

IGOR SAPAČ*

Grad Vrbovec

Arhitekturnozgodovinski oris

IZVLEČEK

Na podlagi analiz ohranjenih grajenih struktur, starih upodobitev, starih fotografij, posestnozgodovinskih podatkov in z upoštevanjem ustreznih analogij je mogoče opredeliti glavne razvojne faze ene od najbolj prepoznavnih historičnih grajenih stvaritev v Zgornji Savinjski dolini. Grad je najverjetneje nastal v drugi polovici 12. stoletja in so ga v poznem srednjem veku najbrž vsaj trikrat razširili. V 16. stoletju je dobil zunanje obzidje s tremi valjastimi stolpi, v 17. stoletju pa so ga preoblikovali v renesančno rezidenco ljubljanskih škofov. Zatem v 18. in 19. stoletju ni bil več deležen ambicioznejših gradbenih posegov. V 18. stoletju so porušili srednjeveško grajsko jedro. Okoli leta 1900 so ga obnovili in mu med letoma 1917 in 1920 dodali historistično kapelo. Med drugo svetovno vojno je bil grad razdejan in nato v drugi polovici 20. stoletja postopno temeljito prenovljen.

KLJUČNE BESEDE

grad, arhitektura, arhitekturna zgodovina, kastelologija, konservatorstvo, romanika, gotika, renesansa, historizem, neoromanika, druga svetovna vojna, postmodernizem, Nazarje, Vrbovški, grofje Celjski, Ivan Kacijanar, Tomaž Hren, Oton Friderik Buchheim, Anton Bonaventura Jeglič, Lojze Žumer, Francesco Abondio de Donino, Francesco Olivieri, Francesco Rosina, Josip Jakusch, Sonja Sekavčnik

ABSTRACT

VRBOVEC CASTLE. A DESCRIPTION OF ARCHITECTURAL HISTORY

Based on the analyses of preserved built structures, old depictions and photos, particulars regarding the history of the property, as well as appropriate analogies, it is possible to determine the main development phases of one of the most recognizable historical castle architectures in the Upper Savinja Valley. The castle was most probably built in the second half of the twelfth century and underwent at least three expansions during the Late Middle Ages. In the sixteenth century, it obtained its outer wall with three cylindrical towers and in the seventeenth century it was transformed into a Renaissance-style residence of Ljubljana's bishops. During the eighteenth and nineteenth centuries, the castle underwent no major construction work. The medieval castle core was demolished in the eighteenth century. In 1900, it was restored and added a Historicist chapel sometime between 1917 and 1920. After it was destroyed in the Second World War, the castle underwent a gradual and thorough restoration during the second half of the twentieth century.

KEY WORDS

castle, architecture, architectural history, castellology, built heritage preservation, Romanesque architecture, Gothic architecture, Renaissance architecture, Historicism, Neo-Romanesque architecture, Second World War, Postmodernism, Nazarje, Lords of Altenburg, Counts of Cilli, Hans Katzianer, Thomas Chrön, Otto Friedrich Buchheim, Anton Bonaventura Jeglič, Lojze Žumer, Francesco Abondio de Donino, Francesco Olivieri, Francesco Rosina, Josef Jakusch, Sonja Sekavčnik

* izr. prof. dr., muzejski svetovalec, Univerza v Mariboru, Fakulteta za gradbeništvo, prometno inženirstvo in arhitekturo, Oddelek za arhitekturo, Maribor, igor.sapac@um.si, ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-9306-8875>

Pogled na dominantno lokacijo gradu Vrbovec ob sotočju Drete in Savinje (foto: Igor Sapač, 2025).

Grad Vrbovec v Nazarjah je ena od najbolj prepoznavnih historičnih grajenih stvaritev Zgornje Savinjske doline in je bil kot takšen obravnavan že v več umetnostnozgodovinskih in kasteloloških besedilih.¹ Postavljen je tik ob nabrežju sotočja Savinje in Drete ter zasnovan na dokaj razsežni obzidani talni ploskvi, ki je v osnovi pravokotnik v izmeri približno 70 × 52 m s prisekanim južnim vogalom in dodanimi manjšimi okroglimi površinami na drugih treh vogalih. Stavbni kompleks je v osnovi dvodelen in sestavljen iz nekdanjega grajskega jedra na mogočni osrednji skali, v novejšem času popularno poimenovani Vražja skala oziroma Hudičeva skala,² in nižje ležečega sklopa treh traktov na vzhodni, severni in zahodni strani. Sedanjo obliko je v glavnem dobil s temeljito prenovo med letoma 1988 in 1992.³ Stavbna zasnova je nastala z dolгим in dokaj zaplete-

nim gradbenim razvojem od 12. ali 13. stoletja do poznega 20. stoletja, ki ga je v njegovih osnovnih značilnostih opredelil Ivan Stopar.⁴ Novejše umetnostnozgodovinske raziskave⁵ so prinesle dodatna spoznanja, ki z upoštevanjem rezultatov novjših zgodovinskih raziskav⁶ in s primerjalnimi kastelološkimi analizami z drugimi grajskimi gradnjami omogočajo v tem članku predstavljeno natančnejšo interpretacijo posameznih stavbno-razvojnih faz.

Pri analizi grajskega jedra, ki je zdaj ohranjeno samo v obsegu spodnjega dela obodnega zidovja, je treba nujno upoštevati tudi tri evidentirane historične upodobitve iz 17. stoletja, izdelane pred porušitvijo jedra.⁷ Najbolj zanesljiva je upodobi-

1 Stopar, *Grajski objekti*, str. 61; Stopar, *Vrbovec z okolico*, str. 2–15; Stopar, *Razvoj*, str. 16, 20, 21, 77–82, 131, 138, 171; Stopar, *Gradovi, graščine in dvorci*, str. 586–590; Stopar, *Grajske stavbe. Četrta knjiga*, str. 140–144; Stopar, *Gradovi*, str. 89; Stopar, *Ostra kopja*, str. 37; Stopar, *Arhitektura predromanike*, str. 149–150; Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, I. zv., str. 117, 135–136, 378; Lavrič, *Umetnostna dejavnost*, str. 63–64; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 374; Jakič, *Sto gradov*, str. 208–209; Lubej, Donino, str. 557–558. Prim. Nowotny, *Südsteirische Burgen*, str. 95; Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 144–146; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 172; *Krajevni leksikon Slovenije. III. knjiga*, str. 228; *Zgornja Savinjska dolina*, str. 65–68; Stopar, *Grad Vrbovec*; *Grad Vrbovec, Nazarje*; Videčnik, *Grad Vrbovec*; Videčnik, *Iz mojih zapisov*, str. 27–28; 80–85; Videčnik, *Grad Vrbovec 1248–2008*, str. 6–11; Kotnik, *Zbornik občine Nazarje*; Pavlič, *Grad Vrbovec*, str. 204–207; Kumer, *Celovita prenova kompleksa gradu Vrbovec*.

2 Prim. Orožen, *Gradovi in graščine*, str. 99; *Grad Vrbovec, Nazarje*, str. 10; Videčnik, *Grad Vrbovec*, str. 3; Videčnik, *Iz mojih zapisov*, str. 80, 82; Videčnik, *Grad Vrbovec 1248–2008*, str. 6.

3 *Grad Vrbovec, Nazarje*, str. 15–16; Videčnik, *Iz mojih zapisov*, str. 82; Videčnik, *Grad Vrbovec 1248–2008*, str. 9.

4 Stopar, *Vrbovec z okolico*, str. 2–15; Stopar, *Razvoj*, str. 16, 20, 21, 77–82, 131, 138, 171; Stopar, *Gradovi, graščine in dvorci*, str. 586–590; Stopar, Ivan: *Grajske stavbe. Četrta knjiga*, str. 140–144.

5 Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, I. zv., str. 117, 135–136, 378; Lavrič, *Umetnostna dejavnost*, str. 63–64; Lubej, Donino, str. 557–558.

6 Kos, *Med gradom in mestom*, str. 105–107; Kos, *Vitez in grad*, str. 279, 396–400; Ravnikar, *Po zvezdnih poteh*, str. 124–126, 219–222, 231, 242, 266, 267, 291–299; Ravnikar, *V primežu*, str. 32–33, 140, 155–157, 224, 236, 246, 297, 301–304, 345, 392, 422–424, 428–430, 480–481; Ravnikar, *Benediktinski samostan*, str. 56–60, 117; Rožič, *»Kronika grofov Celjskih«*, str. 27–29; Kosi, *Grajska politika*, str. 469, 475, 482, 484, 487; Jeglič, *Jegličev dnevnik*, str. 218, 677, 706, 709, 777, 784, 805, 810, 814, 818, 836, 878, 879, 889, 891, 894, 902, 906, 949, 951, 953, 954, 957, 958, 960–965, 1044; Pogačnik, *Dedne pogodbe*, str. 19; Juhart, *Grbi plemiških rodbin*, str. 18, 37, 60, 78, 80–83, 101. Glej tudi članek Mihe Kosija v tej številki *Kronike*.

7 Objava v: Stopar, *Vrbovec z okolico*, str. 1; Stopar, *Grajski objekti*, str. 61; Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*, slika 1; Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae. Izbor*, slika 131. Prim. tudi shematsko in dokaj nezanesljivo upodobitev na baročni božjepotni podobici iz časa po letu 1661, objavljeno v: Stegenšek, *Cerkveni spomeniki*, str. 72, 81–82; Stopar, *Vrbovec z okolico*, str. 5; Oražem, *Oltarna arhitektura*, str. 59, 161 (slika 39), z zmotnim sklepanjem, da je podobica

Pogled na kompleks gradu Vrbovec iz zraka (foto: Nina Dominique Kumer, 2023).

tev Georga Matthäusa Vischerja iz okoli leta 1681, ki kaže grajski kompleks s severozahodne strani in prepričljivo dokumentira, da se je grajsko jedro dvigovalo visoko nad vrhom strešin treh spodnjih traktov. V tistem obdobju je imelo grajsko jedro značaj na skalo postavljene kompaktne dvonadstropne stavbe s poligonalno talno ploskvijo, s strmo večkapno streho, z enako visokim valjastim vogalnim stolpom na severovzhodni strani in z enako visokim, a manjšim pravokotnim bočnim stolpičem na severozahodni strani. Na tisti strani je bil v drugem nadstropju tudi fasadni konzolni pomol. Jugovzhodna stran jedra je upodobljena na Vischerjevem zemljevidu Štajerske iz leta 1678 in potrjuje zanesljivost samostojne upodobitve iz okoli leta 1681. Jugovzhodna fasada je imela po upodobitvi sodeč pet okenskih osi, prav toliko kot severozahodna. Kratka zahodna fasada jedra je imela po upodobitvi iz okoli leta 1681 sodeč eno okensko os. Takšno zasnovo grajskega jedra v osnovi potrjuje tudi shematska upodobitev Vrbovca na oljni kopiji perspektivčne zemljevidne ponazoritve Zgornje Savinjske doline ljubljanskega škofa Otona Friderika grofa Buchheima iz časa okoli sredine 17. stoletja, ki jo hrani župnijski urad v Gornjem Gradu.⁸ Na nobeni od teh treh upodobitev ni vidna lokacija

vhoda v grajsko jedro. Gotovo je bil na vzhodnem koncu dolge severozahodne fasade, tik ob stiku z valjastim stolpom, saj konfiguracija terena druge lokacije izključuje.

Sedaj je od nekdanjega grajskega jedra ohranjeno njegovo kamnito obodno zidovje na severozahodni, zahodni in jugovzhodni strani, ki je povsod pozidano na živi skali. Zidava obodnega zidovja kaže značilnosti romanske gradnje iz 12. ali 13. stoletja in je zaradi pravilnih vrst in nezastičenih globokih reg med kamni estetsko zelo učinkovita. Pri gradnji so uporabili rečno kamenje iz Drete in Savinje, ki so ga obklesali le toliko, da ga je bilo mogoče položiti v pravilne vodoravne vrste. Vrste se po debelinah nekoliko razlikujejo, v vsaki pa so kamni skrbno odbrani in večče nanizani. Ponekod so med kamni kvadratne odprtine; to so izlivnice, ki omogočajo odtekanje vode iz zasutega prostora za zidovjem in tako zagotavljajo stabilnost zidovja. Vogali oziroma stiki med posameznimi obodnimi stranicami niso posebej poudarjeni oziroma okrepljeni z močnejši-

nastala pred letom 1661. Ta upodobitev je najverjetneje nastala v 18. stoletju, po porušitvi grajskega jedra, ki ga ne kaže. Na upodobitvi je vidna sedanja členitev glavne fasade nazarske cerkve iz časa po letu 1661.

- 8 Objava v: Stopar, *Vrbovec z okolico*, str. 1; *Zgornja Savinjska dolina*, na naslovnici ščitnega ovitka; Tlaker, *Trg Rečica*, str. 14. Upodobitev je omenjena v popisu zapuščine škofa Buchheima iz leta 1664: *Ein grosse Taffl Oberburg vnnd selbige gegendt Endtworffen* (Velika slika Gornjega Grada in okolice). Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, 2. zv., str. 378, op. 1079.

Mogočna skala z nekdanjim grajskim jedrom sredi stavbnega kompleksa (foto: Igor Sapač, 2016).

Grad Vrbovec s severozahodne strani na bakroreznih upodobitvi iz Vischerjeve Topografije vojvodine Štajerske iz okoli leta 1681 (spletni vir).

mi ali kamnoseško natančnejše obdelanimi kosi. V šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja opravljena analiza je pokazala, da so med gradnjo obodnega zidovja grajskega jedra uporabili živo apno in ga sproti gasili na način, ki po obdobju visokega srednjega veka ni bil več v rabi in ki je terjal veliko spretnost ter obenem zagotavljal izredno trdnost in trajnost.⁹

Po ohranjenih delih obodnega zidovja grajskega jedra je mogoče sklepati, da je bila njegova talna ploskev brez severovzhodnega stolpa dolga do 31 m in široka do 15,5 m ter da je imela obliko zelo razpotegnjenega nepravilnega osmerokotnika. Odsotnost odprtín v obodnem zidovju in oblika skale kažeta, da se je ohranil samo spodnji del obodnega zidovja, ki je imel funkcijo eskarpe in ki zdaj sega do višine največ 10 m. Vrh zidovja je izravnana ploščad iz 20. stoletja, ki je postavljena najverjetneje približno v višini tal pritličja nekdanjega grajskega jedra in približno v višini sedanjih strešnih slemen zahodnega in severnega grajskega trakta. Na betonski ploščadi, ki prekriva morebitne ostanke notranjih zidov grajskega jedra, je ohranjen približno 1 m visok zidani prizemni del nekdanje kapele sv. Jožefa, zgrajene v prvi četrtini 20. stoletja in porušene med drugo svetovno vojno. Ostanek kapele ima značaj se-

kundarne ploščadi s pravokotno talno ploskvijo v izmeri 6 × 10 m s polkrožnim apsidalnim dodatkom na vzhodni strani. Upošteva se na obeh Vischerjevih upodobitvah razvidne arhitekturne značilnosti grajskega jedra, je utemeljeno domnevati, da je obodno zidovje grajskega jedra segalo približno 11 m nad višino sedanjih strešnih slemen zahodnega in severnega grajskega trakta, višina strešnega slemena jedra pa je segala še 7 m višje.¹⁰ Zidovje visokega severovzhodnega valjastega vogalnega stolpa, od katerega so se ohranili samo zasuti temelji, je najverjetneje dosegalo višino približno 22 m. Njegov ugotovljeni premer je

Detajl zidovja na jugovzhodni strani nekdanjega grajskega jedra (foto: Igor Sapač, 2016).

⁹ Stopar, *Vrbovec z okolico*, str. 4–5; Stopar, *Razvoj*, str. 77; Stopar, *Grajske stavbe. Četrta knjiga*, str. 144; Stopar, *Ostrakopja*, str. 37; Stopar, *Arhitektura predromanike*, str. 149–150.

¹⁰ Prim. Stopar, *Razvoj*, str. 82.

Ostaline med drugo svetovno vojno pogorelega novoveškega veznega trakta na vzhodni strani nekdanjega grajskega jedra (foto: Igor Sapač, 2016).

znašal približno 9 m, zidovje pa je bilo upoštevaše ugotovljeno višino debelo vsaj 2 m.¹¹

Ploščad na območju grajskega jedra je dostopna preko zidanega nesimetričnega dvoramnega stopnišča iz prve polovice 20. stoletja na vzhodni strani, ki se zajeda tudi v zahodni del talne površine nekdanjega visokega valjastega stolpa in je dostopno preko razmeroma ozke steze ob severnem vznožju skale. S te steze so vidni ostanki manjšega pravokotnega prizidka s talno ploščvijo v izmeri približno 3,5 × 4,5 m in novoveško kamnito zidavo iz pravih kamnitih blokov, ki je na sprednji strani v renesančni maniri postavljena rahlo poševno. Vse kaže, da so to ostanki renesančnega stolpičastega prizidka, ki je bil bočno naslonjen na severozahodno fasadno steno grajskega jedra in ga kaže Vischerjeva upodobitev iz okoli leta 1681.

Na vzhodni strani grajskega jedra so na območju pred nekaj leti urejene gostinske terase

Za gostinske potrebe preurejeno obokano pritličje v vzhodnem traktu (foto: Igor Sapač, 2024).

ohranjeni do 6 m visoki razvaljeni zidovi, ki so z nepravilno strukturo zidave iz kamna in opeke že na prvi pogled novoveški in ostanek med drugo svetovno vojno razdejanega kratkega pritličnega veznega trakta med grajskim jedrom in vzhodnim grajskim traktom.¹² Ostaline kažejo, da je bil dokaj utilitarno oblikovani vezni trakt zasnovan na nepravilni romboidni talni ploščvi, dolg do 8 m in širok do 13, ter da je imel vsaj dve notranji predelni steni ter manjši banjasto obokani prostor na jugozahodu, ob stiku z jugovzhodno stranico romanskega obodnega zidovja. Vse kaže, da je bil severni del trakta pozidan na ostankih jugovzhodnega dela starejšega visokega valjastega stolpa grajskega jedra, ki je v času nastanka Vischerjeve upodobitve iz okoli leta 1681 še stal. Za gradnjo veznega trakta so deloma uporabili kamniti ruševinski material grajskega jedra.

Vezni trakt je bil naslonjen na ohranjeni nižje ležeči trietažni vzhodni trakt, ki je pozidan na rahlo zalomljeni podolžni talni ploščvi, dolg do

Pogled na grad z južne strani z nekdanjim grajskim jedrom in veznim traktom na razglednici iz obdobja med letoma 1920 in 1941 (Osrednja knjižnica Mozirje).

¹¹ Stopar, *Vrbovec z okolico*, str. 7–8, II; Stopar, *Razvoj*, str. 81, 138; Stopar, *Grajske stavbe. Četrta knjiga*, str. 143.

¹² Trakt je dokumentiran na starih razglednicah gradu iz obdobja pred drugo svetovno vojno. OKM: stare razglednice z motivi gradu Vrbovec. Prim. *Zgornja Savinjska dolina*, str. 67–68.

*Dvoriščna stran severnega trakta
(foto: Igor Sapač, 2016).*

35 m in širok do 10 m. Ta trakt je v literaturi označen tudi z imenom pristava.¹³ Tako kot severni in zahodni trakt je pokrit z opečno streho iz druge polovice 20. stoletja. Na njegov severovzhodni vogal je sekundarno prizidan enako visok valjasti severovzhodni stolp s stožčasto streho, do 1,2 m debelim zidovjem in premerom približno 8,7 m. Kletna in pritlična etaža trakta in stolpa sta obokani. Trakt ima banjaste oboke s sosvodnicami in notranjimi obstenskimi oporniki, stolp pa kupolasto-zvezdasto-grebenasta oboka. Oboka v stolpu kažeta arhitekturne usmeritve iz 16. stoletja, obočne konstrukcije v traktu pa so po njihovih oblikah sodeč morda nekoliko mlajše, iz 17. stoletja. Na vzhodni fasadi trakta so v pritličju oziroma drugi etaži ohranjena tri zamrežena kvadratna okna, ki imajo poznogotsko oblikovane kamnite okvirje s poševno prisekanimi robovi. Podobno oblikovano okno je v pritličju na južni strani severovzhodnega stolpa, primerljivi pa sta tudi fragmentarno ohranjeni okni kletne etaže na severni strani tega stolpa in na severni fasadi tega trakta. Dimenzije in proporci teh oken kažejo, da so najverjetneje nastala v prvi polovici 16. stoletja.¹⁴ Druga okna na tem traktu in na severovzhodnem stolpu so utilitarno oblikovana in pretežno šele iz druge polovice 20. stoletja. Značilno utilitarno oblikovanje kaže, da so iz tistega obdobja celotno prvo nadstropje oziroma vrhnja etaža tega trakta in severovzhodnega stolpa ter na opečnem slopu postavljena opečna loka, ki na vzhodni fasadi povezujeta trakt in stolp. Arkadne loke ima vzhodni trakt tudi na dvoriščni fasadi; oblikujejo podstavek ravne pohodne terase v višini tal prvega nadstropja, navezujejo se na ohranjeni manjši obokani kletni prostor nekdanjega

veznega trakta do grajskega jedra in z značilnim postmodernim oblikovanjem kažejo na čas nastanka v obdobju okoli leta 1990. Vrhnja etaža vzhodnega trakta je tudi na dvoriščni strani povsem utilitarno oblikovana in v svoji zasnovi rezultat ponovne gradnje iz obdobja po drugi svetovni vojni ter parcialnih nearhitekturnih predelav za gostinske potrebe v zadnjih letih.

Na severni konec dvoriščne fasade vzhodnega trakta je naslonjen enonadstropni severni grajski trakt, ki je dolg 51,5 m, širok 7,3 m in v sedanjí zasnovi rezultat ponovne gradnje med letoma 1990 in 1992. Od njegovega malce nižjega in ožjega predhodnika, razdejanega med drugo svetovno vojno, je ostal samo eskarpni zid na severni strani, ki zdaj oblikuje spodnjo polovico približno 11 m visoke monumentalno učinkujoče glavne grajske fasade, obrnjene proti reki Savinji. Ometani kamniti eskarpni zid je okrepljen s štirimi različno dolgimi masivnimi kamnitimi kontrafori. Severni trakt na obrečni fasadi obsega kar 21 okenskih osi z enotno oblikovanimi pokončnimi pravokotnimi okni in ima v osrednji osi v višini nadstropja eleganten širok rizalito izstopajoč konzolni pomol postmodernih oblik z velikim panoramskim oknom. Podoben pomol je v osrednji osi tega trakta tudi na njegovi dvoriščni fasadi, ki jo v pritličju namesto oken predirajo zastekljene arkade na postmoderno oblikovanih armiranobetonskih slopih s profiliranimi bazami in kapiteli. V notranjščini ima trakt v obeh etažah ravne ometane armiranobetonske stropne konstrukcije, niz utilitarno oblikovanih manjših poslovnih prostorov ter na zahodnem in vzhodnem koncu polkrožno zaviti stopnišči.

Na zahodnem koncu je severni trakt naslonjen na starejši zahodni trakt, ki je dolg 48 m oziroma z južnim prizidkom vred 52 m, širok 8,4 m ter na severozahodnem in jugozahodnem vogalu do-

¹³ Grad Vrbovec, Nazarje, str. 15.

¹⁴ Prim. Stopar, Vrbovec z okolico, str. 10.

*Obrečna fasada severnega trakta
(foto: Igor Sapač, 2025).*

polnjen z enako visokima valjastima vogalnima stolpoma, ki v premeru merita približno 8,5 m in imata do 1,3 m debelo zidovje. Fasade tega trakta, ki kaže nekdanji rezidenčni značaj, so oblikovane utilitarno, okna so v vseh treh etažah pravokotna in brez obrob. V pritličju so sekundarno povečana iz starejših manjših podolžnih pravokotnih oken, ki jih kažejo fotografije iz časa pred letom 1946, v drugem nadstropju pa so sočasna z zidovjem, ki je nastalo med prenovo tega trakta po drugi svetovni vojni. Zunanja fasada ima dvanajst oziroma enajst okenskih osi, dvoriščna pa devet. Na južnih straneh jugozahodnega in severozahodnega stolpa ter na severnem delu zahodne fasade trakta so prebiti trije novejši utilitarni pritlični vratni prehodi iz druge polovice 20. stoletja, ki jih dopolnjujeta dostopna rampa oziroma betonsko stopnišče s podestoma. Vogalna stolpa sta podkletena. V kupolasto obokano klet jugozahodnega stolpa z zvezdasto razporejenimi sosvodnicami, ometano opečno konstrukcijo z grebeni

in v okenca predelanimi nekdanjimi renesančnimi lijakastimi strelnimi linami vodi sekundarno prebit manjši prehod na severni strani. Pritličje trakta sestavljajo trije večji podolžni zaporedno nanizani pravokotni prostori, ki imajo vsi ometane opečne banjaste oboke s sosvodnicami in so sprva rabili za gospodarske potrebe, sedaj pa so preurejeni za muzejske namene.

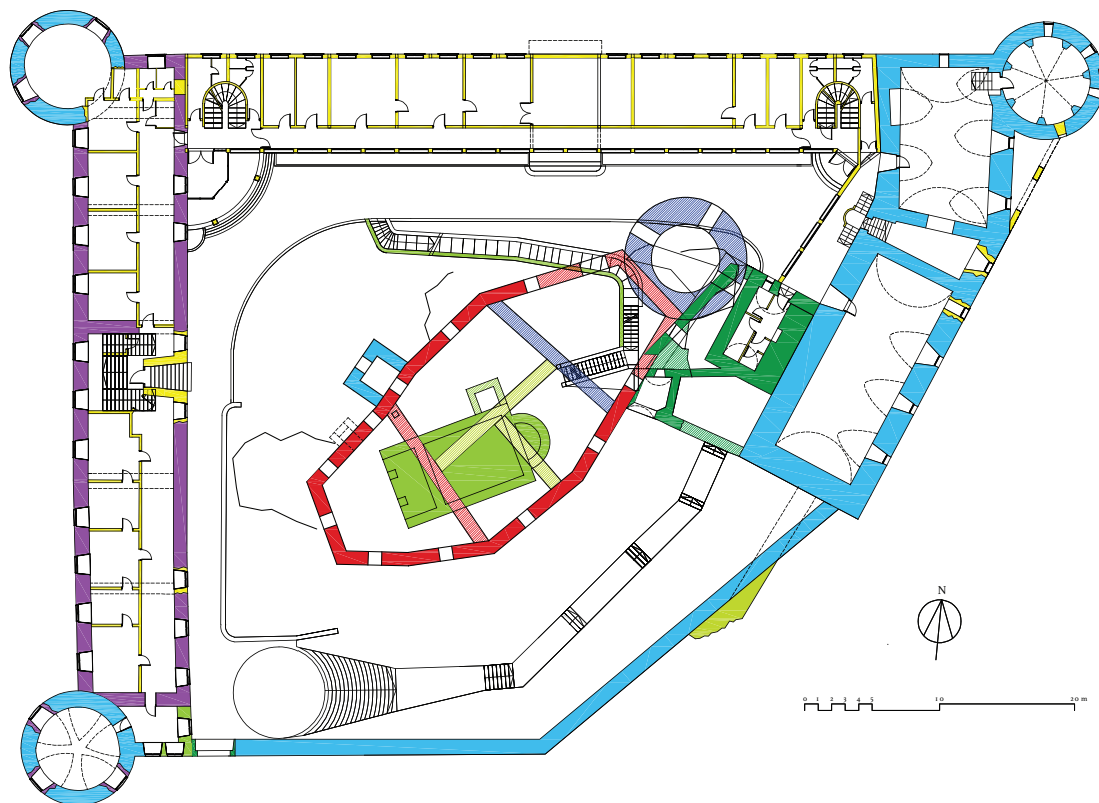
Vsak od teh prostorov ima na zahodni strani štiri okenske osi, osrednji prostor pa med okenskimi ostenji tudi notranje obstenske opornike, ki nosijo obočno konstrukcijo. Prisotnost teh opornikov kaže, da so oboke najverjetneje sekundarno vgradili v starejše prostore. Po oblikah obokov je mogoče sklepati, da so iz 17. stoletja. Starejši je najverjetneje kupolast obok v pritličju jugozahodnega stolpa, ki ima močne do tal segajoče sosvodnice. Prostori v prvem nadstropju so utilitarni, zasnovani po drugi svetovni vojni za sodobno pisarniško uporabo, razporejeni vzdolž zaprtega hodnika na notranji strani dvoriščne fa-

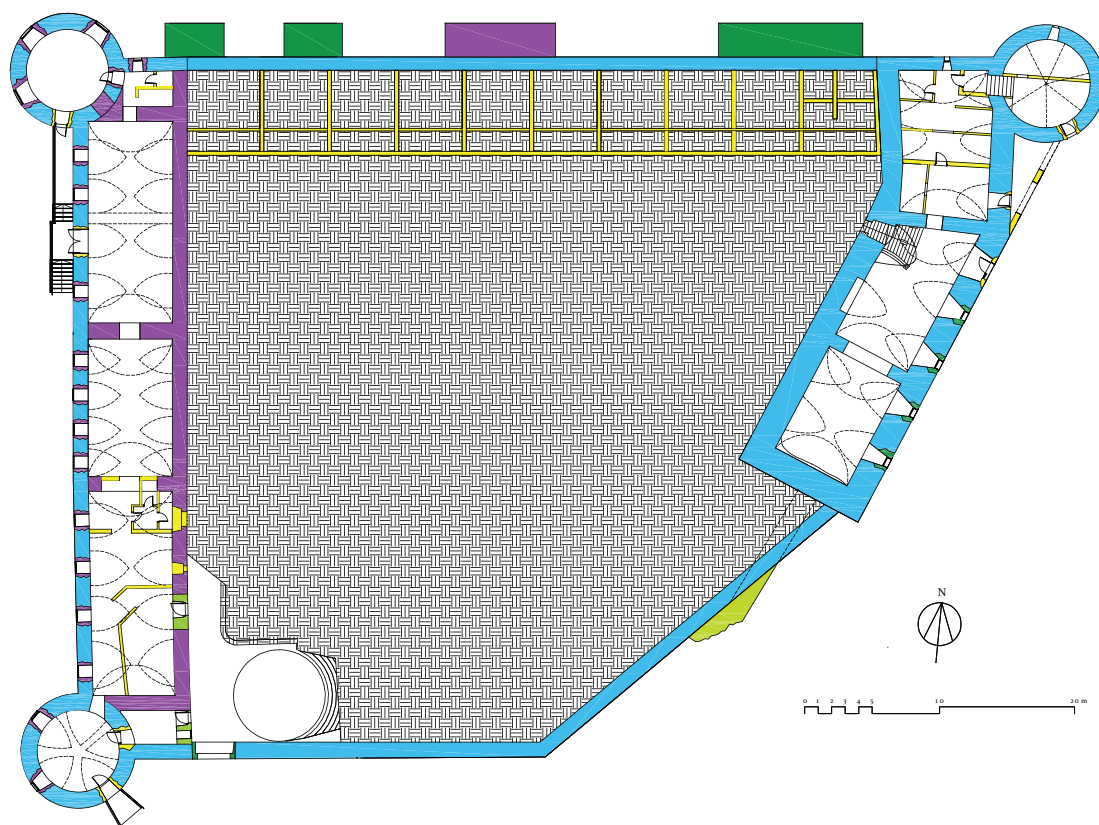
Zunanja stran zahodnega trakta z zahodnima valjastima stolpoma (foto: Igor Sapač, 2016).

Grajski porton (foto: Igor Sapač, 2024).

■ 12./13. STOLETJE	■ 15. STOLETJE	■ 17. STOLETJE	■ PRVA POLOVICA 20. STOLETJA
■ 14. STOLETJE	■ 16. STOLETJE	■ 18. STOLETJE	■ DRUGA POLOVICA 20. STOLETJA

Približna tlorisa prve etaže (spodaj) in druge etaže (zgoraj) gradu Vrbovec z barvno vrisanimi fazami stavbnega razvoja ter črtkano označenimi nekdanjimi zidovi in oboki (risal: Igor Sapač, 2022 in 2025, na podlagi različnih in deloma netočnih starejših načrtov).

Pogled na grad z južne strani z razvalinami nekdanjega srednjeveškega grajskega jedra na fotografiji iz leta 1893 (zasebna zbirka).

sade in imajo ravne stropne konstrukcije. Pustošenje med drugo svetovno vojno je tukaj povsem zabrisalo historično razporeditev notranjih prostorov z enfilado in nekdanjo osrednjo dvorano. V prostoru v jugozahodnem stolpu se je ohranil kupolast obok s sosvodnicami. V osrednjem delu trakta, na območju nekdanje škofovske dvorane iz 17. stoletja, vodi iz prvega v drugo nadstropje zanimivo leseno tiramno stopnišče, ki je nastalo skupaj z drugim nadstropjem in preoblikovanjem kratkega dvonadstropnega južnega prizidka med povojno adaptacijo trakta. Južni prizidek trakta je umeščen med prvotno južno fasadno steno trakta, jugozahodni stolp in južno dvoriščno obzidje z glavnim vhodom v grajski kompleks.

Dvoriščno obzidje zamejuje grad na južni in jugovzhodni strani, sega od zahodne strani jugozahodnega stolpa do južne fasade vzhodnega trakta in ima dve stranici, ki skupaj tvorita v toplem kotu zalomljeno talno črto. Južna stranica je dolga približno 30 m, jugovzhodna pa 31 m. Višina obzidja znaša od 3,5 do 5 m. Zgrajeno je iz kamna, a se po strukturi zidave že na prvi pogled razlikuje od obodnega zidovja grajskega jedra; kamenje različnih velikosti ni zloženo v vrste, rege med kamni so povsem zastičene in mestoma so odprtine v obliki lukenj kvadratnega prereza, ki imajo funkcijo izlivnic za odvajanje meteornih voda z višjih dvoriščnih talnih površin na notranji strani obzidja. Na vrhu je obzidje zaščiteno z opečno strešico. V spodnjem delu jugovzhodne stranice je opazen iz obzidne črte poševno izstopajoč nizek ostanek kamnitega zidovja; zdi se, da gre za fragment starejšega obzidja, ki ga je pozneje nadomestilo sedanje obzidje, z jugovzhodno stranico usmerjeno nekoliko bolj proti jugozahodu. Južna stranica obzidja je ob stiku z jugozahodnim stolpom oziroma novejšim južnim prizidkom zahodnega trakta predrta in poudarjena z glavnim

vhodom v grajski kompleks, ki ima obliko baročnega portona z 2,5 m široko polkrožno zaključeno vhodno odprtino, kvadratnim okvirjem z lizenso členitvijo in nizkim trikotnim atičnim čelom s profilirano obrobo. V osrednji del klasicistično učinkujočega trikotnega čela je vzdignjeno delo ma poškodovana kamnita heraldična kartuša s škofovsko mitro in pod njo izklesanima grboma ljubljanske škofije (levo) in škofa Tomaža Hrena (1560–1630) (desno).¹⁵ Kvadratni okvir portona je morda ostanek konstrukcije nekdanjega dviznega mostu čez obrambni jarek pred obzidjem, ki je zdaj zasut. Porton je opremljen z elegantnimi dvokrilnimi mrežastimi železnimi vrati iz okoli leta 1990, ki v postmoderni maniri posnemajo novoveško umetelno kovaštvo.

VISOKOSREDNJEVEŠKA STAVBNA ZASNOVA GRADU VRBOVEC PRED SREDINO 13. STOLETJA

Pri natančnejši opredelitvi posameznih faz stavbnega razvoja gradu Vrbovec je poleg analitičnega orisa grajske stavbe treba upoštevati tudi rezultate zgodovinskih raziskav, sporočilnost starih upodobitev in fotografij Vrbovca iz obdobja pred drugo svetovno vojno ter ustrezne primerjave z grajsko arhitekturo v širšem prostoru.

Kastelolog Ivan Stopar (1929–2018) je v sedemdesetih letih 20. stoletja prepričljivo opredelil obseg prvotne stavbne zasnove gradu Vrbovec.¹⁶ Na podlagi analize dokumentirane oblike poligonal-

¹⁵ Prim. Stopar, *Grajske stavbe. Četrta knjiga*, str. 143; Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, 1. zv., str. 136, 145, 246, slika 118. Prim. tudi fotografijo iz leta 1893 v: *Zgornja Savinjska dolina*, str. 67.

¹⁶ Stopar, *Vrbovec z okolico*, str. 4–7, 11; Stopar, *Razvoj*, str. 80–82. Prim. Orožen, *Das Bisthum*, str. 171; Stegenšek, *O najstarejši*, str. 15; Stopar, *Arhitektura predromanike*, str. 150, 161–189.

Pogled na skalo z lokacijo nekdanjega grajskega jedra iz zraka s severovzhodne strani (foto: Nina Dominique Kumer, 2023).

ne talne ploskve grajskega jedra in Vischerjevih upodobitev je s pridržkom domneval, da je imel grad sprva značaj tako imenovane utrjene visoke hiše, torej kompaktne večnadstropne grajske stavbe brez notranjega dvorišča in samostojnega obrambnega obzidja. Domnevno prvotno zasnov Vrbovca je primerjal z drugimi dokumentiranimi zasnovami romanskih utrjenih visokih hiš; z gradovi Valdek pri Mislinji, Pišece na Kozjanskem, Viltuš pri Mariboru, Gamberk v Zasavju in Mirna na Dolenjskem. Te stavbe z dolžino talne ploskve ne presegajo 22 m. Tudi na avstrijskem Štajerskem ni dokumentiranih utrjenih romanskih visokih hiš z večjo dolžino.¹⁷ Utrjene visoke hiše so bile v primerjavi z obodnimi grajskimi zasnovami, kjer je bivalna stavba kombinirana z obzidanim dvoriščem in samostojnim obrambnim obzidjem, v visokem srednjem veku zelo redke. Ta dejstva in ugotovljena velikost prvotne talne ploskve na strmo skalo postavljenega jedra gradu Vrbovec, ki je bila dolga do 31 m in široka do 15,5 m, peljejo k ugotovitvi, da Vrbovec v svoji prvotni zasnovi ni bil visoka utrjena hiša, kakršno kot najvišji del grajskega kompleksa kaže Vischerjeva upodobitev iz okoli leta 1681, marveč najverjetneje značilna obodna zasnova z bivalno stavbo – palacijem – in samostojnim obrambnim obzidjem okoli notranjega dvorišča. Zdi se, da so bile v obodnem zidovju ohranjene izlivnice za iztekanje vode povezane tudi z odvodnjavanjem nekdanjega notranjega dvorišča.

Vse kaže, da je bil Vrbovec po zasnovi z razpočtenjeno nepravilno osmerokotno talno ploskvijo zelo podoben ministerialnemu gradu Zbelovo

blizu Poljčan, ki ima prav tako nepravilno osmerokotno talno ploskev, dolgo približno 35 m in široko do 19 m, in ki je bil zgrajen pred prvo posredno omembo leta 1202.¹⁸ Na zbelovskem gradu je prvotna bivalna stavba, z nepravilno trapezasto talno ploskvijo, dolgo do 13 m in široko do 11 m, zavzela enega od koncev ob dveh nasproti postavljenih krajših stranic obodnega obzidja okoli dvorišča, pozneje pa so površino dvorišča z dodatnimi stavbami, naslonjenimi na prvotno obodno obzidje, še manjšali. Najverjetneje je bilo tako tudi na Vrbovcu. Čeprav morebitne ostanke notranjih sten grajskega jedra zdaj pokriva betonska ploščad iz 20. stoletja in so raziskave zato onemogočene, je dopustno domnevati, da je prvotna bivalna stavba stala ob 6,5 m dolgi zahodni stranici obodnega obzidja, na najvišjem delu skale, in da je s trapezasto talno ploskvijo v širino merila do 10 m, v dolžino pa do 14,5 m. Prehod skozi obzidje je bil gotovo na nasprotni strani obzidne ploskve, na zdaj podrtem oziroma v spodnjem delu zasutem vzhodnem koncu severne obodne stranice, na območju sedanje steze do nekdanjega grajskega jedra.

V širšem štajerskem prostoru je dokumentiranih še nekaj primerov grajske arhitekture iz 12. oziroma 13. stoletja, ki jih je mogoče učinkovito primerjati s tu interpretirano prvotno zasnovo Vrbovca. Najstarejši primer je na koničasti skalni kopi v prvi polovici 12. stoletja oziroma pred prvo izrecno omembo leta 1160 zgrajeno jedro gradu Eppenstein blizu Judenburga na avstrijskem Štajerskem, kjer obodno obzidje iz obklesanih lomljenec v izravnanih vrstah obdaja zelo

¹⁷ Murgg, *Burguinen*.

¹⁸ Kos, *Vitez in grad*, str. 404.

Razvaljeni ostanki visokosrednjeveškega jedra gradu Eppenstein na avstrijskem Štajerskem (foto: spletni vir).

Ostanki jedra gradu Eppenstein na upodobitvi iz zgodnjega 19. stoletja. Izrez (foto: Umetniški kabinet Primož Premzl, Maribor).

nepravilno poligonalno talno ploskev s širino in dolžino do 20 m in kjer je prehod skozi obzidje mogoč samo na enem mestu, približno 4 m nad vznožjem zidovja.¹⁹ Zgovorna je tudi primerjava z nekdanjim gradom Henneburg oziroma Henneberg ali Himberg, severozahodno od Gradca na avstrijskem Štajerskem, opuščenim najverjetneje že okoli leta 1320, kjer je razvidno razvaljeno avtentično obodno obzidje s kvadrasto obklesanimi lomljenci v vodoravnih vrstah iz sredine ali druge polovice 12. stoletja, ki oblikuje do 29 m dolgo in do 17 m široko nepravilno poligonalno talno ploskev nekdanjega obodnega gradu. Domnevno 9 m široka bivalna stavba je stala ob kratki zahodni stranici te talne ploskve.²⁰ Primerljivo poligonalno obodno zasnovo z do 33 m dolgo in do 21 m široko talno ploskvijo ter manjšo bivalno stavbo ob najkrajši stranici obodnega obzidja je imel tudi grad Steinschloss na zahodu avstrijske Štajerske, ki so ga v jedrnem delu zgradili v 12. in 13. stoletju.²¹ Na območju slovenske Štajerske je smiselno omeniti še ugotovljeni prvotni zasnovi gradov Žusem iz okoli leta 1200 in Dobrna iz okoli leta 1300; v obeh primerih so v skladu z romanskimi arhitekturnimi tendencami zgrajeni manjši obodni zasnovi v poznem srednjem veku s pozidavo prvotnih odprtih obzidanih dvoriščnih površin spremenili v gotski utrjeni visoki hiši. Vsi

ti primeri poligonalnih obodnih grajskih zasnov z obzidanimi notranjimi dvorišči so bili vsaj sprva brez obrambnih stolpov.²²

Ohranjeno obodno zidovje jedra gradu Vrbovec z dimenzijami in načinom zidave kaže, da je nedvomno nastalo v obdobju romanske arhitekture, v 12. ali 13. stoletju. Ivan Stopar je zidovje na podlagi strukture zidave datiral v prvo polovico 12. stoletja,²³ pri tem pa upošteval tudi domnevo, da je Vrbovec stal že pred prvo omembo Gornjega Grada leta 1140,²⁴ ki so jo poznejše zgodovinske raziskave ovrgle. Pravilne vodoravne vrste, katerih višino določajo posamezni vgrajeni kamni, dokazujejo, da je zidovje vsekakor nastalo pred sredino 13. stoletja, ko se je z uveljavitvijo novih gotških arhitekturnih tendenc tudi na tem obmo-

19 Dehio-Handbuch, str. 89–90; Murgg, *Burgruinen*, str. 80–83.

20 Murgg, *Burgruinen*, str. 52–53; Moravi, *Der steinerne Burgenbau*, str. 19, 21.

21 Murgg, *Burgruinen*, str. 114–117.

22 Primerljive poligonalne srednjeveške obodne grajske zasnove so dokumentirane tudi zunaj štajerskega ozemlja; npr. Rastendorf pri Althofnu na avstrijskem Koroškem, Ribnik blizu Karlovca na Hrvaškem ali nekdanji vodni grad Dragomelj blizu Ljubljane. Poligonalna oblika talne ploskve je bila največkrat v odvisnosti od konfiguracije terena. Tovrstne oblike so se v štajerskem prostoru v okviru grajske arhitekture uveljavile že vsaj v prvi polovici 12. stoletja. Grad Gösting blizu Gradca je v prvi polovici 12. stoletja dobil poligonalno tlorisno zasnovo, ki spominja na ladje (Murgg, *Burgruinen*, str. 42–45; Moravi, *Der steinerne Burgenbau*, str. 11–13, 21). Na gradu Lonč/Deutschlandsberg so zgradili romanski poligonalni stolp z do 15 m dolgo in do 12 m široko talno ploskvijo (Murgg, *Burgruinen*, str. 30–33. Prim. Krahe, *Burgen*; Moravi, *Burgenbau im Wandel*, str. 7–11).

23 Stopar, *Grajske stavbe. Četrta knjiga*, str. 143; Stopar, *Arhitektura predromanike*, str. 149.

24 Orožen, *Das Benediktiner-Stift*, str. 3–7; Stegenšek, *O najstarejši*, str. 1–2.

Gornji Grad z gradom, benediktinskim samostanom in cerkvijo sv. Magdalene v 13. stoletju. Pogled z vzhodne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (izdelala Blaž Bohorc in Lara Jugovič na podlagi risb Igorja Sapača, 2024).

čju uveljavila tako imenovana kompartmentna zidava s kamni različnih velikosti, zloženimi v širše vodoravne izravnane plasti.²⁵ Uporaba neobdelanega ali minimalno obklesanega rečnega kamnja za gradnje obzidij v bližini rek je bila v štajerskem prostoru uveljavljena že v 12. stoletju, pogosta pa je bila tudi v 13. stoletju.²⁶ Odsotnost za čas po letu 1200 posebno značilnih močnejših oziroma večjih kamnov na vogalih obodnih stranic kaže prej na 12. kot na 13. stoletje. Tudi višinsko dokaj izenačene vrste kamnja kažejo na najverjetnejši nastanek v 12. stoletju, saj je bila v prvi polovici 13. stoletja v štajerskem in koroškem prostoru najbolj uveljavljen način romanske zidave z različno visokimi vrstami ter z večjimi in manjšimi kamni.²⁷ Zelo skrbna, tehnično zahtevna in estetsko učinkovita zidava napeljuje na domnevo, da je bila izpeljana v povezavi z gradnjo gornjegrajskega benediktinskega samostana, ki so ga začeli graditi malce pred letom 1140, oziroma, da ni mogla nastati prej, saj je šele dokaj obsežno samostansko gradbišče omogočilo zač-

tek zahtevnejše gradbene dejavnosti na območju Zgornje Savinjske doline.²⁸

Vprašanje datacije obodnega zidovja jedra gradu Vrbovec je povezano z vprašanjem časa njegovega nastanka. V novjšem času opravljene zgodovinske raziskave so dokaj prepričljivo pojasnile okoliščine njegovega nastanka.²⁹ Prvotna zasnova gradu Vrbovec je bila dokaj majhna in njena velikost kaže, da je imela funkcijo upravnega središča fevdalne zemljiške posesti, ne pa tudi pomembne rezidenčne in vojaške vloge. Ne gre si predstavljati, da bi tu mogla biti plemiška rezidenca s funkcijo središča velike svobodne fevdalne posesti, kakršno so, denimo, imeli gradovi Gornji Grad, Žovnek, Vojnik ali Cmurek.³⁰

²⁵ Prim. Aigner, *Katalog*.

²⁶ V 12. stoletju so samostanski cerkvi v kraju Göss blizu Leobna na vzhodni strani prizidali dva stolpa, ki sta zgrajena iz rečnega kamnja. V sklopu prve faze gradnje mestnega obzidja v Gmündu na avstrijskem Koroškem so med letoma 1240 in 1270 uporabili veliko rečnega kamnja (Moravi, *Die Entwicklung*, str. 216–217). Tudi pri gradnji mestnega obzidja Maribora so v prvi polovici 13. stoletja uporabili veliko rečnega kamnja.

²⁷ Za posredovani podatek se zahvaljujem kolegu arhitektu, medievistu in konservatorju avstrijskega zveznega spomeniškega urada Jürgenju Moraviju.

²⁸ Za ustanovitev samostana: Ravnikar, *Benediktinski samostan*, str. 12–33. Na ozemlju Štajerske so prvi gradovi nastali v 11. stoletju. Bili so zelo redki in skromni in zato iz tistega obdobja skoraj nikjer ni ohranjenih grajskih grajenih delov. Šele v 12. stoletju se je gradnja gradov razmahnila in v 13. stoletju doživela vrhunec; takrat so na prehodu iz visokega v pozni srednji vek zgradili približno tri četrtine štajerskih gradov. V 13. in 14. stoletju so se ponekod uveljavili tako imenovani dvojni gradovi, kjer so skupaj vzporedno postavili po dve grajski zasnovi. Prim. Hilzensauer, *Zur Typologie*, str. 279–280.

²⁹ Kos, *Med gradom in mestom*, str. 105–107; Kos, *Vitez in grad*, str. 396–400; Ravnikar, *Benediktinski samostan*, str. 41, 43, 46, 48, 56, 57; prim. Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 199–201. Glej tudi prispevek Mihe Kosija v tej številki *Kronike*.

³⁰ Prim. Kos, *Vitez in grad*, str. 263, 278, 395, 408. Grad Gornji Grad je posredno prvič omenjen leta 1140, izrecno pa prvič leta 1174 (*in castro Obremburg*), ob obisku oglejskega patriarha, in nato znova leta 1243, ko je bil novi mlin ob Dreti postavljen poleg starega gornjegrajskega gradu (*iuxta castrum antiquum Obberemburch*). Po postavitvi gor-

Struktura romanske zidave na jugovzhodni strani obodnega zidovja jedra gradu Vrbovec okoli leta 1970 (foto: Ivan Stopar, iz zasebne dokumentacije Igorja Sapača).

Struktura romanske zidave na jugovzhodni strani obodnega zidovja jedra gradu Vrbovec leta 2016 (levo) in 2024 (desno) (foto: Igor Sapač).

njegrajskega benediktinskega samostana in gradu Vrbovec je izgubil prvotni pomen in najpozneje v 15. stoletju propadel (prim. Orožen, *Das Benediktiner-Stift*, str. 3, 26; Stegenšek, *O najstarejši*, str. 1–12, 19, 21–22, 28, 29; Pettau-er, *Imena*, str. 108; Curk, *Trgi in mesta*, str. 86–87; Stopar, *Grajske stavbe. Četrta knjiga*, str. 30; Kos, *Vitez in grad*, str. 278–279; Snoj, *Etimološki slovar*, str. 145; Ravnikar, *Po zvezdnih poteh*, 220–222; Ravnikar, *Benediktinski samostan*, str. 63). Ostanke gradu so povsem izginili in njegova lokacija ni znana. Morda je stal na strateško pomembni višinski legi, severozahodno od nekdanjega samostanskega kompleksa, ob sotočju Drete in Štokatnice, na razglednem naravnem pomolu pod sedanjo domačijo Prekštan 10 v Gornjem Gradu, kjer je terenski ogled leta 2024 razkril odlomke srednjeveške keramike. Lokacija, je, denimo, primerljiva z lokacijama gradov Rajhenburg in Cmurek, ki sta prav tako stala že pred sredino 12. stoletja.

Čeprav časa nastanka gradu ni mogoče povsem zanesljivo določiti, je zelo verjetno, da ni obstajal pred letom 1140, ko se v srednjeveških listinah prvič pojavi ime Gornji Grad in ko je bil ustanovljen tamkajšnji benediktinski samostan.³¹

³¹ Za gornjegrajski samostan: Ravnikar, *Benediktinski samostan*; prim. Orožen, *Das Benediktiner-Stift*, Starejši umetnostni zgodovinarji so izhajajoč iz prve omembe Gornjega Grada zmotno domnevali, da je grad Vrbovec stal že pred letom 1140; interpretirali so ga kot spodnji grad in antipod omenjenega Gornjega grada ter kot najstarejši grad na območju Zgornje Savinjske doline (Stegenšek, *O najstarejši*, str. 28–30; Curk, *Trgi in mesta*, str. 86; Stopar, *Grajske stavbe. Četrta knjiga*, str. 30, 140). Novejše zgodovinske raziskave so to domnevno prepri-

Ostanki jugovzhodne stranice romanskega obodnega zidovja jedra gradu Vrbovec (foto: Igor Sapač, 2016).

ljivo zavrge z argumentom, da bi bil Vrbovec – in prav tako tudi mozirski grad – kot mogočna gradnja in pomembno upravno središče prav gotovo omenjen v leta 1140 napisani obsežni ustanovni listini gornjegrajskega samostana, če bi takrat že stal (prim. Kos, *Med gradom in mestom*, str. 105; Kos, *Vitez in grad*, str. 397; Ravnikar, *Benediktinski samostan*, str. 17, 56). Ob tem raziskave doslej niso podale odgovora na vprašanje, kje je stal spodnji grad. Janez Höfler je predlagal lokacijo v bližini Rečice, kjer je po njegovem mnenju domnevno stal zgodnesrednjeveški upravni dvor (Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 342). Menim, da je lokacijo bolj smiselno iskati v okviru značilnih visokosrednjeveških gradov na širšem območju. Vse kaže, da sta pred letom 1140 v soseščini Gornjega Grada stala samo gradova Kamnik in Žovnek. Po Kamniku poimenovani ministeriali so v srednjeveških listinah prvič omenjeni v času med letoma 1143 in 1147 (Kos, *Vitez in grad*, str. 148), slogovne značilnosti lunete glavnega portala kapele na kamniškem Malem gradu pa kažejo, da je grad najverjetneje stal že konec 11. stoletja. Grad Žovnek je morda stal že pred časom med letoma 1123 in 1130, ko je prvičkrat omenjen prvi znani Žovneški – *Gebh(ardus) de Soune* (Kos, *Celjska knjiga*, št. 1; prim. Fugger Germadnik, *Groffe*, str. 10). Morda je nastal malce pred letom 1139 in ga je mogoče povezovati s tistega leta omenjeno oznako *Neuenburg* (novi grad) (Dopsch, *Die Freien*, str. 26–27, prim. Ožek, *Pomen*, str. 16). Dokumentirana struktura gradnje kamnitega obodnega obzidja načeloma dopušča datacijo v prvo polovico 12. stoletja. Za tezo, da je Žovnek nastal pred letom 1140, govori tudi spoznanje, da je sedanja župnijska cerkev v bližnjih Braslovčah nastala kot lastniška cerkev in predromanska arhitektura, domnevno iz prve polovice 11. stoletja, in da je kot župnijska prvič omenjena leta 1140, skupaj z Gornjim Gradom (Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 334; prim. Snoj, *Etimološki slovar*, str. 75; Ravnikar, *V primežu*, str. 165). Vse kaže, da je bil Žovnek poleg Gornjega Grada v Posavinju v prvi polovici 12. stoletja edini grad in da so druge bližnje gradove na tem območju – Kacenštajn, Šoštanj, Polzela, Vojnik in Laško – postavili malce pozneje. Drugi redki gradovi, ki so na širšem območju najbrž nastali pred letom 1140 – Smlednik, Kranj, Škofja Loka, Ljubljana, Vitanje, Slovenj Gradec, Konjice, Hompoš, Cmurek, Ptuj in Rajhenburg – so bili precej bolj oddaljeni (prim. Kos, *Vitez in grad*). Upošteva se oznaka Gornji Grad oziroma *Obbreimburch* in geografski položaj Gornjega Grada se mi zdi najbolj verjetno, da je bil spodnji grad (malce starejši) Žovnek, ki je bil ob Savinji nizvodno, torej spodaj, ki je obvladoval zahodni del Spodnje Savinjske doline, ki je prav tako nadzoroval cestni prehod iz Savinjske doline v Ljubljansko kotlino in ki je bil prav tako središče večje svobodne fevdalne

Območje, na katerem so ga zgradili, je bilo v prvi polovici 12. stoletja del razsežne svobodne posesti bavarskega plemiča Dipolda Kagerja (*Diepold de Chagere*), ki je obsegala vso Zgornjo Savinjsko dolino in ki je imela najverjetneje edino središče v pozneje izginulem gradu v Gornjem Gradu. Leta 1140 je posest prepustil oglejskemu patriarhu za ustanovitev benediktinskega samostana v Gornjem Gradu in posest so takrat razdelili na samostanski in oglejski del.³² Za upravo oglejskega dela je bilo treba ustvariti novo središče, primerno oddaljeno od novega samostana, in pomisliti je mogoče, da je prav s tem v zvezi kmalu po letu 1140 nastal grad Vrbovec.³³ Vsekakor so grad zgradili na dobro izbrani strateški legi, na izpostavljeni mogočni skali ob sotočju Savinje in Drete, in z njim zagotovili odličen nadzor nad prehodom v Zgornjo Savinjsko dolino in še zlasti nad prehodom v Zadrebško dolino.³⁴ Na tem območju je že vsaj leta 1146 obstajalo upravno središče, na kar kaže omemba Pelegrina *de Mosiri*, ki je bil morda uradnik oglejskega patriarhata.³⁵ Oznaka *Mosiri* (Mozirje) se ni nanašala na sedanjo urbano naselbino, ki v tistem obdobju še ni obstajala, marveč na večje močvirnato oziroma poplavno območje na prehodu v Zgornjo Savinjsko dolino.³⁶ Najbolj

zemljiške posesti. Na posebno povezavo Žovneka in Gornjega Grada kažeta tudi farna organizacija v času pred letom 1140 – fari v Gornjem Gradu in v Braslovčah sta mejili ena na drugo (prim. Ravnikar, *Benediktinski samostan*, str. 27, 34–39) – in dejstvo, da je bila v gornjegrajskem samostanu že vsaj v 13. stoletju družinska grobnica Žovneških, ki so ji grofje Celjski pozneje dodali še Marijino kapelo, v kateri so menihi dnevno negovali njihov spomin (prim. Fugger Germadnik, *Groffe*, str. 11, 14; Videčnik, *Iz mojih zapisov*, str. 112).

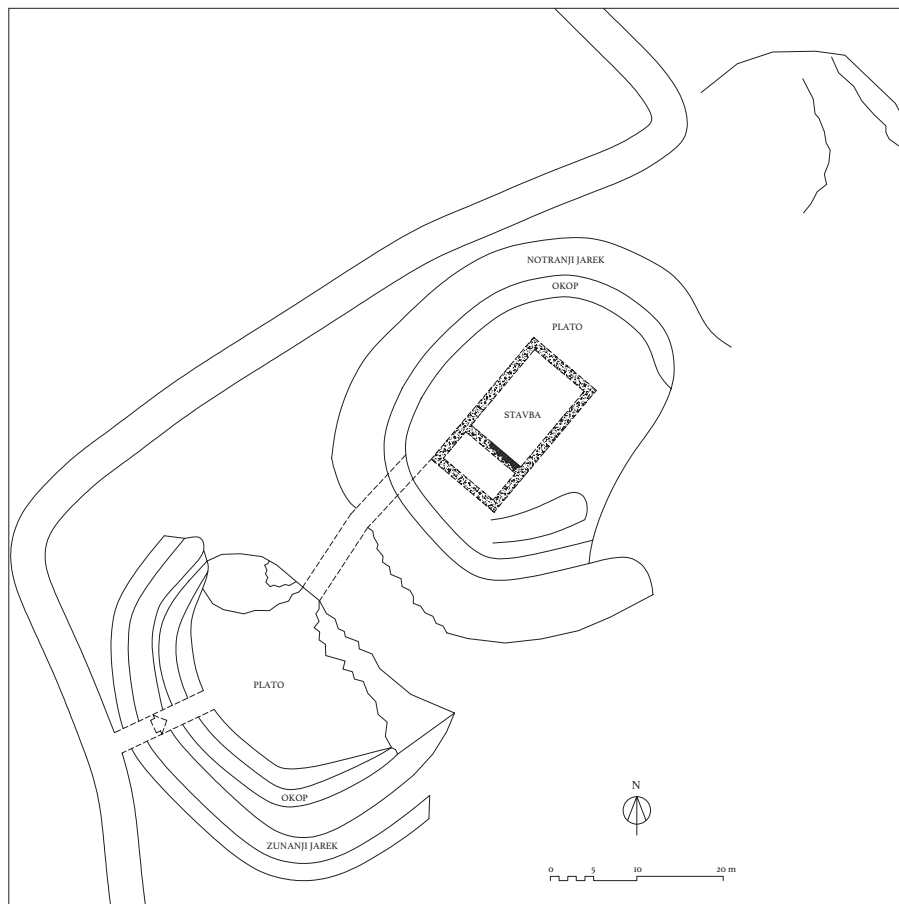
32 Kos, *Vitez in grad*, str. 331; Ravnikar, *Po zvezdnih poteh*, str. 25–27, 125; Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 342–346. Prim. Stegenšek, *O najstarejši*, str. 1–12.

33 Prim. Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 343; Komac, *Od mejne grofije*, str. 249; Ravnikar, *Benediktinski samostan*, str. 57. Samostan je leta 1140 že deloval (Ravnikar, *Benediktinski samostan*, str. 14) in morda so za samostanske potrebe (začasno) uporabili tudi grajsko poslopje in je bilo tudi zato treba zgraditi nov upravni grad.

34 Z vidika topografske tipologije je Vrbovec v sedanjem slovenskem prostoru izjemen primer na skali zgrajenega nižinskega gradu z nekaterimi značilnostmi vodnih gradov. Gre za izvirno kombinacijo tipologije višinskega, nižinskega in vodnega gradu, ki jo je narekovala specifična naravna konfiguracija terena ob sotočju Savinje in Drete. V prostoru historične Štajerske ga je s tega vidika smiselno primerjati z gradom Herberstein blizu Weiza, ki so ga – najverjetneje v zgodnjem 13. stoletju – zgradili na skalnem pomolu v okljuku rečice Bistrica/Feistritz, umeščenem globoko v dolino te rečice (prim. Baravalle, *Burgen*, str. 205; *Dehio-Handbuch*, str. 177–178; Pferschy in Krenn, *Die Steiermark*, str. 530).

35 Bernhard, *Documenta*, št. G4; Ravnikar, *Benediktinski samostan*, str. 12–17, 57; prim. Videčnik, *Podobe*, str. 14–15.

36 Snoj, *Etimološki slovar*, str. 273; Kos, *Vitez in grad*, str. 331; Komac, *Od mejne grofije*, str. 249; Ravnikar, *Benediktinski*

Tloris kompleksa nekdanjega gradu Letuš s poskusom rekonstrukcije osnovne pravokotne tlorisne zasnove grajskega jedra (risal: Igor Sapač, 2024).

utemeljena se zdi domneva, da je grad, ki se je sprva morda po območju imenoval *Mosiri* (Mozirje), po postavitvi novega drugega (večjega) gradu v bližini, oddaljenega v zračni črti približno 2 km in posredno prvič omenjenega leta 1231 kot *Pröstperch* ((Novo) Mozirje), dobil zgovorno ime *Altenburg* oziroma *Altenburch* (Stari grad).³⁷ S tem

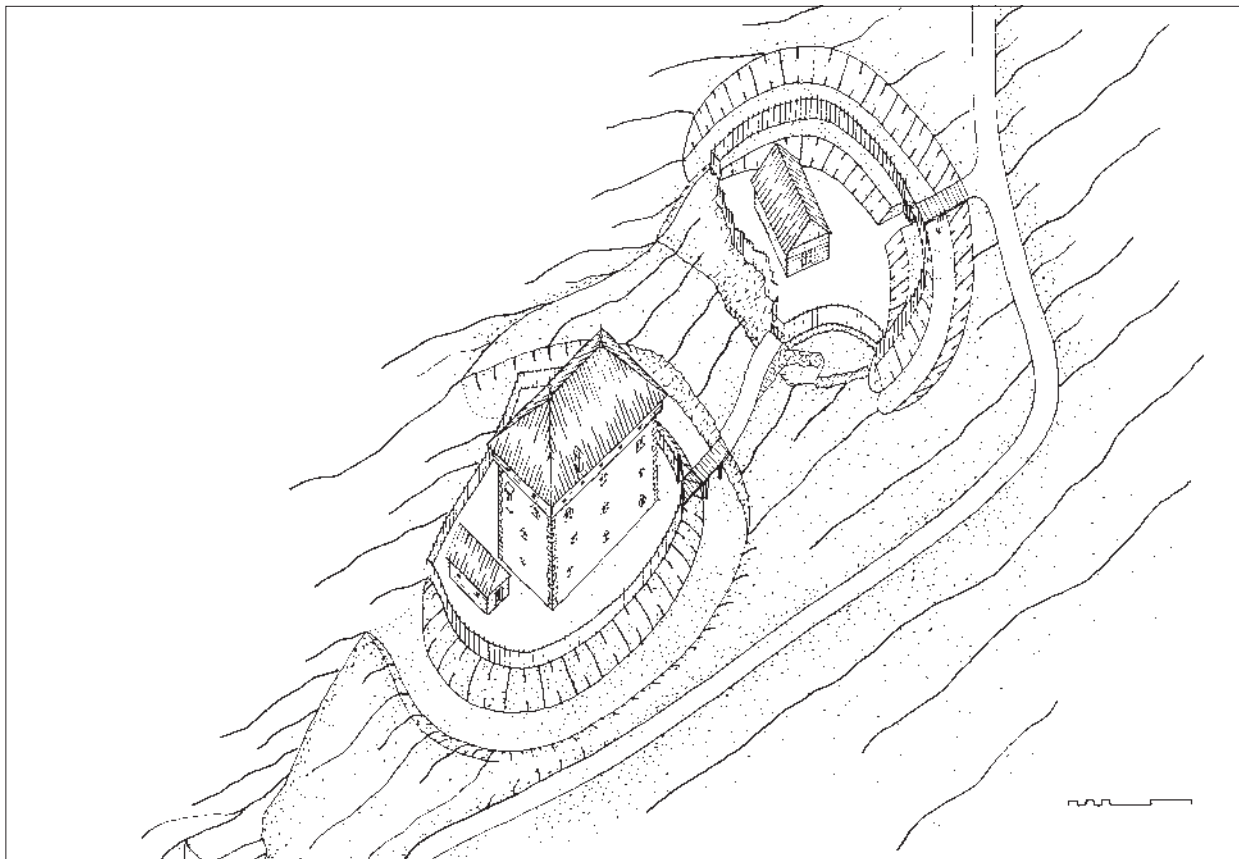
samostan, str. 41, 43, 46, 48, 57; prim. *Schöne alte Steiermark*, str. 118; Baš, Doneski, II, str. 66; Videčnik, *Podobe*, str. 13–14.

- 37 Prim. Ravnikar, *Benediktinski samostan*, str. 48, 56–57. Za zmotno starejše sklepanje: Pettau, Imena, str. 107. Mozirski grad je propadel že v poznem srednjem veku in njegovi ostanki so v celoti izginili. Najbolj verjetna je domneva, da je stal na Korenovem hribu oziroma na tako imenovanem Štruceljevem gradišču na območju Brezja pri Mozirju, kjer so arheološke raziskave pod vodstvom Lojzeta Bolte med letoma 1953 in 1955 razkrile ostanke srednjeveškega zidovja in številne drobne najdbe, ki jih zdaj hrani Pokrajinski muzej Celje (prim. Orožen, *Das Bisthum*, str. 195; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 168, 169; Bolta, *Iz arheološke*, str. 3 (z zmotnim sklepanjem, da gre za ostanke staroslovanskega najdišča); Stopar, *Grajske stavbe. Četrta knjiga*, str. 58). Domneva, da je grad stal na lokaciji nekdanjega novoveškega dvorca Brdce pri Mozirju, se ne zdi smiselna (prim. Videčnik, *Podobe*, str. 17, 88; Videčnik, *Iz mojih zapisov*, str. 90–91, 321; *Mozirje*, str. 12–13; Ravnikar, *Benediktinski samostan*, str. 45, op. 141). Izravnani in s prečnim obrambnim jarkom zavarovan višinski pomol približno trikotne oblike z dolžino do 34 m in širino do 35 m kaže, da je tam najverjetneje stala srednje velika visokosrednjeveška grajska obodna

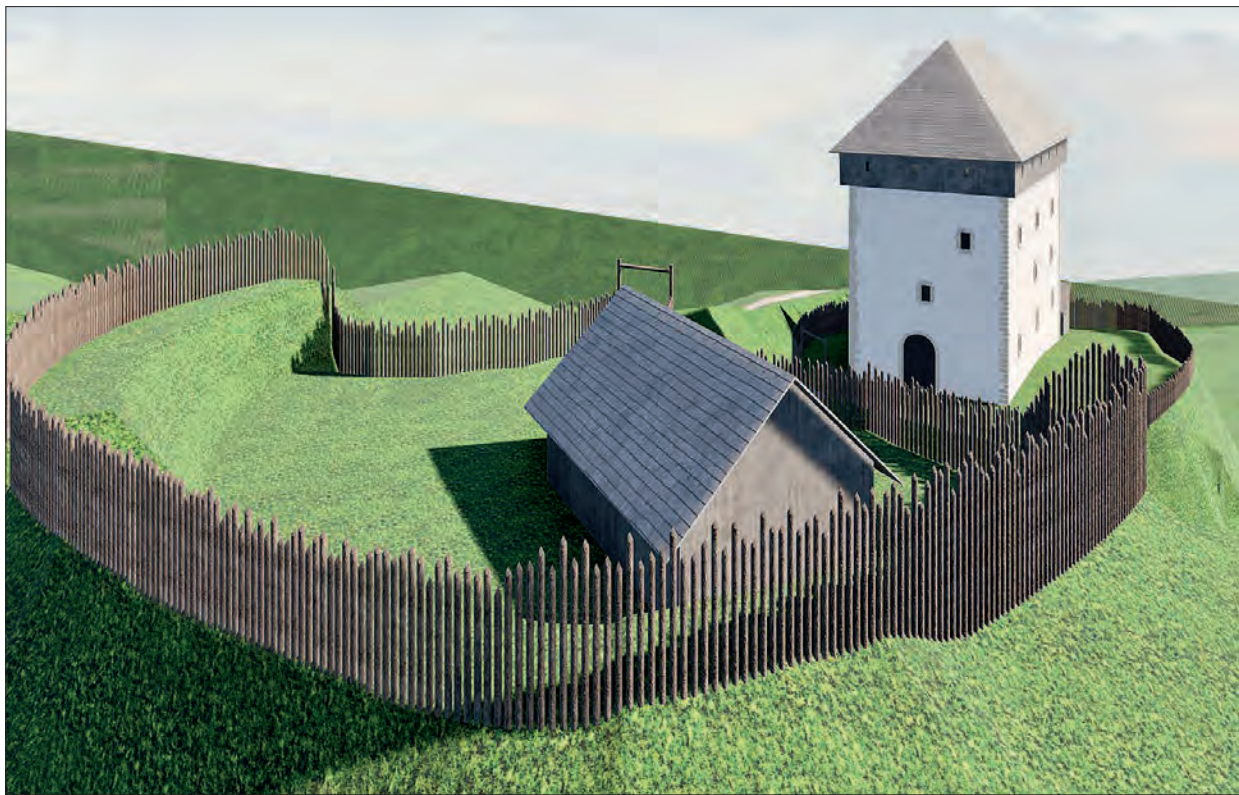
imenom je prvič omenjen leta 1248, ko je zanj kot oglejsko posest skrbel gradiščan Wulfing z Letuša, sicer upravitelj patriarhove posesti v gornjegrajski in mozirski pokrajini.³⁸

zasnova, ki je bila nekaj večja od ugotovljene prvotne zasnove Vrbovca. Pomisliti je dopustno, da gradnje mozirskega gradu nikoli niso dokončali in da je tudi zato že zgodaj opustel in izginil. Leta 1248, ko je prvič omenjen Vrbovec, (začasno) ni bil v uporabi, saj je vrbovski gradiščan z Vrbovca upravljal celotno posest oglejskega patriarhata v mozirski pokrajini. V srednjeveških dokumentih je zadnjič omenjen leta 1377 (prim. Kos, *Vitez in grad*, str. 331–332; Ravnikar, *Po zvezdnih poteh*, str. 118–119; Ravnikar, *Benediktinski samostan*, str. 56, 58). Nastanek gradu Mozirje je bil najbrž povezan s težnjo ustvariti novo oglejsko upravno in cerkveno središče na vzhodnem koncu Zgornje Savinjske doline. Vsekakor so do sredine 13. stoletja tu ustvarili novo zemljiško gospodstvo z novim oglejskim gradom in deželskim sodiščem ter novo cerkveno središče s cerkvijo sv. Jurija, nato pa do leta 1318 še trško naselbino (prim. Stegenšek, O najstarejši, str. 30–31; Curk, *Trgi in mesta*, str. 104). Nastanek novega mozirskega gradu je hipotetično mogoče primerjati z nastankom gradu Maribor na vzpetini Piramida v oziru na starejši bližnji Hompoš ali pa z nastankom gradov Sevnica in Brežice v prvi polovici 13. stoletja v oziru na starejši Rajhenburg. Vrbovca, enako kot tudi ne Hompoša ali Rajhenburga po nastanku novega gradu v bližini, ki je prevzel del njegove vloge, niso opustili.

- 38 Blaznik, *Historična*, II, str. 490; Bernhard, *Documenta*, št. G26; Ravnikar, *Po zvezdnih poteh*, str. 125–126; Ravnikar, *Benediktinski samostan*, str. 48, 56–57. Wulfing, v sre-

Grad Letuš okoli leta 1250. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2024 in 2025).

Grad Letuš okoli leta 1250. Pogled z južne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (izdelala Nina Lipič na podlagi risb Igorja Sapača, 2024).

PRVA ŠIRITEV GRADU PO SREDINI

13. STOLETJA

Po sredini 13. stoletja je Vrbovec pridobil pomen – morda tudi zaradi stagnacije sosednjega gradu v Mozirju – in njegov gradbeni razvoj se je nadaljeval. Prvotni zasnovi so na severovzhodu prizidali močen valjasti stolp, ki ga v novoveški obliki kažeta obe Vischerjevi upodobitvi in na ostanke katerega so naleteli med raziskovalnimi deli v sedemdesetih letih 20. stoletja.³⁹ S stolpom je grad pridobil izjemno dominanten vedutni podarek od sotočju Savinje in Drete in značilno srednjeveško razgibano kompozicijo stavbnih volumnov. O prvotni zasnovi stolpa in natančnejšem času njegovega nastanka je mogoče zgolj ugibati. Na Vischerjevih upodobitvah je višina njegovega zidovja enaka višinam obodnega zidovja dvonadstropnega grajskega jedra. Pomisliti je mogoče, da je bil vseskozi tako visok, kakor domnevna prvotna romanska bivalna stavba na zahodu grajskega jedra, in podoben ohranjenemu jugozahodnemu valjastemu stolpu srednjeveškega jedra gradu Velenje; ta v premeru meri približno 9,5 m, dosega z zidovjem višino približno 18 m in ima do 2 m debelo zidovje ter je ob pomanjkanju avtentičnih stavbnih členov in srednjeveških pisnih virov ohlapno datiran v 14. ali 15. stoletje.⁴⁰ A pri velenjskem stolpu ni mogoče izključiti možnosti, da je bil sprva – do temeljitih renesančnih predelav gradu v 16. stoletju – morda višji. Gotski valjasti glavni grajski stolpi so bili praviloma zelo viso-

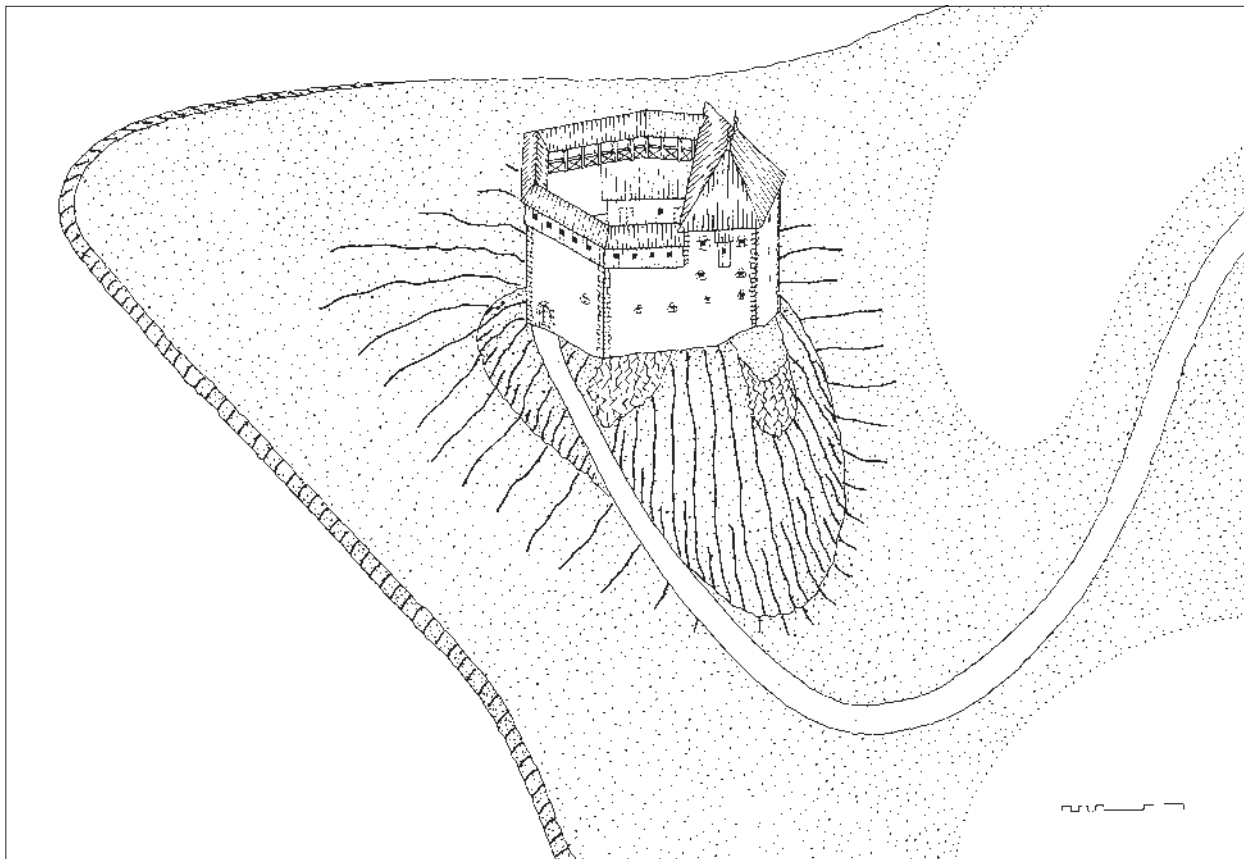
ki.⁴¹ Najverjetneje je bil tudi vrbovski stolp sprva višji od stanja na upodobitvah iz 17. stoletja, saj je samo s precej večjo višino od bivalne stavbe mogel učinkovito obvladovati ves grajski kompleks. Vischerjeva upodobitev iz okoli leta 1681 kaže vrhnje (drugo) nadstropje stolpa z velikim renesančno oblikovanim pravokotnim oknom in s tem sporoča, da je imel stolp takrat v zgornjem delu bivalni značaj. V srednjem veku je bilo to gotovo drugače in utemeljena je domneva, da so stolp po nastanku zunanega grajskega obrambnega obzidja z novimi stolpi za dve etaži znižali ter ga funkcionalno navezali na stanovanjske prostore v nadstropjih grajskega jedra. Pomisliti smemo, da je zidovje stolpa sprva dosegalo višino približno 28 m in da je obsegal kletni del, pritličje in tri nadstropja. Na vrhu je bila nedvomno še obrambna poletaža, brez katere stolp ne bi mogel opravljati svoje osnovne obrambne funkcije; bila je morda takšna, kakršno kaže Vischerjeva upodobitev valjastega glavnega stolpa na bližnjem Žovneku. Podobno kot žovneški stolp, ki so ga prav tako sekundarno prizidali k prvotni obodni grajski zasnovi z obzidanim dvoriščem in bivalno stavbo, je tudi mogočni valjasti stolp na Vrbovcu dobil značaj gotskega bergfrida, ki je ustvaril glavni višinski poudarek grajske celote, središče obrambe, glavno opazovalnico nad rečnim sotočjem in dodatno močno varovalo naravno najslabše zavarovane strani obzidja ter vhoda v grad. Analogno žovneškemu stolpu in drugim značilnim bergfridom je imel tudi vrbovski stolp zaradi obrambnih razlogov edini vhod precej dvignjen od tal notranjega grajskega dvorišča. Zgornji nadstropji sta bili najbrž že na začetku zasnovani kot bivalni, kletna etaža pa je rabila za shrambo. Če je grajska zasnova s potegnjeno osmerokotno talno zasnovo v prvi fazi svojega razvoja učinkovala skoraj kot zidana ladja ob rečnem sotočju, je s prizidavo visokega stolpa dobila še svojevrsten jambor.

dnjeveških listinah omenjen med letoma 1241 in 1248, je izviral z manjšega gradu Letuš, ki je v prvi polovici 13. stoletja – morda sočasno z novim mozirskim gradom – nastal na začetku ozemlja oglejskega patriarhata v Zgornji Savinjski dolini, na meji z žovneško posestjo, in je imel funkcijo nadzorne utrdbe ob Savinji, ob prehodu do oglejskega mozirskega gospostva. Nekdanji letuški grad je mogoče pojmovati tudi kot izpostavljeno utrdbo Vrbovca. To kaže tudi njegova stavbna zasnova, sestavljena iz nekdanje utrjene visoke dvocelične grajske hiše na pravokotni talni ploskvi v izmeri približno 9,5 × 18,4 m, obrambnega jarka z okopi in nekdanjega utrjene predgradja z zunanjim jarkom in okopom. Zasnova je nastala v obdobju, ko so se grajske gradnje zelo razmahnile, in je zelo hitro – pred koncem 14. stoletja – opustela. Kljub temu je stavbna zasnova na terenu v celotnem obsegu talne površine še dobro zaznavna. Območje je ogroženo, ker je podvrženo gozdarskim delom in ni vpisano v register kulturne dediščine (prim. Stegenšek, O najstarejši, str. 5–8; Stopar, *Razvoj*, str. 23; Stopar, *Grado-vi, graščine in dvorci*, str. 244–245; Stopar, *Grajske stavbe. Tretja knjiga*, str. 73; Kos, *Vitez in grad*, str. 313; Komac, *Od mejne grofije*, str. 249; Ravnikar, *Benediktinski samostan*, str. 16, 41, 58).

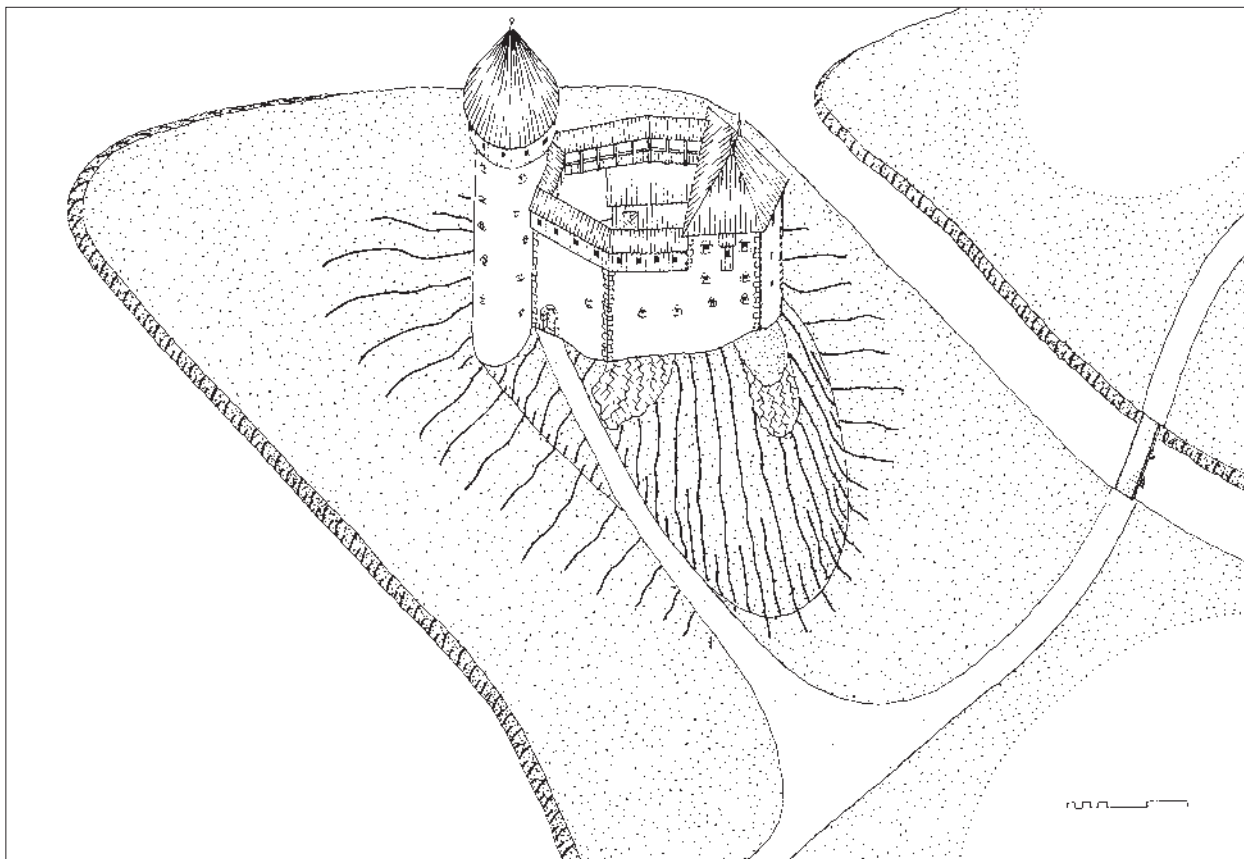
39 Stopar, *Vrbovec z okolico*, str. 7–8, 11; Stopar, *Razvoj*, str. 81, 138; Stopar, *Grajske stavbe. Četrta knjiga*, str. 143.

40 Prim. Stopar, *Razvoj*, str. 136–138; Stopar, *Velenjski grad*, str. 18; Stopar, *Grajske stavbe. Četrta knjiga*, str. 128.

41 Zgovorna je Vischerjeva upodobitev Žovneka, po kateri je mogoče sklepati, da je višina zidovja valjastega glavnega stolpa s premerom 11 m znašala približno 28 m. V 13. stoletju zgrajeni valjasti glavni stolp gradu Rihemberk na Goriškem s premerom 12,3 m dosega z osnovnim zidovjem višino 24,5 m. V 15. stoletju zgrajeni valjasti glavni stolp Malega gradu pri Planini na Notranjskem s premerom do 14,5 m dosega z zidovjem višino do 31,5 m. Nedvomno je bil zelo visok tudi nekdanji valjasti glavni stolp gradu Kacenštajn blizu Šoštanja, ki je v premeru meril kar 12 m in imel do 4 m debelo zidovje. Precej visok je bil tudi glavni valjasti stolp med drugo svetovno vojno razdejanega gradu Vurberk blizu Ptuja, ki pa je nastal v 16. stoletju, obdobju renesanse, in je bil zato višinsko podrejen srednjeveškim stavbnim masam bivalnih traktov grajskega jedra. Podobna je problematika močnih renesančnih valjastih stolpov na gradovih Rajhenburg, Kozje in Limbuš. Slednja sta zdaj podrti.

Grad Vrbovec okoli leta 1250. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2023 in 2025).

Grad Vrbovec okoli leta 1360. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2023 in 2025).

Skromni ostanki zidovja nekdanjega visokega gotskega valjastega glavnega grajskega stolpa na severovzhodnem koncu grajskega jedra leta 2016 (foto: Igor Sapač).

Opredelitev časa nastanka stolpa je težavnejša od analize njegove prvotne zasnove, saj so njegove ostaline zdaj zakrite in tudi v srednjeveških pisnih virih za to ni posebno trdne opore. Ivan Stopar je na podlagi dokaj površne analize stavbene zasnove grajskega jedra in srednjeveškega podatka o gradbenih delih na gradu okoli leta 1437, v obdobju grofov Celjskih in Ludvika Knolla, s pridržkom domneval, da je stolp nastal med letoma 1437 in 1447.⁴² Upošteva je značaj stolpa kot bergfrida ter vse večji pomen Vrbovca v drugi polovici 13. stoletja in v 14. stoletju se zdi ta datacija prepozna; tovrstni stolpi so bili v 15. stoletju že zelo arhaični, čeprav še ne povsem neaktualni, kakor kaže primer v tistem obdobju zgrajenega mogočnega valjastega stolpa v kompleksu Malega gradu pri Planini na Notranjskem. Prvi tovrstni stolpi v slovenskem prostoru so nastali sredi oziroma v drugi polovici 13. stoletja, v obdobju uveljavitve zgodnjegotske arhitekture.⁴³ Iz

Maketa s prikazom sedanjega stanja spodnjih delov gradu Vrbovec s poskusom rekonstrukcije oblike grajskega jedra in visokega valjastega glavnega grajskega stolpa v 17. stoletju. Pogled s severovzhodne strani (izdelal: Igor Sapač, 1993).

tistega obdobja se je ohranil odlični bergfrid na gradu Rihemberk na Goriškem, ki so ga zgradili vplivni ministeriali grofov Goriških. Najverjetneje je sočasno nastal tudi izjemno močni valjasti bergfrid na gradu Kacenštajn blizu Šoštanja, ki je bil pozneje – najverjetneje leta 1442 – razdejan v napadu čet grofov Celjskih in na katerega ostaline so naleteli med arheološkimi raziskavami leta 1995; takrat so v zidovju stolpa odkrili novec Béle IV. (1206–1270), ki je bil med letoma 1235 in 1270 ogrski in hrvaški kralj ter med letoma 1254 in 1260 tudi štajerski vojvoda. Novec je nastal med letoma 1235 in 1270 in dokumentira čas nastanka stolpa okvirno v obdobju med letoma 1254 in 1260.⁴⁴ Najverjetneje je nekaj desetletij pozneje kot izrazit statusni simbol nastal še omenjeni

škem je najmogočnejši tovrstni stolp nastal ob gradu Grünburg – v premeru meri 10,5 m in ima 3,2 m debelo zidovje. V slovenskem prostoru je z njim primerljiv nekdanji valjasti stolp v kompleksu nekdanjega gradu Kebelj na Pohorju, ki je v premeru meril 14 m in ima 2,1 m debelo zidovje. Nekaj manjši so bili izpostavljeni valjasti stolpi gradov Dravograd, Radlje ob Dravi, Kamnica pri Mariboru, Vojnik blizu Celja, Lemberg pri Dobrni, Podčetrtek, Žamberk blizu Šoštanja, Wartenberg blizu Kranja, Novi grad nad Predvdvorom (južni stolp) ter Vivšnik/Weissenegg in Sommeregg na avstrijskem Koroškem. Prim. Prim. Sapač, Grad in dvorca, str. 548–549.

⁴² Stopar, *Grajske stavbe. Četrta knjiga*, str. 143.

⁴³ Izhodiščni vzor za tovrstne visoke valjaste stolpe so bili domnevno masivni valjasti stolpi francoskih gradov iz poznega 12. stoletja in iz prve polovice 13. stoletja (Château Gaillard, Coucy). Do konca 13. stoletja so se tovrstni stolpi tudi v srednji Evropi zelo uveljavili. Značilni primeri so stolpi na gradovih Münzenberg, Haltenburg in Thurnberg v Nemčiji (Krahe, *Burgen*, str. 39–42), Castello del Buonconsiglio v Trentu (Tridentu) v Italiji ali Dürnstein in Krems blizu Voitsberga v Avstriji (prim. Murgg, *Burgruinen*, str. 118–119, 158–161). Kljub temu je bilo valjastih glavnih stolpov na gradovih razmeroma malo. Denimo v Nemčiji valjasti stolpi predstavljajo samo 3,5 % vseh glavnih grajskih stolpov (Krahe, *Burgen*, str. 39). Večinoma so gradovi imeli oglate glavne stolpe. Razmeroma veliko valjastih grajskih stolpov so v 13. in 14. stoletju zgradili kot samostojne gradnje s funkcijo izpostavljenih stolpov oziroma propugnakulov. Na avstrijskem Koro-

⁴⁴ Za razdejanje: Krones, *Die Freien*, 2, str. 85–87, 112, 139, 157–158; *Kronika grofov celjskih*, str. 25–27, 54, 64; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 44, 96; Sapač, *Freudenberg*, str. 13–15. Čas razdejanja je natančneje raziskal in opredelil Tomaž Lazar, ki pripravlja znanstveni članek z naslovom Konec rodbine Kacenštajnskih in njihovega gradu. Za arheološke raziskave: Brišnik, *Arheološki paberki*, str. 313; Brišnik, Florjan pri Šoštanju, str. 45–46; Brišnik, *Od poznoantičnih*, str. 76–86, 94–101. Prim. Sapač, Grad in dvorca, str. 548–549.

stolp na Žovneku; na podlagi hruškastega profila reber in geometričnih obočnih konzol iz njegovega pritličja ter k stolpu prizidanega trakta z za 14. stoletje značilnim dvodelnim pravokotnim kamnitim okenskim okvirjem v pritličju dvoriščne fasadne stene, je njegov nastanek treba okvirno postaviti v prvo polovico 14. stoletja, v obdobje malce preden so gospodje Žovneški postali grofje Celjski in si v Celju uredili novo glavno rezidenco ter ga povezati z Ulrikom II. Žovneškim († 1316) ali Friderikom I. Celjskim († 1360).⁴⁵

Za natančnejšo opredelitev časa nastanka vrbovskega bergfrida je smiselno upoštevati tudi razpoložljive podatke o imetnikih gradu v poznem srednjem veku. Vsaj do leta 1282 so za grad, ki je pripadal oglejskemu patriarhatu, skrbeli patriarhovi oskrbniki, nato pa ga je leta 1284 protipravno zasedal Friderik *de Leupach*.⁴⁶ Kmalu zatem, leta 1286, je prvič omenjen Eberhard z Vrbovca, ki je prvi znani predstavnik po gradu imenovane plemiške rodbine. Vrbovški so imeli grad kot fevd v lasti oglejskega patriarhata in Eberhard je v fevd pridobil tudi grad Gornji Grad. Na vrhuncu moči grofov Vovbrških, v poznem 13. stoletju in na začetku 14. stoletja, ki so ti imeli tudi Mozirje, je Eberhard z Vrbovca postal eden njihovih najpomembnejših plemičev oziroma vazalov v Posavinju.⁴⁷ Po izumrtju Vovbrških leta 1322 in uveljavitvi gospodov Žovneških kot njihovih glavnih dedičev so se člani družine Vrbovških začeli pojavljati v njihovem spremstvu. Do sredine 14. stoletja so Vrbovški doživeli nagel družbeni vzpon in vrhunec svoje moči, pred letom 1326 na zemlji gornjegrajskega samostana blizu Negojnice oziroma Poljan protipravno zgradili grad Rudenštajn, do leta 1345 zgradili grad Rudenek nad Rečico, nato pa zašli v finančne težave in grofom Celjskim kot njihovi klienti prodali vse svoje gradove: Gornji Grad (1349–1350), Vrbovec (1360–1362) in Rudenek (1364). Za Celjske Vrbovec z manjšim pripadajočim gospostvom, ki so ga leta 1369 tudi formalno prejeli v fevd od oglejskega patriarha, ni imel posebnega pomena in so ga nato vse do svojega izumrtja leta 1456 podeljevali v sekundarni fevd.⁴⁸

Na podlagi teh podatkov je treba ugotoviti, da je vrbovški bergfrid najverjetneje nastal v obdobju med letoma 1286 in 1360, ko so grad posedovali ambiciozni gospodje Vrbovški, oziroma med letoma 1320 in 1350, ko so bili ti na vrhuncu moči in se je pod Eberhardovimi sinovi zelo razvila tudi njihova gradbena dejavnost. Poleg arhitekturne aktualnosti visokega valjastega stolpa v času pred sredino 14. stoletja je mogoče pomisliti tudi na primerljivost z glavnim stolpom na Žovneku in ugibati, ali so Vrbovški z izbrano obliko stolpa kot statusnega simbola na svojem matičnem gradu na poseben način izrazili lojalnost Žovneškim oziroma Frideriku I. Celjskemu ali pa so morda želeli tekmovati s svojim fevdalnim gospodom.

DOMNEVNA DRUGA ŠIRITEV GRADU V POZNEM SREDNJEM VEKU

Upoštevaje razmah grajskih gradenj v štajerskem prostoru v 13. stoletju in prvi polovici 14. stoletja ter pomen Vrbovških do sredine 14. stoletja je dopustno domnevati, da ti do takrat niso izpeljali samo ene širitve svojega matičnega gradu. Kombinacija analiz sedanje oblike talne ploskve grajskega jedra in Vischerjevih upodobitev z dovolj natančno razvidno razporeditvijo okenskih odprtin kaže, da je imelo jedro pred porušitvijo v notranjščini najverjetneje dva približno 12 m dolga vzporedno postavljena prečna zidova, ki sta povezovala severozahodno in jugovzhodno stran obodnega zidovja in med katerima je bil v osrednjem delu jedra najbrž še dodaten prečni zid, postavljen približno pravokotno nanju, ki je nazadnje opiral sleme glavnega dela razsežne strešne konstrukcije grajskega jedra. Domnevni jugozahodni prečni zid je smiselno interpretirati kot dvoriščni fasadni zid omenjenega domnevnega prvotnega grajskega bivalnega poslopja. Domnevni vzporedni severovzhodni prečni zid pa bi mogel biti sprva dvoriščni fasadni zid domnevnega sekundarnega grajskega poslopja, prislonjenega na dve nasprotni stranici prvotnega grajskega obodnega obzidja in na dvoriščno stran valjastega bergfrida. Na to možnost je treba pomisliti, ker je bilo prvotno romansko bivalno poslopje najbrž razmeroma majhno in so se v poznem srednjem veku potrebe po bivalnih površinah nedvomno povečale, pa tudi zato, ker so na več visokosrednjeveških gradovih na štajerskem

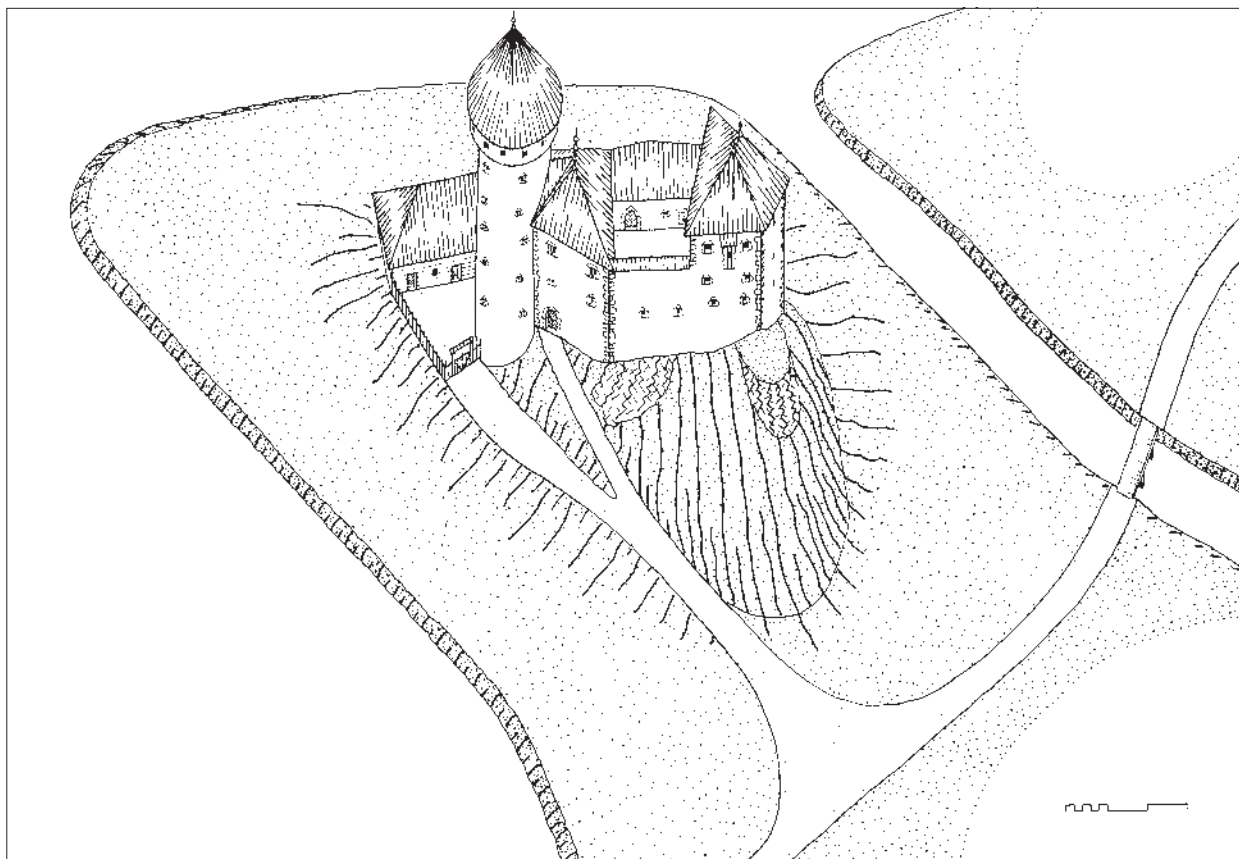
⁴⁵ Prim. Fugger Germadnik, *Groffe*, str. 16–36.

⁴⁶ Ravnikar, *Po zvezdnih poteh*, str. 219; Ravnikar, *Benediktinski samostan*, str. 30–31; prim. Stegenšek, *O najstarejši*, str. 15–16.

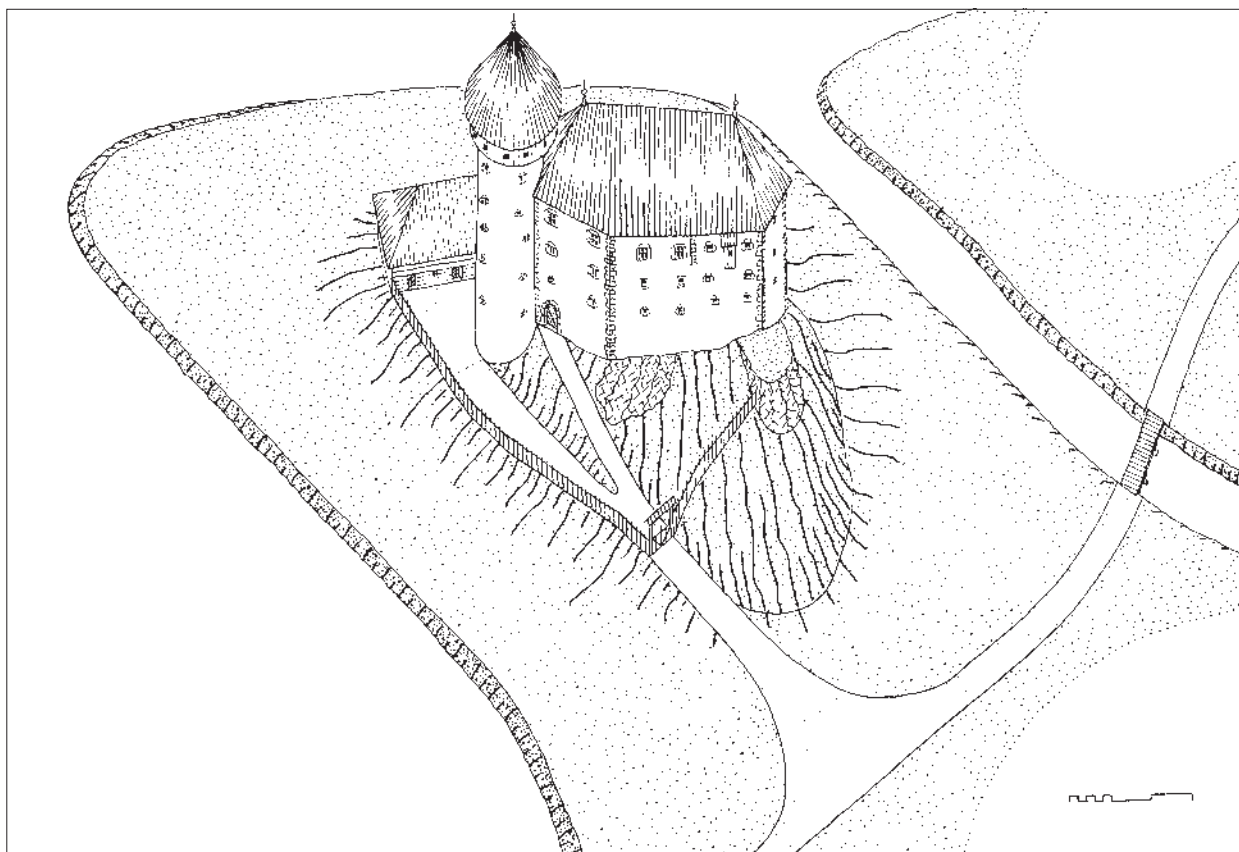
⁴⁷ Kos, *Vitez in grad*, str. 397–398; Ravnikar, Eberhard, str. 133–150; Ravnikar, *Po zvezdnih poteh*, str. 219–221; Ravnikar, *Benediktinski samostan*, str. 117–118; prim. Cäsar, *Beschreibung*, str. 481; *Schöne alte Steiermark*, str. 118; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 20; Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 200; Svetina, Odlomek, str. 86. Glej tudi članek Mihe Kosija v tej številki *Kronike*.

⁴⁸ Stopar, *Grajske stavbe. Četrta knjiga*, str. 141; Kos, *Vitez in*

grad, str. 279, 366–367, 398–400; Ravnikar, *Po zvezdnih poteh*, str. 242, 291–299; Ravnikar, *Benediktinski samostan*, str. 158; Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 18–19. Prim. Schmutz, *Historisch*, str. 41; Stegenšek, *O najstarejši*, str. 16–20; Svetina, Odlomek, str. 86–87; Ravnikar, Eberhard, str. 133–150. Glej tudi članek Mihe Kosija v tej številki *Kronike*.

Grad Vrbovec okoli leta 1400. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2023 in 2025).

Grad Vrbovec okoli leta 1450. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2023 in 2025).

Pogled na kompleks gradu Vrbovec iz zraka s severovzhodne strani z dobro razvidnim strateško pomembnim položajem na sotočju rek (foto: Nina Dominique Kumer, 2023).

območju dokumentirane širitve bivalnih površin z dodajanjem novih bivalnih poslopij na račun pozidave sprva odprtih predelov notranjih grajskih dvorišč.⁴⁹ Tudi interpretirana prvotna zasnova bergfrida govori v prid tezi, da je stolp sprva stal v navezavi na starejše obzidje kot samostojna zgradba in da so ga šele sekundarno dopolnili s prizidkom za bivalne namene in morda z novo grajsko dvorano v vrhni etaži.⁵⁰ Če je na tak način grad v poznem srednjem veku dejansko dobil znotraj prvotnega dvorišča še drugo bivalno poslopje, so pritličje tega poslopja gotovo – v celoti ali vsaj do polovice talne površine – oblikovali kot vhodno vežo, vezano na prvotni prehod skozi obodno obzidje. Pomisliti je dopustno tudi, da so domnevno sekundarno gotsko bivalno poslopje z ožjim dvoriščnim traktom povezali z domnevnim prvotnim romanskim bivalnim poslopjem. Tovrstne povezave dveh bivalnih poslopij v okviru enega notranjega grajskega dvorišča so bile v poznem srednjem veku zelo uveljavljene.⁵¹ Notranje dvorišče bi se v tem primeru zmanjšalo na minimum v izmeri približno 5,5 × 11 m.

PRENOVA GRADU V 15. STOLETJU

Vrbovec je bil temeljite prenove vsekakor deležen v prvi polovici 15. stoletja. Takrat so ga kot

oglejski fevd posedovali grofje Celjski. Leta 1436 ga je grof Friderik II. Celjski podelil v sekundarni fevd Ludviku Knollu s pogojem, da mora utrdba, ko/če bo njena gradnja dokončana, ostati zanj odprta (*dieselb vesttn hinfur weinn sy erpawt wirdet*). Leta 1447, ko so bila prenovitvena dela očitno končana, je v listini grofa Friderika II. grad omenjen kot »novi grad Vrbovec« (*bei der newn vessten Altenburg*).⁵² O tem, zakaj je prišlo do temeljite prenove, po kateri so grad označili kot »novi«, je mogoče zgolj ugibati. V izročilu ohranjeni podatki, da naj bi grad leta 1438 oziroma 1440 oblegal celjski vojskovodja Jan Vitovec, v srednjeveških pisnih virih nima podlage in se nikakor ne zdi verjeten.⁵³ Načeloma je mogoče pomisliti, da je bil grad poškodovan na začetku faje med Celjskimi in vojvodo Friderikom Habsburškim in da je bil zato nato deležen prenove.⁵⁴ A najbrž je grad po letu 1360 oziroma 1362, ko so ga od Vrbovških pridobili Celjski, kot središče razmeroma majhnega in za Celjske dokaj nepomembnega zemljiškega gospostva postopno stagniral ter gradbeno propadal in so se zato v tridesetih letih 15. stoletja odločili za njegovo temeljito sanacijo. Pomisliti je dopustno tudi, da ga je poškodoval požar. Po oznaki »novi grad Vrbovec« smemo sklepati, da

49 Značilni tovrstni primeri iz časa med 12. in 14. stoletjem so na območju slovenske Štajerske evidentirani na gradovih Podsreda, Cmurek, Podčetrtek, Celje (Stari grad), Zbelovo in Žovnek.

50 Značilni analogiji sta gradova Podsreda in Žovnek.

51 Značilen primer je nekdanji grad Zbelovo pri Poljčanah, v avstrijskem prostoru pa sta zelo zgovorna tovrstna primerna, denimo, razvaljena gradova Riedegg in Pürnstern blizu Linza, ki so ju zgradili v 15. stoletju in sta v prečnem veznem dvorišču oba dobila kapelo in ob njej prostor z glavno grajsko kuhinjo.

52 Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 200; Stopar, *Grajske stavbe. Četrta knjiga*, str. 141, 143; Kos, *Vitez in grad*, str. 399–400. Glej tudi članek Mihe Kosija v tej številki *Kronike*.

53 Prim. Cäsar, *Beschreibung*, str. 481–482; Schmutz, *Historisch*, str. 41; Stegenšek, O najstarejši, str. 19; Stopar, *Grajske stavbe. Četrta knjiga*, str. 142. Za pojasnilo s tem v zvezi se zahvaljujem kolegu dr. Tomažu Lazarju, ki pripravlja znanstveno monografijo o zgodovini grofov Celjskih kot bojovite rodovine, v kateri bo poglobljeno predstavljena tudi problematika spopadov med letoma 1436 in 1442.

54 Prim. Sapač, *Freudenberg*, str. 13–15, z navedbo starejše relevantne literature.

Struktura zidave ostanka starejšega srednjeveškega zidovja, ki sega pod novoveško jugovzhodno stranico grajskega dvoriščnega obzidja (foto: Igor Sapač, 2024).

so staro grajsko zasnovo temeljito predelali in da ni šlo zgolj za domnevno gradnjo novega valjastega stolpa na severovzhodnem vogalu. Ohranjeno romansko obodno zidovje dokazuje, da osnovne talne ploskve niso spremenili in da je torej šlo samo za spremembe in dopolnitve znotraj tega okvira. Na podlagi analize obeh Vischerjevih upodobitev in upošteva je ustrezne analogije⁵⁵ je treba ugotoviti, da so takrat povsem izzidali prvotno romansko notranje dvorišče in ustvarili dokaj veliko dvonadstropno kompaktno bivalno poslopje, ki je bilo pokrito s strmo slemenasto gotsko streho in na severovzhodni strani povezano z močnim in visokim valjastim stolpom, v tistem obdobju najverjetneje za eno in pol etaže višjim od bivalnega poslopja. S tem se je zgodila transformacija romanske obodne grajske zasnove v gotsko utrjeno visoko hišo oziroma v mogočen gotski palacij s stolpom.

Z izzidavo notranjega dvorišča je grad izgubil za svoj obstoj nujno manipulativno površino in zato so najpozneje takrat ob vznožju skale uredili novo obzidano dvorišče.⁵⁶ Utemeljeno je domnevati, da so že pred tem ob skali uredili predgradje z gospodarskimi poslopji. Predgradje je bilo gotovo tam, kjer je bila najmanjša nevarnost poplav – vzhodno in jugovzhodno ob zunanji strani prvotnega romanskega obodnega obzidja. Na območju sedanjega vzhodnega trakta je dopustno domnevati starejše – morda leseno – grajsko gospodarsko poslopje oziroma pristavo, po kateri je ime dobil tudi sedanji trakt. O obstoju srednjeveškega predgradja in obzidja je mogoče sklepati tudi za-

Pogled iz zraka na ostanek starejšega srednjeveškega zidovja, ki sega pod novoveško jugovzhodno stranico grajskega dvoriščnega obzidja in poteka vzporedno z jugovzhodno stranico romanskega obodnega zidovja grajskega jedra (foto: Nina Dominique Kumer, 2023).

radi nelogično zalomljene talne ploskve sedanjega vzhodnega trakta in ostanka starejšega zidovja, ki sega izpod sedanje novoveške jugovzhodne stranice grajskega dvoriščnega obzidja. Vsekakor je še pred prvo polovico 16. stoletja grad dobil novo zunanje obrambno obzidje in za njim tudi nova pomožna poslopja. O poteku poznosrednjeveškega zunanjega obzidja je mogoče zgolj ugibati. Po konfiguraciji terena je mogoče sklepati, da ni zamejevalo prav veliko manjše talne ploskve od sedanjega zunanjega grajskega obodnega zidovja in morda se skriva prav v njegovih spodnjih delih.

Ob smrti grofa Ulrika II. Celjskega leta 1456 je bil grad močno utrjen, zanj pa je skrbel zvesti celjski kastelan Andrej Grimšicer iz celjske klientske družine z Grimšč oziroma Grimščic pri Bledu. Kronika grofov Celjskih poroča, da je dala Ulrikova vdova Katarina Branković dobro zavarovati gradove Žovnek, Ojstrico in druge. Morda je bil med njimi tudi Vrbovec. Na to je mogoče pomisliti, ker je bil Vrbovec eden od zadnjih dvanajstih celjskih gradov, ki so se upirali predaji cesarju Frideriku III. oziroma so ostali zvesti Katari in in se na njen poziv vsem gradiščanom – tudi na Vrbovcu (*burggrauen ... gen Altemburg*) – vdali šele decembra 1457.⁵⁷

OBSEŽNO PROTIOSMANSKO UTRJEVANJE GRAJSKE CELOTE V PRVI POLOVICI 16. STOLETJA

Celjski kastelan Andrej Grimšicer je po obljubi zvestobe cesarju aprila 1458 Vrbovec oskrboval še do julija tistega leta, ko je cesar grad podelil v

⁵⁵ Zgovorna primera v okviru slovenske Štajerske sta zlasti nekdanja gradova Dobrna in Žusem, pogojno pa tudi Viltuš in Zbelovo.

⁵⁶ Morda prav iz tega izhaja podatek, da so grofje Celjski leta 1445 (1447) ob vznožju hriba s starim gradom postavili nov (gospodarski) grad(ič). Prim. Orožen, *Das Benediktiner-Stift*, str. 185–186; Stegenšek, *O najstarejši*, str. 19; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 172; Curk, Delež, 1965, str. 56; Videčnik, *Iz mojih zapisov*, str. 83.

⁵⁷ *Kronika grofov celjskih*, str. 49–51, 54, 58, 144; Stegenšek, *O najstarejši*, str. 19; Stopar, *Razvoj*, str. 19; Kosi, *Grajska politika*, 487; prim. Cäsar, *Beschreibung*, str. 482.

Nagrobni spomenik vrbovškega graščaka Ivana barona Kacijanarja v veži baročne gornjegrajske katedrale (foto: Igor Sapač, 2020).

zastavo Tomažu Pfaffoitscherju, nekdanjemu kastelanu grofov Celjskih na gradu Zgornje Celje.⁵⁸ Do leta 1472 je bil nato vrbovški oskrbnik Benko pl. Lustthal. Leta 1472 in znova leta 1478 je grad dobil v fevd Jurij II. pl. Obračan (Obratschan) († po 1491), poznejši oskrbnik gradu Svibno. Leta 1505 je cesar Vrbovec podelil v zastavo Tomanu Gradenecku starejšemu († po 1513), ki je v letih 1489 in 1494 omenjen kot oskrbnik gradu Ojstrica

⁵⁸ Schmutz, *Historisch*, str. 41; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 20; Stegenšek, O najstarejši, str. 19. S podelitvijo gradu v zastavo je cesar uresničil obljubo iz aprila 1457, ko je Tomažu Pfaffoitscherju za izročitev celjskega zgornjega gradu obljubil bodisi Vrbovec bodisi podkupnino v denarju. Za posredovani podatek se zahvaljujem kolegu dr. Tomažu Lazarju.

v Savinjski dolini in ki je Vrbovec obdržal vsaj do leta 1513. Pred letom 1527 je dobil grad v oskrbo in zastavo ter nato leta 1530 kot zajem v dedni fevd general in kranjski deželni glavar Ivan baron Kacijanar (1490/1491–1539), ki se je zatem poročil z Elizabeto pl. Gradeneck, rojeno Stermeler, vdovo Tomana Gradenecka mlajšega († 1533). Po Kacijanarjevi tragični smrti ga je dobila njegova najmlajša hči Sholastika († po 1563) ter ga po smrti matere Elizabete, ki je do smrti leta 1549 živela v Vrbovcu, in po smrti moža Ulrika barona pl. Eytzinga v Vrbovcu († 1561) kot deželnoknežji fevd prodala Janezu II. pl. Regalu z Rač pri Mariboru († po 1573).⁵⁹

V tistem obdobju je bila tudi Zgornja Savinjska dolina ogrožena zaradi Osmanov, ki je sicer – razen morda deloma leta 1471 – nikoli niso neposredno prizadeli.⁶⁰ Po osmanskih vpadih na Koroško v letih 1473, 1476, 1478, 1480 in 1483, ki so se temu območju najbolj približali, so začeli tudi tu načrtovati in izvajati gradnjo utrd, s katerimi bi bilo mogoče obvarovati celotno prebivalstvo v dolini. Ljubljanski škof Krištof Ravbar je dal okoli leta 1517 – menda pod vodstvom Avguština Tyfernusa – svojo obnovljeno rezidenco in cerkev v Gornjem Gradu zavarovati z gradnjo novega razsežnega obzidja s stolpi in obrambnim jarkom; obzidni sistem so dokončali med letoma 1571 in 1578 z gradnjo mogočnega obzidnega vhodnega stolpa, ki se ga je zaradi značilne dvonadstropne oglate oblike oprijelo poimenovanje Štekl.⁶¹ V

⁵⁹ Schmutz, *Historisch*, str. 41; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 20; Orožen, *Das Bisthum*, str. 167–169, 170–171; Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 145; Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 200; Stopar, *Grajske stavbe. Četrta knjiga*, str. 141–142; Zadavec, *Zastave*, str. 21, 67, 121; Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 153, 452; II, str. 716, 759. Prim. Videčnik, *Iz mojih zapisov*, str. 81, 134 (z značilnimi zmotnimi navedbami).

⁶⁰ Prim. Orožen, *Das Benediktiner-Stift*, str. 207–208; Gruden, *Zgodovina*, str. 339, 482; Fräss-Ehrfeld, *Geschichte Kärntens*, str. 595, 598–602; Simoniti, *Turki*, str. 203–208; Voje, *Slovenci*; Tlaker, *Trg Rečica*, str. 20. Navedba, da so grad Vrbovec leta 1471 razdejali Turki, sočasno, ko so domnevno oplenili samostan v Gornjem Gradu, ni verjetna, saj se osmanske enote niso mudile z obleganjem utrjenih gradov in mest, ampak so z naglimi premiki plenile in požigale vaške naselbine ter neutrjene samostane. Prim. Novak, *Rečica*, str. 48; Videčnik, *Iz mojih zapisov*, str. 80.

⁶¹ Orožen, *Das Benediktiner-Stift*, str. 213; Orožen, *Das Bisthum*, str. 15; Stegenšek, *Cerkveni spomeniki*, str. 129; Gruden, *Zgodovina*, str. 593; Steska, Ljubljanski, str. 26; Stopar, *Grajske stavbe. Četrta knjiga*, str. 31, 34; Šumi, *Arhitektura 16. stoletja*, str. 48; prim. *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 5, str. 35; Tratnik, *Gornji Grad*, str. 199. Ime Štekl je izpeljanka iz nemške besede Stöckl ali Stöckel (mali Štok, torej mali nadstropni bivalni stolp). Ta je izraz se v Avstriji in na Bavarskem uporabljala za stolpasto učinkujoča poslopja dvorov, manjših gospodskih stavb ali transkopskih poslopij v kompleksih večjih dvorcev ali samostanov.

S sosvodnicami razčlenjeni kupolasto obokani kletni prostor v prvi polovici 16. stoletja zgrajenega jugozahodnega stolpa (foto: Igor Sapač, 2024).

Mozirju so okoli župnijske cerkve zgradili protiturški tabor, ki se je ohranil do 18. oziroma 19. stoletja.⁶² Tabor so zgradili tudi okoli župnijske cerkve v Rečici in se je ohranil do 19. stoletja.⁶³ Po nepotrjenem ljudskem izročilu so taborne utrdbe nastale tudi v Šentjanžu, Bočni, Kokarjah in na Čreti nad Kokarjami.⁶⁴ Grad Vrbovec so v sklopu protiosmanskih ukrepov dopolnili s tremi valjastimi vogalnimi obrambnimi stolpi in z novim razsežnim zunanjim obzidjem, v katerega so najverjetneje vključili dele starejšega obzidja iz 15. stoletja. Obzidje je bilo na dveh straneh odlično zavarovano s Savinjo in Dreto, dobro pa je bilo zaščiteno tudi z južne strani, kjer je – morda že od nastanka gradu na skali – potekal umetno ustvarjeni ozki rokav reke Savinje oziroma kanal za mline in žage, ob katerem je bilo še v 19. stoletju šest žag.⁶⁵ Obzidani grajski kompleks je s tem dobil značaj vodnega gradu.

62 Orožen, *Das Bisthum*, str. 200, 236; Stegenšek, *Cerkveni spomeniki*, str. 86, 87; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 169; Videčnik, *Podobe*, str. 16; Videčnik, *Iz mojih zapisov*, str. 93–94; Mozirje, str. 29–30, 53.

63 Taborno obzidje v Rečici je dokumentirano na oljni kopiji perspektivne zemljevidne ponazoritve Zgornje Savinjske doline ljubljanskega škofa Otona Friderika grofa Buchheima iz časa okoli sredine 17. stoletja, ki jo hrani župnijski urad v Gornjem Gradu. Objava v: Stopar, *Vrbovec z okolico*, str. 32; Tlaker, *Trg Rečica*, str. 13–14. Prim. Orožen, *Das Bisthum*, str. 180; Curk, *Trgi*, str. 122; Tlaker, *Trg Rečica*, str. 13.

64 Fister, *Arhitektura*, str. 155, 156, 158; Novak, *Rečica*, str. 48; Tlaker, *Trg Rečica*, str. 64. Ostanke domnevnih utrdb na terenu niso vidni. V Bočni je je med 13. in 15. stoletjem stal istoimenski dvor, ki je posredno omenjen v letih 1231 in 1247, izrecno pa v letih 1368, 1369 in 1453 (Blaznik, *Historična*, I, str. 50; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 59). Lokacija dvora, ki je bil morda povezan z domnevno taborno utrdbo, ni ugotovljena.

65 SI AS 177/C/F/C343/g/A02 in A03 – Franciscejski kataster za Štajersko (k. o. Prihova) 1825; Baš, Doneski, II, str. 84; *Grad Vrbovec, Nazarje*, str. 100; Videčnik, *Grad Vrbovec 1248–2008*, str. 21. Kanal je od poznih sedemdesetih let 20. stoletja zasut.

V tistem obdobju zgrajeni novi valjasti stolpi so bili sprva vsi trietažni, z obokano kletjo, obokanim pritličjem in ravno stropnim nadstropjem, ter so imeli na vrhu, pod strmo stožčasto streho, najbrž leseno konzolno obrambno poletažo, ki je omogočala učinkovito obrambo in brez katere stolpi ne bi imeli pravega obrambnega učinka.⁶⁶ Stolpi so z višino zidovja nekoliko presegali višino obzidja, ki je imelo na vrhu gotovo cine ali strelne line in na notranji strani pokrite lesene povezovalne hodnike.⁶⁷ Severovzhodni stolp so naslonili na sočasno zgrajeno trietažno vzhodno stransko poslopje, ki je najverjetneje nadomestilo starejše nižje pomožno grajsko poslopje ter je v notranjščini dobilo klet, pritličje in nadstropje. Zasnova tega poslopja, ki ima zdaj značaj vzhodnega grajskega trakta in na vzhodni fasadi v pritličju ohranjena tri poznogotsko oblikovana zamrežena okenca, kaže, da so ga postavili za gospodarske namene, najbrž kot kaščo, primerljivo s kaščami iz 16. stoletja v kompleksih protiturških taborov.⁶⁸ Na južno stransko steno poslopja so naslonili novo obzidje, s katerim so nadomestili starejše obzidje, od katerega je pod novim ostal viden njegov zidani nastavek.⁶⁹ Zaradi poteka struge kanala za mline in žage so novo grajsko obzidje na jugovzhodni strani v poteku nepravilno poševno zalomili in prav zato tam niso zgradili še četrtega valjastega stolpa, s katerim bi nov obzidni sistem dobil obliko pravilnega kastela.⁷⁰ Na

66 Primerljiva obrambna poletaža iz prve polovice 16. stoletja je ohranjena na valjastih vogalnih stolpih gradu Frauenstein na avstrijskem Koroškem, s sledovi pa je dokumentirana tudi na gradu Lemberg blizu Dobrne, kjer so jo med poznejšimi prezidavami odstranili. Zgovoren je tudi dokumentirani primer na gradu Klakoč na Hrvaškem (Horvat, *Kaštelologija*, str. 116).

67 Primerljive oblike s stolpi, ki v skladu s poznogotskimi arhitekturnimi usmeritvami malce presegajo višino obzidja, so značilne za arhitekturo protiturških taborov v poznem 15. stoletju in v prvi polovici 16. stoletja ter so, denimo, dokumentirane v tabornih kompleksih Cerknica, Trebnje, Djekše, Kneža in Trbiž. Prim. Fister, *Arhitektura*, str. 35, 65, 78, 81, 83, 139.

68 Smiselna je npr. primerjava s poslopjem kašče, ki je prislonjeno na največji stolp nekdanjega protiturškega tabora v Cerknici na Notranjskem. Prim. Fister, *Arhitektura*, str. 76–78, 152.

69 Nastavek poteka v osrednji osi južnega dela vzhodnega trakta in vzporedno z daljšima fasadnima stenama tega dela tega trakta ter vzporedno z jugovzhodno obodno stranico grajskega jedra.

70 Prim. Curk, Delež, 1965, str. 56; Stopar, *Vrbovec z okolico*, str. 8 (z zmotno domnevo, da je imel grad nekoč tudi četrti vogalni stolp). Za kastele kot posebni fenomen s simboliko moči zaznamovane utrdbene in grajske arhitekture: Schicht, *Kastelle*; Horvat, *Kaštelologija*; prim. Miletic, *Plemički gradovi*; Horvat, *Burgologija*; Regan, *Srednjovekovne*. Značilne štiristranične grajske kastelne zasnove z valjastimi stolpi na vseh štirih vogalih so v bližnjem prostoru v prvi polovici 16. stoletja uresničili v Brežicah

Zunanja fasada vzhodnega trakta s tremi poznogotsko profiliranimi kamnitimi okenskimi okviri iz prve polovice 16. stoletja v pritličju oziroma drugi etaži (foto: Igor Sapač, 2024).

južni strani kompleksa so tik pred novim obzidjem najbrž izkopali še dodaten obrambni jarek in čezenj postavili lesen mostovž z dvžnim mostom pred edinim preходом skozi novo obzidje.

Po oblikah nekdanjih strelnih lin,⁷¹ poznogotsko profiliranih kamnitih okenskih okvirjev in zgodnjerenesansnih kletnih oziroma pritličnih obokov, po višinah zidovja ter po odsotnosti značilnih renesansnih kordonskih fasadnih zidcev polkrožnega prereza in poševno postavljenega zidovja v spodnjem delu fasade je mogoče sklepati, da so stolpi z obzidjem in vzhodnim poslopjem nastali na razvojnem prehodu iz gotske v renesančno arhitekturo; najverjetneje okoli leta 1530, ko se je na Štajerskem začelo intenzivno protiosmansko utrjevanje grajskih stavb in ko so trdno zakoreninjeno gotsko stavbarsko tradicijo začele izpodrivati nove renesančne tendence.⁷² Zasno-

Pznogotski kamniti okenski okvir iz prve polovice 16. stoletja v prvem nadstropju severovzhodnega stolpa (foto: Igor Sapač, 2024).

va treh vrbovških valjastih obrambnih vogalnih stolpov, obrambnega obzidja in vzhodnega poslopja se dobro ujema s podatkom, da je grad že vsaj od leta 1527 posedoval vojaški poveljnik Ivan baron Kacijanar. Najbrž je prav on okoli leta 1530 poskrbel za temeljito utrditev Vrbovca, s katero je grad v spodnjem delu dobil značaj protiosmanske taborne utrdbe, v katero bi se lahko v primeru nevarnosti zateklo veliko število okoliškega

v Posavju, Krupi v Beli krajini, Beltincih v Prekmurju in Schielleitnu na avstrijskem Štajerskem. Kastelno zasnovalo s tremi valjastimi vogalnimi stolpi so v drugi polovici 16. stoletja zgradili na Pogledu pri Slovenskih Konjicah.

⁷¹ Strelne line v kleti in pritličju novih vogalnih stolpov so imele na zunanji strani najverjetneje značilno obliko ključavnice, primerljivo z ohranjenimi sočasnimi strelnimi linami na šalastem obrambnem stolpu nekdanjega obzidja rezidence v Gornjem Gradu ali na valjastih vogalnih stolpih gradu na Kozlovem robu v Tolminu.

⁷² Domneva, da so trije vogalni stolpi iz leta 1445, ko naj bi grofje Celjski ob vznožju hriba s starim gradom postavili nov grad, je neosnovana in zmotna (prim. Orožen, *Das Benediktiner-Stift*, str. 185–186; Stegenšek, *O najstarejši*, str. 19; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 172; Curk, Delež, 1965, str. 56; Videčnik, *Iz mojih zapisov*, str. 83). Tovrstni značilni obzidni vogalni valjasti stolpi so se na Štajerskem uveljavili šele v drugi polovici 15. stoletja, najbolj pogosti pa so bili v prvi polovici 16. stoletja. V 15. stoletju so najbrž nastali trije valjasti vogalni stolpi na gradu Bärnegg pri Hartbergu na avstrijskem Štajerskem, ki v premeru talne ploskve merijo do 7 m (Murgg, *Burgruinen*,

nen, str. 64–65). Domnevno so v drugi polovici 15. stoletja zgradili tudi prve valjaste obrambne stolpe mestnega obzidja v Celju. Vrbovske stolpe je najbolj ustrezno primerjati s številnimi valjastimi obzidnimi stolpi, ki so v prvi polovici 16. stoletja nastali v kompleksih gradov Stopnik pri Vranskem, Žovnek pri Braslovčah, Laško, Rače pri Mariboru (pred 1910 podrti starejša valjasta stolpa na vogalih severozahodne fasade), Hrastovec v Slovenskih goricah, Alt-Schielleiten na vzhodu avstrijske Štajerske (prim. Murgg, *Burgruinen*, str. 70–71), Steinschloss na zahodu avstrijske Štajerske (valjasti stolpi zgrajeni skupaj z zunanjim obrambnim obzidjem med letoma 1525 in 1542; Murgg, *Burgruinen*, str. 114–117), Taggenbrunn pri Šentvidu ob Glini ali Hochosterwitz na avstrijskem Koroškem. Vsi ti stolpi so še brez za renesančno arhitekturo značilnih kordonskih fasadnih zidcev polkrožnega prereza in poševno postavljenega zidovja v spodnjem delu fasade. Prim. Curk, Delež, 1965, str. 37–72; Curk, *O utrjevanju*, str. 5–11; Stopar, *Razvoj*, str. 124, 131–166.

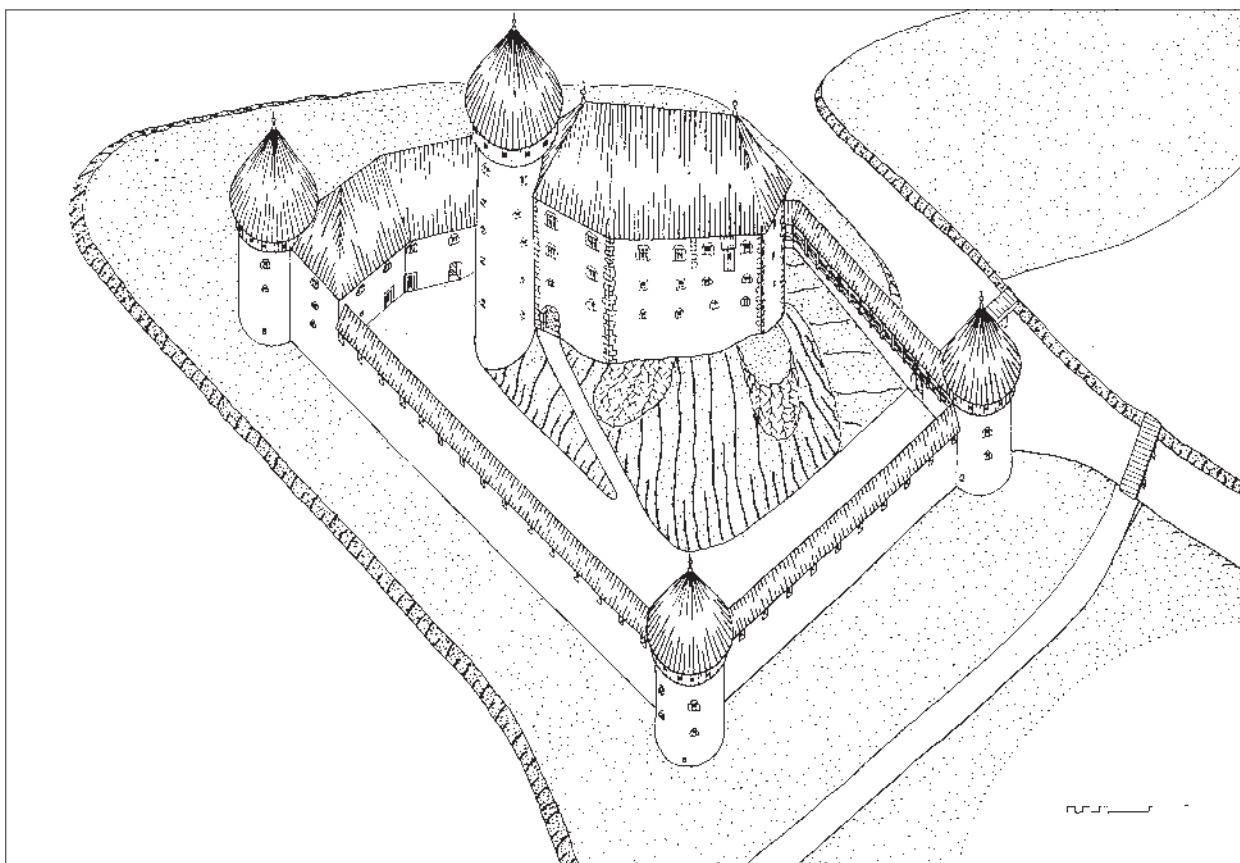

Banjasto obokani prostor iz prve polovice 16. stoletja v kletni etaži vzhodnega trakta (foto: Igor Sapač, 2024).

prebivalstva. Zdi se, da v sklopu teh del grajskega jedra niso spremenili in da je ohranilo obliko iz prve polovice 15. stoletja.

Kacijanar je v gradu gotovo bival le redko, saj se je zaradi službenih obveznosti v glavnem zadrževal v Vojni krajini, na Hrvaškem, v Slavoniji in

njem slovenskem prostoru sicer še manjši dvor v Begunjah, ki so ga pozneje prezidali in povečali v дворец, od leta 1614 po Kacijanarjih poimenovan Kacenštajn, in kot zastavno posest še grad Smlednik.⁷³ V Kacijanarjevem času je Vrbovec postal protestantsko žarišče. To se je zgodilo, ko

Grad Vrbovec okoli leta 1550. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2023 in 2025).

v Ljubljani. Kljub temu pa je bil Vrbovec njegova glavna stalna rezidenca, v kateri je živela njegova žena Elizabeta z otroki. Kacijanar je imel v seda-

⁷³ Prim. Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 50; Smole, *Graščine*, str. 73–74, 445, 626; Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 151, 153.

Pogled na kompleks gradu Vrbovec iz zraka z jugovzhodne strani z vzhodnim traktom in zunanjim obzidjem iz prve polovice 16. stoletja v ospredju (foto: Nina Dominique Kumer, 2023).

se je privrženost novim verskim pogledom na Slovenskem komaj prav uveljavljala in ko med plemstvom protestantizem še ni imel veliko privrženecv. Iz leta 1528 opravljene cerkvene vizitacije je mogoče razbrati, da je grajska gospa oziroma Kacijanarjeva žena že takrat v gradu vzdrževala protestantskega duhovnika, ki je tam živel s svojo ženo, in da je vrbovskim podložnikom v Rečici prepovedala plačevanje cerkvi.⁷⁴ O pomenu Vrbovca za Ivana barona Kacijanarja priča tudi podatek, da so njegovo truplo pokopali v župnijski cerkvi v bližnjem Gornjem Gradu, kjer je v preddverju poznejše baročne katedrale ohranjen njegov odlični renesančni figuralni nagrobni spomenik.⁷⁵

S postavitvijo sistema novega zunanega obrambnega obzidja s tremi valjastimi vogalnimi stolpi je Vrbovec dobil izrazito dvodelno grajsko zasnovo z višje na skali postavljenim srednjeveškim jedrom na poligonalni talni ploskvi in dodano nižjeležečo kastelno arhitekturo.⁷⁶ Več primerljivih grajskih zasnov je dokumentiranih

zlasti na območju Zgornje Avstrije.⁷⁷ Smiselna je tudi primerjava z zasnovo mogočnega in strateško pomembnega gradu Gvozdansko v porečju reke Une na Hrvaškem, ki so ga za Petra II. pl. Zrinskega začeli graditi po letu 1463 oziroma pred letom 1488 in kjer so kastelno zasnovo z valjastimi vogalnimi stolpi kombinirali z močnejšim in višjim valjastim stolpom sredi notranjega dvorišča.⁷⁸ Zgolj ugibati je mogoče, ali je gvozdanski grad, v bližini katerega je imel Ivan baron Kacijanar v lasti del rudnika srebra in svinca, vplival na protiosmansko naravnano arhitekturno zasnovo Vrbovca.

GRAD V DRUGI POLOVICI 16. STOLETJA IN V ZGODNJEM 17. STOLETJU

Od leta 1566 je Vrbovec kot deželno knežji fevd posedoval Volf pl. Hurnus († 1573) in po smrti mu je sledil njegov sin Janez Jurij († 1622), ki je imel še manjša renesančna dvorca Gradišče in Zavlar pri Slovenj Gradcu. Leta 1575 je Vrbovec kot fevd od njega kupil Boltežar pl. Wagen baron Wagensperg (1545–1595), ki imel glavno rezidenco v renesančno temeljito prenovljenem in povečanem velenjskem gradu. Tam je tudi umrl in pokopali so ga v Velenju. Leta 1602 je dobil deželno knežje vrbovsko gospodstvo kot fevd njegov učeni, vplivni

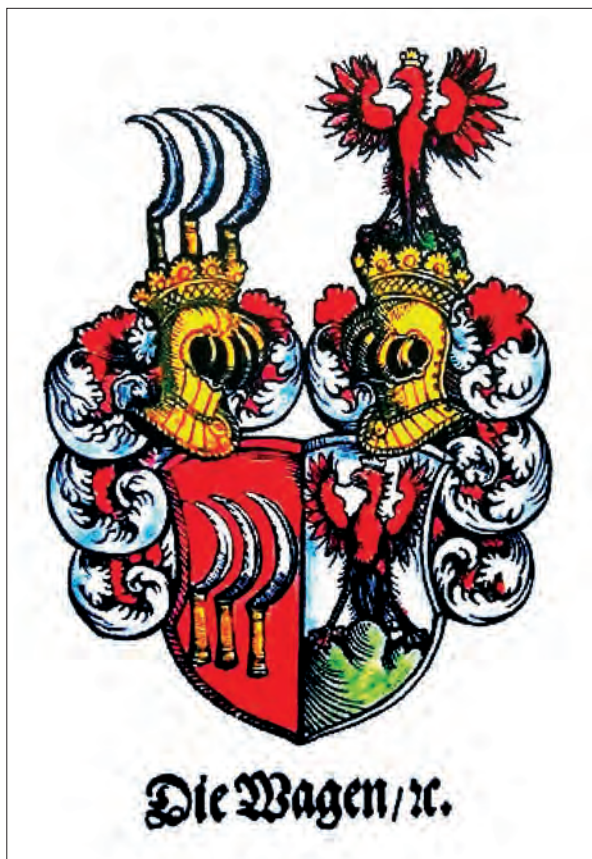
⁷⁴ Orožen, *Das Bisthum*, str. 167–168; prim. Stopar, *Grajske stavbe. Četrta knjiga*, str. 142; Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, I. zv., str. 117, 135; Tlaker, *Trg Rečica*, str. 30.

⁷⁵ Prim. Kocbek, *Savinjske Alpe*, str. 277.

⁷⁶ V bližnjem prostoru je arhitekturna zasnova s starejšim izrazitim višjeležečim grajskim jedrom in nižje postavljenim mlajšim obzidnim sistemom z obrambnimi stolpi in stranskimi poslopji dokumentirana na gradovih Dobrna, Stopnik in Gamberk. Ob tem je smiselno še opozoriti, da so reprezentativne obrambne stavbne zasnove z višjim osrednjim valjastim stolpom in nižjim zunanjim obodnim obzidjem z valjastimi vogalnimi stolpi v evropskem prostoru dokumentirane že od prazgodovinske nuraške civilizacije na Sardiniji v obdobju med 1900 in 730 let pr. n. št.

⁷⁷ Zgovorni primeri so Piberstein, Riedegg in Waldenfels. Prim. Baumert in Grüll, *Burgen*, str. 6–8, 54–57, 81–82.

⁷⁸ Kruhek, *Gvozdansko*; Miletić, *Plemićki gradovi*, str. 136, 170, 253–255; Horvat, *Kaštelologija*, str. 11, 69–74, 120–121; *Leksikon utvrda Hrvatske*, str. 182–183. Do določene mere je mogoča tudi primerjava z gradom Drivenik v Vinodlu na Hrvaškem, zgrajenim v sedanji kastelni zasnovi po letu 1481 (Horvat, *Kaštelologija*, str. 133; *Leksikon utvrda Hrvatske*, str. 117–118).

Grb plemiške rodovine Wagen iz koloriranega primerka grbovne knjige Zachariaša Bartscha iz leta 1567 (spletni vir).

in premožni sin Janez Sigmund pl. Wagen baron Wagensperg (1574–1641), ki je bil od leta 1602 baron v Šoštanju in Preboldu, od leta 1605 tudi na Žovneku, komornik na dvoru nadvojvod Karla II. in Ferdinanda II. v Gradcu, predsednik graške dvorne komore, graški mestni upravitelj ter po letu 1619 tajni svetnik in komornik cesarjev Ferdinanda II. in Ferdinanda III.⁷⁹ Bil je predan protestant. Velenjski grad je leta 1598 prodal.⁸⁰ Kljub temu Vrbovca po letu 1602 ni uporabil kot rezidenco in ga je že leta 1603 prodal štajerskim deželnim stanovom.⁸¹ Vse kaže, da grad po letu 1561 nikoli več ni imel posebne rezidenčne vloge.

79 Orožen, *Das Bisthum*, str. 171; Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 557; II, str. 919–920; prim. Stopar, *Grajske stavbe. Četrta knjiga*, str. 34, 141–142, 148; Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, 2. zv., str. 367, op. 940; Ravnikar, *Grad Velenje*, str. 31; Poles, *Srebrni žeton*, str. 5–6.

80 Ravnikar, *Grad Velenje*, str. 31. Velenjskega gradu ni prodal zaradi pritiskov na protestante v tistem obdobju, saj je nekaj let zatem kupil grad in gospostvo Žovnek ter se ni odločil za emigracijo in je do smrti ostal na Štajerskem. Leta 1639 je kupil palačo Teuffenbach na Herren-gasse 9 v Gradcu, dokončano leta 1570, poznejšo palačo Breuner. Prim. Resch, *Österreichische Kunsttopographie*, str. 205–209.

81 Orožen, *Das Bisthum*, str. 171; prim. Stopar, *Vrbovec z okoličico*, str. 10.

Bakrorezni portret Janeza Sigmunda pl. Wagna barona Wagensperga, ki je bil vrbovški graščak eno leto (Franz Christoph Khevenhüller, *Annales Ferdinandeï*, Leipzig 1721–1726).

Zato ni presenetljiva ugotovitev, da grajski kompleks v drugi polovici 16. stoletja in v zgodnjem 17. stoletju najverjetneje ni bil deležen temeljitejših gradbenih posegov. Vsekakor sedanja stavbna zasnova, historične upodobitve in uporabljeni arhivski viri ne nudijo nobene podlage za sklepanje o kakršnihkoli gradnjah na gradu v tistem obdobju.

PRENOVA MED LETOMA 1615 IN 1624

Grad je torej že v drugi četrtini 16. stoletja postal protestantsko žarišče in to vlogo je ohranil do zgodnjega 17. stoletja.⁸² Ljubljanski škof Tomaž Hren (1560–1630) se je v okviru svoje obsežne protireformacijske dejavnosti odločil za zatrtje te vloge, ki je bila v bližini njegove gornjegrajske rezidence z Marijanskim kolegijem zanj gotovo še posebno moteča, in je leta 1615 s 14.000 goldinar-

82 Orožen, *Das Bisthum*, str. 168; Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, 2. zv., str. 367–368, op. 940; prim. Stopar, *Grajske stavbe. Četrta knjiga*, str. 142.

Pogled na ostaline grajskega jedra s severne strani (foto: Igor Sapač, 2016).

ji, pridobljenimi v času njegove kanoniške, pridigarske in dekanske službe, gospodstvo z gradom od štajerskih deželnih stanov kupil za ljubljansko škofijo. Kupnino je odplačeval več let. Grad je v odločnem protireformacijskem duhu in z željo ustvariti trdno katoliško škofijsko postojanko poimenoval Marijanišče ali Marijin grad (*Marianum siue Marienburgh*) oziroma *Arx Marianna* ali *Castrum Marianum* (Marijin grad).⁸³ Kmalu po nakupu je dal Hren v obstoječi grajski dvorani zgraditi oziroma urediti novo kapelo – »ki smo jo zgradili v tamkajšnji dvorani« (*quod ibidem in salla construximus*) – in v njej postaviti oltar s patrocinijem sv. Nikolaja, svetih škofov in spoznavalcev, angela varuha ter vse nebeške vojske. Kapelo je blagoslovil 31. maja 1617, a jo je nato že leta 1620 poškodoval udar strele.⁸⁴

Ivan Stopar je domneval, da je bila Hrenova kapela v severnem grajskem traktu, porušenem med drugo svetovno vojno. Z njo je povezal stolpič s čebulasto streho, ki je dokumentiran na

Vischerjevi upodobitvi iz okoli leta 1681, pred 19. stoletjem pa so ga odstranili.⁸⁵ A tisti trakt v Hrenovem času gotovo še ni stal. Škof se je zaradi nakupa gradu zelo zadolžil in si malce zatem nedvomno ni mogel privoščiti gradnje dokaj obsežnega reprezentativnega novega grajskega trakta z arkadno galerijo in kapelo v njegovem osrednjem delu. Upošteva ugotovljeno obliko stavbne zasnove gradu Vrbovec v času pred letom 1615 in zanesljivo navedbo, da je nova kapela nastala v obstoječi grajski dvorani, se zdi najbolj verjetno, da je bila kapela v srednjeveškem grajskem jedru, morda v poznosrednjeveški dvorani v vrhnjem nadstropju ob glavnem valjastem stolpu ali pa v dvorani v vrhnjem delu domnevne prvotne bivalne stavbe na zahodni strani visoke skale. Grajsko jedro je bilo zaradi svoje višine najbolj izpostavljeno udarom strel in zato ne preseneča, da je ta usoda kmalu doletela tudi novo kapelo.

Domnevati smemo, da je udar strele pred 4. januarjem 1620 poškodoval celotno streho grajskega jedra in ne zgolj nove kapele. Vsekakor so kmalu zatem poskrbeli za novo strešno kritino iz desk, ki jo je izvedel tesarski mojster Pankrac (Pongraz) Petschacher (Pečohar) iz Kamnika.⁸⁶ Nato so začeli opravljati obsežnejša dela in škof Hren se je prenovi svojega novega gradu posvetil z veliko mero skrbnosti. Leta 1622 je s tem v zvezi v kratkih verzih zapisal, da je grad tako povečal, da se bo primerneje imenoval »novi grad«, in še dostavil, da ga je posvetil Božji Materi.⁸⁷ Leta 1628 je v Rim poročal, da si je »v gradu (Vrbovec) zase zgradil kapelo in da se tam opravlja stalno bogoslužje« (*in arce sacellum pro se construxit atque in*

83 Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, I. zv., str. 117, 135, 2. zv., 367–368, 378, op. 940, 1076; Lavrič, *Vloga ljubljanskih škofov*, str. 629–630; Čipić Rehar, Urbar, str. 314–315; Jeglič, *Jegličev dnevnik*, str. 709; prim. Časar, *Beschreibung*, str. 481; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 20; Orožen, *Das Bisthum*, str. 171. Zdi se, da je škof Hren z nakupom Vrbovca sledil vzoru, ki ga je ustvaril njegov predhodnik škof Konrad Glušič (okoli 1527–1578), ki je prav tako rezidiral v bližnjem Gornjem Gradu in ki je leta 1578 kupil sosednji grad Rudenek ter tako povečal in zaokrožil škofijsko posest v Zgornji Savinjski dolini (prim. Orožen, *Das Bisthum*, str. 169; Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 199; Stopar, *Grajske stavbe. Četrta knjiga*, str. 84). Zgolj ugibati je mogoče, ali se je pri izbiri imena oziral tudi na znameniti grad Malbork na Poljskem, ki so ga kot mogočno ravninsko utrdbo z imenom Marienburg (Marijin grad) za velikega mojstra srednjeveške križarske države Nemškega viteškega reda zgradili v 13. in 14. stoletju.

84 Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, I. zv., str. 117, 135–136, 2. zv., str. 407, op. 1421; prim. Orožen, *Das Bisthum*, str. 171–172, 177; Stegenšek, *Cerkveni spomeniki*, str. 83.

85 Stopar, *Vrbovec z okolico*, str. 10; Stopar, *Grajske stavbe. Četrta knjiga*, str. 144; prim. Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, I. zv., str. 135.

86 Orožen, *Das Bisthum*, str. 171–172, 177; Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, I. zv., str. 136, 144.

87 Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, I. zv., str. 135.

Ostanek renesančnega bočnega stolpiča na nekdanji severni fasadi grajskega jedra (foto: Igor Sapač, 2016).

illo cultum perpetuum). Po škofovem naročilu je prenovu gradu vodil italijansko govoreči stavbenik lombardskega porekla Francesco Abondio de Donino († 1638 ali 1639) iz Ljubljane. Leta 1625 je tlakoval obnovljeno grajsko kapelo in 19. oktobra 1626 »za zidavo, tlakovanje in obokavanje« v Vrbovcu (Altenburg), v novi nazarski kapeli in v Gornjem Gradu prejel plačilo v skupnem znesku 205 fl. De Doninova pomočnika Tomaža in Krištofa je škof takrat nagradil z napitnino. V Vrbovcu je de Donino s svojimi zidarji delal tudi še leta 1627 in sočasno je bil tu tudi steklar iz Kamnika. Pri delih v grajskem poslopju je sodeloval tudi kamniški kamnosek Anže Adamič, ki ga je škof Hren najel leta 1624 in ki je v zvezi s škofom dokumentiran vse do oktobra 1626.⁸⁸

Na podlagi Hrenovih navedb in drugih razpoložljivih podatkov je mogoče sklepati, da je dal škof izvesti dokaj obsežna gradbena dela, ki pa grajske zasnove niso radikalno spremenila in niso povečala njenega obsega. Najverjetneje so takrat temeljito prenovili zgolj grajsko jedro in mu dali renesančno podobo, ki jo kažeta Vischerjevi upodobitvi. Okna v prvem in drugem nadstropju jedra so najbrž takrat dobila nove kamnite okenske okvirje s poudarjenimi ravnimi čeli, ki jih kaže Vischerjeva upodobitev iz okoli leta 1681, in najbrž je sočasno nastal tudi upodobljeni značilni renesančni konzolni pomol v drugem nadstropju severozahodne fasade. Po ohranjeni strukturi

zidave iz pravih klesanih kamnitih blokov je mogoče sklepati, da so obenem severozahodni fasadi prizidali tudi manjši oglati dvonadstropni bočni stolpič, ki ga prav tako kaže Vischerjeva upodobitev iz okoli leta 1681 in od katerega je zdaj ohranjen samo še njegov spodnji del.⁸⁹ Zdi se, da so v sklopu teh del odstranili vrhnji del glavnega stolpa, ki v spremenjenih razmerah ni imel več nobenega obrambnega pomena in ki je bil morda poškodovan zaradi udara strele, in njegovo zidovje znižali do višine fasadnih sten grajskega jedra, s tem pa jedru dali višinsko bolj poenoteno obliko in stavbno maso usklajeno s tedanjo modo renesančnih palač oziroma monolitnih dvorcev.⁹⁰ Glavni stolp so pokrili z novo stožčasto streho, poligonalno grajsko jedro pa je najbrž pri prenovi ohranilo obliko strehe iz 15. stoletja. Morda so kot nadomestilo za odstranjen vrhnji del bergfrida streho dopolnili z lesenim strešnim zvonikom kapele. Gradbena dela so bila vsekakor dokaj kompleksna in izvajali so jih več let, pri tem pa niso zgradili novih grajskih stavbnih trakov.⁹¹

⁸⁹ V navpični smeri rahlo poševno zgrajeno zidovje nazorno kaže, da je nastalo v obdobju renesančne arhitekture, v 16. ali 17. stoletju. Podobne renesančne strukture zidave iz zgodnjega 16. stoletja so ohranjene na štajerskih gradovih Vurberk (zahodno zunanje obzidje), Rajhenburg (valjasti vzhodni obrambni stolp), Podčetrtek (podzidava vzhodne stene grajskega jedra in jugovzhodni valjasti stolp) in Žovnek (severovzhodni valjasti vogalni obrambni stolp). Tudi na Vrbovcu je mogoče pomisliti, da je zidovje s pravih kamnitimi bloki nastalo že v zgodnjem 16. stoletju in da je morda povezano z obsežnimi gradnjami v obdobju Ivana barona Kacijanarja. A tovrstna struktura zidave je bila uveljavljena tudi pozneje. Značilni primer je iz povsem pravilno kvadrato oblikovanih klesancev izvedena zidava tristrano zaključenega prezbiterija romarske cerkve Marijinega rojstva na Svetih gorah nad Bistrico ob Sotli iz okoli leta 1690. Podobno strukturo zidave je imel tudi nekdanji oglati sanitarni prizidek na severozahodnem vogalu jedra gradu Ptuj; nastal je najbrž v 17. stoletju, podrli pa so ga v zgodnjem 20. stoletju. Zato se zdi bolj verjetno, da je vrbovski renesančni bočni stolpič nastal šele v sklopu temeljite celovite prenove grajskega jedra v obdobju škofa Hrena. Primerljiv renesančni dvonadstropni oglati bočni stolpič je nekoč stal tudi na bližnjem gradu Rudenek in je dokumentiran na Vischerjevi upodobitvi Rudeneka iz okoli leta 1681. Na gradu Lemberg pri Dobrni so južno fasado nekdanjega južnega grajskega trakta od okoli leta 1580 poudarjali kar trije primerljivi bočni stolpiči. Za nadstropje nižji tovrstni renesančni bočni stolpič je ohranjen na gradu Komenda v Polzeli; nastal je s prizidavo k starejšemu srednjeveškemu obodnemu obzidju in je prekril gotsko oblikovane stavbne člene iz dveh poznosrednjeveških stavbnih faz.

⁹⁰ Za monolitne dvorce: Sapač, *Razvoj*, str. 140–158.

⁹¹ Pomisliti je dopustno, da so – najpozneje v tem obdobju, če že ne prej v 16. stoletju, – ob vходу v grajski kompleks z naslonitvijo na notranjo stran zahodnega obrambnega obzidja postavili preprosto poslopje s hlevom za konje, ki so ga pozneje nadomestili s sedanjim zahodnim traktom.

⁸⁸ Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, I. zv., str. 135–136, 144; Lubelj, Donino, str. 557–558; prim. Seražin, *Lombardske*, str. 26–28.

Heraldična kartuša škofa Tomaža Hrena na grajskem portonu (foto: Igor Sapač, 2025).

Cilj teh del ni bilo povečanje števila grajskih prostorov ali kreiranje luksuzne rezidence za lastne potrebe škofa oziroma reprezentančnejše podobe grajskega kompleksa, ampak njegova racionalna posodobitev v skladu z aktualnimi renesančnimi arhitekturnimi usmeritvami in usposobitev za novo vlogo kot škofovskega gradu za potrebe uprave in razvoja novo pridobljene škofijske posesti na tem območju.⁹²

Prenovljeno grajsko poslopje je škof Hren opremil s kamnitim Marijinim grbom in pri tem posebej poudaril, da je njena »lastnina«. Grad je s tem dobil simbolni in tudi dejanski pomen kot utrdba za obrambo katolicizma in za širitev vpliva ljubljanske škofije na širšem območju. Grb ni več ohranjen in njegova podoba ni dokumentirana, znano pa je, da ga je leta 1624 izklesal kipar Mathes Püchler. Ugibati je mogoče, ali je isti kipar izdelal tudi kakovostno kamnito ovalno heraldično kartušo s škofovsko mitro in pod njo izklesanimi grboma ljubljanske škofije in škofa Tomaža

Hrena, ki je zdaj vzdana na portonu nad glavnim vhodom v grajski kompleks.⁹³ Grbovna kompozicija na tej kartuši je oblikovana skoraj povsem enako kakor grbovni kompoziciji na dveh Hrenovih pravokotnih napisno-heraldičnih ploščah iz prvotne kapele cerkve samostana Nazarje ter primerljiva s številnimi drugimi ploščami, s katerimi je škof zaznamoval stavbe, ki jih je dal zgraditi ali prezidati. Na teh ploščah sta vselej združena po dva grba: ljubljanske škofije (sestavljene iz pol cesarskega in pol kranjskega orla in s škofovsko palico v ozadju) in Hrenov družinski grb (upognjena konica s kronanim levom in v obeh zgornjih odsekih v obliki zastorov šesterokraki zvezdi); povezuje ju škofovska mitra s plapolajočima trakovima in z navpičnim ali s poševnim pastoralom.⁹⁴ Umetnostni zgodovinar Emilijan Cevc (1920–2006) je nazarski plošči pripisal tako imenovanemu »Trantnerjevemu mojstru«.⁹⁵ Grba na vrbovski kartuši sta po kompoziciji in oblikah tako zelo podobna grbom na nazarski plošči, da ne gre dvomiti, da ju je izklesal isti mojster. Če bi bilo mogoče potrditi, da je omenjeni kipar Mathes Püchler na Vrbovcu izdelal tudi Hrenovo kartušo, bi ga bilo mogoče povezati ali celo identificirati s tako imenovanim »Trantnerjevim mojstrom«.⁹⁶ Vrbovska heraldična kartuša je zdaj najverjetneje vzdana na sekundarni lokaciji; to kažejo njene poškodbe in oblikovanje portona, ki je mlajše od nje.⁹⁷ Pomisliti je dopustno, da je bila sprva nad vhodom v renesančno prenovljeno grajsko jedro in da so jo šele po poružitvi jedra vzdali na sedanje mesto nad glavnim grajskim vhodom ter z njo takrat nadomestili omenjeni kamniti Marijin grb, ki je gotovo na najbolj izpostavljenem mestu sporočal, da gre za »Marijin grad«.

Vse kaže, da je bila arhitekturna in vsebinska preobrazba Vrbovca v obdobju po letu 1615 del obsežnejše usmeritve škofa Hrena in da je šlo za segment v procesu kreiranja poudarjene katoliške prostorske simbolike na vstopu oziroma izstopu z območja zaokrožene škofovske posesti v Zgornji Savinjski dolini oziroma na širšem gor-

⁹² Za drugačno mnenje prim. Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, I. zv., str. 135. O značaju gradu Vrbovec po prenovi je mogoče sklepati tudi na podlagi popisa inventarja po smrti škofa Hrena. Vrbovec – enako kakor sosednji Rudenek – takrat ni bil posebno bogato opremljen. Nekaj dragocenosti so hranili v »spodnji« zakladnici; tam je bila omara s srebrnimi posodami, 3 kelihi in kazula z grbom Andreja Hrena (Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, I. zv., str. 166, 2. zv., str. 399, op. 1353). Škof Hren Vrbovca ni prenovil, da bi v njem zase uredil novo dodatno udobno rezidenco, saj je imel v bližini že veliko rezidenco v Gornjem Gradu, kjer so leta 1603 s precejšnjimi stroški uredili ter poslikali *Styffter Saal* (samostansko dvorano) in kapelo. Prim. Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, I. zv., str. 57–58.

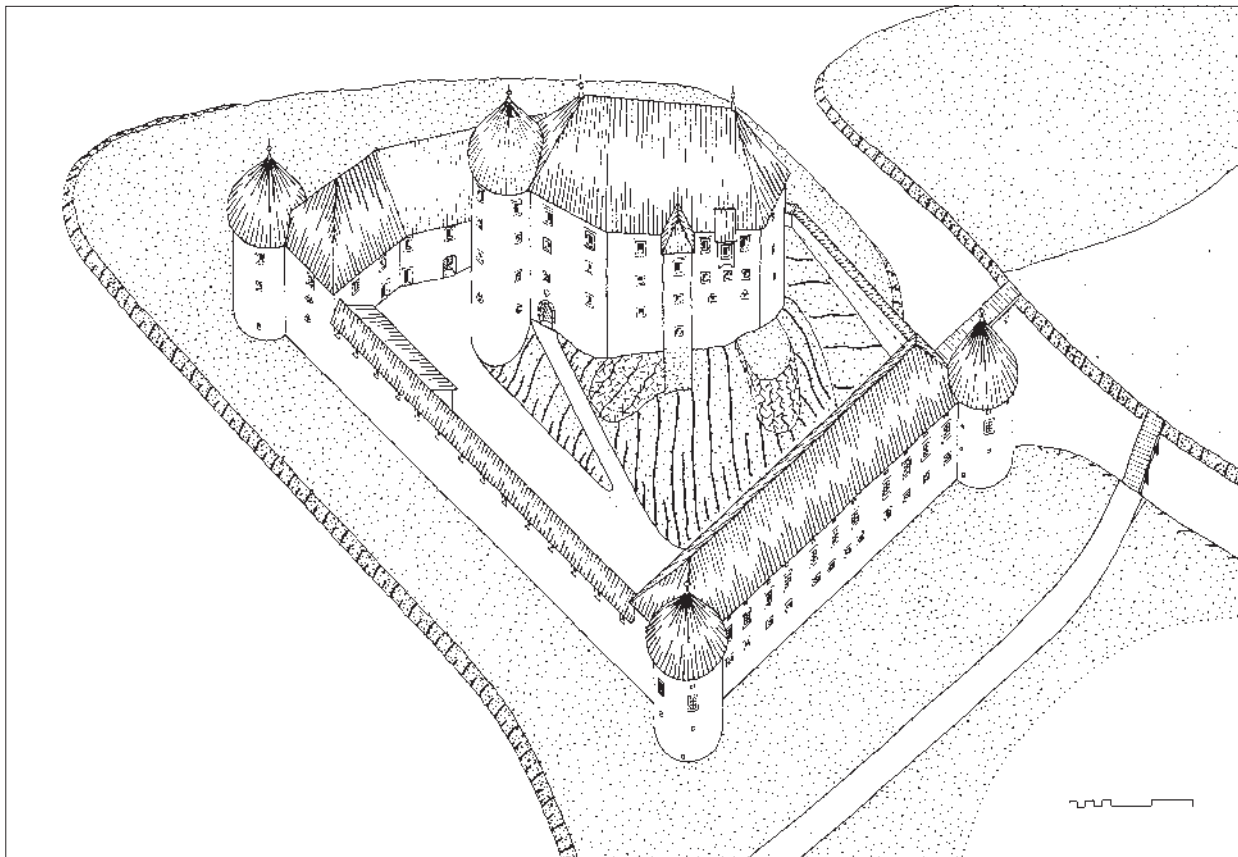
⁹³ Cevc, *Kiparstvo*, str. 234; Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, I. zv., str. 136.

⁹⁴ Cevc, *Kiparstvo*, str. 193, 230; prim. Stegenšek, *Cerkveni spomeniki*, str. 70; Steska, *Ljubljanski*, str. 41; Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, I. zv., str. 84; Poles, *Sakralna dediščina*, str. 139–140; Kovše, in Mušič, *Nazarje, slovenski Nazaret*, str. 17 (z objavljenima fotografijama nazarskih heraldičnih plošč); Kovše in Pevce, *Nazarje, zgodovinska pričevanja*, str. 13, 14.

⁹⁵ Cevc, *Kiparstvo*, str. 193–194, 234; prim. Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, I. zv., str. 136.

⁹⁶ Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, I. zv., str. 136, 145, 246, slika 118.

⁹⁷ Prim. fotografijo iz leta 1893 v: *Zgornja Savinjska dolina*, str. 67.

Grad Vrbovec okoli leta 1645. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2023 in 2025).

njegrajskem. Kmalu po nakupu Vrbovca – najpozneje leta 1621 – se je škof odločil, da v neposredni bližini gradu, onkraj Drete, na dominantni vzpetini Gradišče, postavi Marijino oziroma loretsko kapelo, s katero je »Marijin grad« dobil še dodatni pomen. Zemljišče, ki je pripadalo gospodstvu Žovnek, je do leta 1624 kot dar pridobil od nekdanjega vrbovškega gospodarja Janeza Sigmunda pl. Wagna barona Wagensperga, ki je s tem kot protestant v obdobju intenzivne protireformacije primerno izkazal lojalnost rimskokatoliški cerkvi. Temeljni kamen novega svetišča, ki ima od leta 1661 značaj večje cerkvene stavbe, je škof nato položil 26. julija 1624 in gradnjo so dokončali leta 1625.⁹⁸ Gradbena dela je opravil stavbenik Francesco Abondio de Donino, ki je sočasno prenavljal tudi grad Vrbovec.⁹⁹ Škof Hren je kapelo posvetil 14. septembra 1628.¹⁰⁰ Nekdanji značaj Vrbovca kot protestantskega žarišča je bil s tem dokončno povsem zatrt.

⁹⁸ Stegenšek, *Cerkveni spomeniki*, str. 68–83; Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, 1. zv., str. 142–143; prim. Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 146; Stopar, *Vrbovec z okolico*, str. 14–21, 30; Kovše, in Mušič, *Nazarje, slovenski Nazaret*; Kovše in Pevce, *Nazarje, zgodovinska pričevanja*, str. 13–15.

⁹⁹ Lubej, *Donino*, str. 557–558; prim. Cevc, *Kiparstvo*, str. 193.

¹⁰⁰ Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, 2. zv., str. 409, op. 1435; prim. Lavrič, *Umetnostna dejavnost*, str. 63.

ŠIRITEV GRADU V DRUGI TRETJINI 17. STOLETJA

Gradbeni posegi, ki so jih na Vrbovcu opravili v obdobju ljubljanskega škofa Tomaža Hrena, so bili uvod v velikopoteznejšo preobrazbo gradu v drugi tretjini 17. stoletja, ki je v veliki meri ustvarila sedanjo prepoznavno arhitekturno identiteto vrbovškega grajskega kompleksa. Nedvomno je bil glavni povod za novo etapo obsežnih gradbenih del začetek vsestranskega baročnega razcveta, ki je sledil burnemu obdobju osmanske nevarnosti in verskih bojov in ki je prinesel tudi večji gospodarski razvoj škofovskega vrbovškega zemljiškega gospodstva. Drugi povod za izvedbo del je bil kmečki upor leta 1635; pet let po smrti škofa Hrena so puntarji, ko je škofijski grad in pripadajočo posest kot zakupni gospod upravljal Janez Pečohar, v tako imenovanem drugem slovenskem kmečkem uporu Vrbovec 1. maja zavzeli, oplenili in razdejali.¹⁰¹ O obsegu takrat na grajskem posloplju povzročene škode v uporabljenih virih ni po-

¹⁰¹ Orožen, *Das Bisthum*, str. 167, 172–176; Mell, *Der windsche*, str. 221, 222, 235; Koropec, *Mi smo tu*, str. 104, 136, 181, 182, 198; prim. Grafenauer, *Kmečki upori*, str. 294–304; Stopar, *Vrbovec z okolico*, str. 11; Stopar, *Grajske stavbe. Četrta knjiga*, str. 142; Novak, *Rečica*, str. 49; *Grad Vrbovec, Nazarje*, str. 9; Videčnik, *Grad Vrbovec 1248–2008*, str. 9; Videčnik, *Iz mojih zapisov*, str. 81–85, 134.

Grad Vrbovec in nad njim nazarski samostan na izseku iz oljne kopije perspektivne zemljevidne ponazoritve Zgornje Savinjske doline škofa Otona Friderika grofa Buchheima (original hrani župnijski urad v Gornjem Gradu, foto: Ivan Stopar, okoli 1975, INDOK).

datkov, dokumentirano pa je, da so morali po za-
dušitvi upora nekdanji uporniki Janezu Pečoh-
erju, ki je samovoljno sam kaznoval uporne podlož-
nike vrbovškega gospostva, prispevati denar za
obnovo gradu.¹⁰² S tem v zvezi sta septembra 1637
vladarjeva komisarja v gradu Vrbovec zaslišala
41 vrbovških podložnikov, ki so se pritožili zoper
krivično nasilje Janeza Pečoherja po zadušenem
uporu.¹⁰³ Razdejanje grajene grajske substance
nedvomno ni bistveno prizadelo, saj uporni kme-
tje niso premogli primerne orožja, ki bi moglo
povzročiti obsežnejše poškodbe. Morda so pož-
gali zunanje grajsko obrambno obzidje s stolpi
in morda so prav takrat propadle domnevne le-
sene obrambne poletaže na valjastih obzidnih
vogalnih obrambnih stolpih. Vsekakor so še pred
letom 1640 začeli z gradbenimi deli na območju
zahodnega dela zunanjega obrambnega obzidja,
med severozahodnim in jugozahodnim stolpom.

¹⁰² Koropec, *Mi smo tu*, str. 198, 205–207.

¹⁰³ Orožen, *Das Bisthum*, str. 172–176; Koropec, *Mi smo tu*, str.
204–207.

Primerjalni sodobni pogled na grad Vrbovec in nazarski samostan (foto: spletni vir).

Obsežna gradbena dela na Vrbovcu v dru-
gi tretjini 17. stoletja so za ljubljansko škofijo
izvedli v obdobju škofov Rinalda Scarlichija
(1582–1640) in Otona Friderika grofa Buchheima
(1604–1664).¹⁰⁴ Grad je s temi deli dobil obliko, ki
jo kaže omenjena shematska upodobitev na olj-
ni kopiji perspektivne zemljevidne ponazoritve
Zgornje Savinjske doline iz časa okoli sredine 17.
stoletja.¹⁰⁵ Na tej upodobitvi so poleg višjega graj-
skega jedra upodobljeni tudi trije valjasti spodnji
vogalni stolpi in poleg njih vzhodni, severni in za-
hodni trakt. Na severnem traktu ni viden stolpič s
čebulasto streho, ki je upodobljen na večji in na-
tančnejši Vischerjevi upodobitvi iz okoli leta 1681.
Prav tako ni vidne zgornje etaže z arkadnim hod-
nikom z iste Vischerjeve upodobitve. Na zahodni
fasadi zahodnega trakta je v osrednjem delu upo-
dobljen prehod, do katerega je speljan lesen mo-
stovž. Tu se je najbrž primerila zmota oziroma je
avtor upodobitve z željo po čim večji sporočilnosti
zemljevida vhod v grajski kompleks z zakrite juž-
ne stranice premaknil na zahodno stran. V bližini
gradu je že v tistem obdobju stal most čez Savi-
njo, ki je zaradi shematskega značaja upodobitve
prav tako prikazan nekoliko lokacijsko netočno.
Za datacijo upodobitve je pomembno cerkveno
poslopje na vzpetini za gradom, kjer je ob Hreno-

¹⁰⁴ Prim. Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, I. zv., str. 135; Lavrič,
Umetnostna dejavnost, str. 63–64.

¹⁰⁵ Objava v: Stopar, *Vrbovec z okolico*, str. 1; prim. Lavrič, *Vlo-
ga ljubljanskega škofa*, I. zv., slika 114.

Zahodna fasada gradu na fotografiji iz okoli leta 1925 (zasebna dokumentacija Igorja Sapača).

Obokano pritličje v zahodnem traktu iz druge tretjine 17. stoletja je imelo sprva funkcijo hleva za konje, zdaj pa je tam Muzej gozdarstva in lesarstva (foto: Igor Sapač, 2016).

vi kapeli s prvotnim severovzhodnim zvonikom prikazana že tudi ladja sedanje cerkve, zgrajena po letu 1641, a še brez jugozahodnih zvonikov na glavni fasadi, ki sta nastala do leta 1661.¹⁰⁶

Na opisani upodobitvi prikazana grajska celota je nastala postopno. Po koncu nevarnosti osmanskih napadov je zunanje grajsko obzidje s tremi valjastimi vogalnimi stolpi izgubilo svoj prvotni obrambni pomen in zato je bilo mogoče nanj z notranje strani postopno nasloniti nova poslopja za gospodarske in bivalne potrebe ter za iste namene uporabiti tudi stolpe. Vse kaže, da so v obdobju škofa Scarlichija najprej začeli graditi sedanji zahodni grajski trakt, ki povezuje severozahodni in jugozahodni stolp in ob katerem je vseskozi vhod v grajski kompleks; v popisu škofijskega inventarja po njegovi smrti so leta 1641 zapisali: *Im Eingang deß Gschloß hat Herr Reinaldus*

bischof see: ein Stokh mit dreyen schönen Züchern, Camer, Saal vnd Khuhl aufgebaut (Ob vhodu v grad je gospod škof Reinaldus zgradil nadstropno poslopje (štok) s tremi lepimi sobanami, sobico, dvorano in kuhinjo).¹⁰⁷ Zgolj ugibati je mogoče, ali je do gradnje prišlo že kmalu po letu 1631, ko je škof nastopil svojo službo, ali pa šele po kmečkem uporuhu spomladi 1635, kar se zdi bolj verjetno. Vsekakor je našete prostore mogoče identificirati v prvem nadstropju zahodnega traka, ki ima sicer od prenovitve po drugi svetovni vojni v notranjščini povsem spremenjeno prostorsko razporeditev. Kaže se, da v Scarlichijevem obdobju gradnje novega trakta niso dokončali. Na to je mogoče pomisliti, ker zasnova obokov v pritličju kaže, da so jih najbrž sekundarno vgradili med starejše obodno zidovje trakta,¹⁰⁸ pa tudi na podlagi ana-

¹⁰⁶ Prim. Stegenšek, *Cerkveni spomeniki*, str. 71, 73; Stopar, *Vrbovec z okolico*, str. 15; Lavrič, *Umetnostna dejavnost*, str. 63.

¹⁰⁷ Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, 2. zv., str. 378, op. 1079; Lavrič, *Umetnostna dejavnost*, str. 63.

¹⁰⁸ V osrednjem od treh prostorov v pritličju zahodnega trakta so med okenskimi ostenji na zahodni steni postavljeni notranji obstenski oporniki, ki nosijo obočno

lize navedb v poznejših arhivskih virih. Po smrti Scarlichijevega naslednika škofa Buchheima so popisovalci njegove zapuščine leta 1664 med drugim zapisali: *In dem vndtern neuen Zimmern welihe Herr Otto Fridrich see: von neuen pauen lassen vnnd darundter der Roßstall, oberhalb aber Traidt Casten ist* (V spodnjem (traktu so) nove sobe, ki jih je na novo zgradil gospod Oton Friderik, pod njimi (je) hlev za konje, nad njimi pa kašča). V popisu so med drugim omenili še dve novi sobi (*In den Neuen zweyen Zimern*), pristavo (*Mayrhoft*) in portret škofa Hrena. Po smrti Buchheimovega naslednika škofa Jožefa grofa Rabatte (1620–1683) so popisovalci njegove zapuščine leta 1683 med drugim omenili *daß vndtere Neue gebäu, so von Herrn Bischoffen Otto Fridrichen aufgericht worden* (spodnje novo poslopje, ki ga je postavil gospod škof Oton Friderik) in našteli naslednje prostore: *Erstes Zimmer in dem Thurn, In dem andern Zimmer für die forestier, In dem dritten Zimmer, auf dem Saal, in dem Ersten Zimmer daran, In dem andern Zimmer, daß lezte Zimmer in Thurn* (prva soba v stolpu, v drugi sobi za tujce, v tretji sobi, v dvorani, v prvi sobi poleg dvorane, v drugi sobi, zadnja soba v stolpu). Še v leta 1702 izdelanem popisu inventarja po odstopu škofa Sigismunda Krištofa grofa Herbersteina (1644–1716) je omenjena *daß vndtere Neue gebäu, so von Herrn Bischoffen Otto Fridrichen aufgericht worden* (nova stavba, ki jo je postavil gospod škof Oton Friderik).¹⁰⁹

Po navedbah v inventarnih popisih ter na podlagi primerjave sedanjega stanja in s starimi fotografijami dokumentiranega stanja grajskega kompleksa pred letom 1944 je mogoče sklepati, da so po letu 1630 z naslonitvijo na notranjo stran zahodne stranice zunanega grajskega obrambnega obzidja v obdobju škofa Scarlichija začeli graditi nov nadstropni rezidenčni zahodni trakt z dvorano, ki so ga povsem dokončali do smrti škofa Otona Friderika grofa Buchheima leta 1664. Po smrti obeh škofov izdelana inventarna popisa omenjata namreč iste prostore in pri tem obakrat navajata, da so to novi prostori. Nova škofovska dvorana je bila vsekakor – vsaj deloma – opremljena že pred letom 1641, kar kaže, da so glavnino del na zahodnem traktu opravili že v obdobju škofa Scarlichija, ki sicer – zaradi zdravstvenih težav – Vrbovca najbrž nikoli ni obiskal.¹¹⁰ Traktu so priključili starejša valjasta

obrambna stolpa na severozahodnem in jugozahodnem vogalu. Višino zidovja novega trakta in starejših stolpov so izenačili in stolpa – po odstranitvi starih streh z domnevno obrambno leseno poletažo – pokrili s strmima stožčastima skodlastima strehami. Trakt so pokrili z dolgo slemenasto opečno streho. V pritličju trakta so uredili niz treh zaporedno povezanih prostorov, ki so imeli sprva najbrž ravne lesene tramovne stropce, najpozneje v obdobju škofa Buchheima pa so dobili sedanje banjaste oboke s sosvodnicami. V teh prostorih je bila najbrž vse do prve polovice 20. stoletja konjušnica, ki je bila dostopna skozi pozneje zazidani široki prehod v južnem delu pritličja zahodnega trakta.¹¹¹ Konjušnico so osvetljevala majhna podolžna pravokotna okna na zahodni fasadi, ki so bila le malce večja od lin podstrešne poletaže in ki so zdaj razširjena v pokončna pravokotna okna. Nad konjušnico so v prvem nadstropju novega trakta uredili niz petih bivalnih prostorov, katerim so na severozahodnem in jugozahodnem vogalu priključili še adaptirana nekdanja obrambna prostora v prvem nadstropju valjastih stolpov. Osrednji prostor tako zasnovanega niza, povezanega v enfilado, so oblikovali kot podolžno pravokotno dvorano v tlorisni izmeri približno 6,5 × 11 m in osvetljeno s tremi pokončnimi pravokotnimi okni v zahodni steni. Simetrično na dvorano so postavili dva para približno kvadratnih soban in vsaka od njih je na zahodni fasadi dobila po dve okni.¹¹² Severna ali južna sobana je bila sprva –

upodobitvijo zmage v znameniti bitki proti Osmanom pri Sisku 22. junija 1593: *In den Neuen Saal ... Ein grosse Taffel Victoria Sisech*. V inventarnem popisu po smrti škofa Buchheima je leta 1664 omenjeno, da v dvorani med drugim visi slika Bitka pri Sisku: *auf den Sall ... Schlaht vor Sissekh*. Slika je visela v gradu še leta 1683: *Fehrer ain groß lange Taffl, in gemainen Ramben, die Schlacht vor Sissekh betreffend* (nadalje velika dolga slika v navadnem okvirju, ki kaže bitko pri Sisku) (Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, 2. zv., str. 381, op. 1109; prim. Kovše in Pevce, *Nazarje, zgodovinska pričevanja*, str. 19).

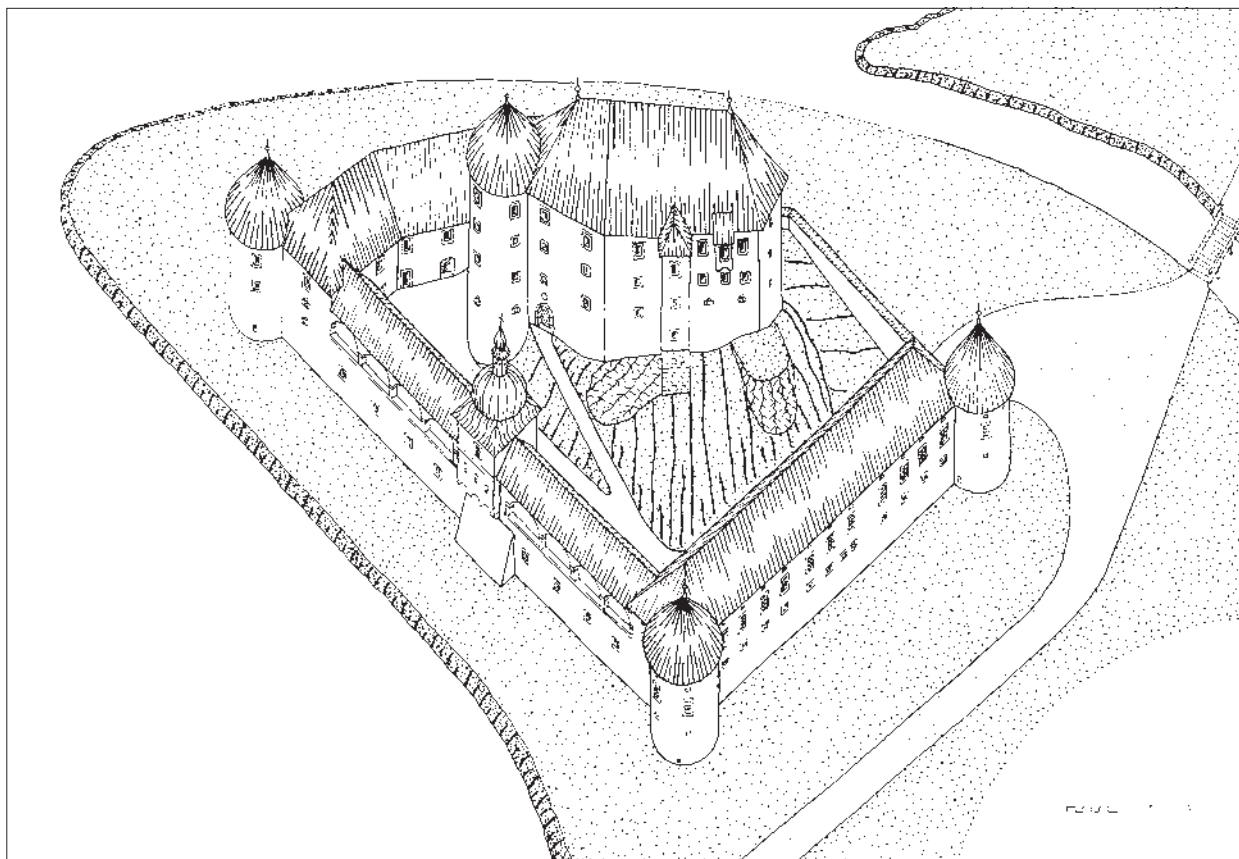
III Primerljiv prostor dolge banjaste obokane konjušnice iz zgodnjega 18. stoletja je ohranjen v kompleksu gradu Podčetrtek.

II2 Analizi sedanjega gradbenega stanja in stanja pred drugo svetovno vojno, ki ga dokumentirajo stare fotografije, kaže, da dvorana v zahodnem traktu ni imela oken na dvoriščni oziroma vzhodni fasadi tega trakta in da so sedanje tri odprtine na tisti steni nastale šele med povojno adaptacijo. Stare fotografije (npr. *Zgornja Savinjska dolina*, str. 67, 68) in skicozna upodobitev Herberta Kartina iz leta 1909, ki jo hrani INDOK, kažejo, da je imela dvorana na dvoriščni oziroma vzhodni fasadni steni dva dokaj masivna in visoka dimnika, ki sta bila gotovo vezana na večji lončeni peči v severovzhodnem in jugovzhodnem kotu dvorane. Dva para soban severno in južno od dvorane sta imela okna tudi na dvoriščni oziroma vzhodni strani. Predelna stena med južnima sobanama je bila

konstrukcijo in ki s svojo prisotnostjo kažejo, da so oboke domnevno sekundarno vgradili v starejše prostore. Po oblikah obokov je mogoče sklepati, da so iz 17. stoletja.

109 Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, 2. zv., str. 378, op. 1079; Lavrič, *Umetnostna dejavnost*, str. 63–64.

110 Že v inventarnem popisu po smrti škofa Scarlichija je leta 1614 omenjena nova dvorana in v njej velika slika z

Grad Vrbovec okoli leta 1664. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2023 in 2025).

v obdobju škofa Scarlichija – najbrž predeljena na dva manjša prostora – na sobico in kuhinjo. Zahodna fasada je v prvem nadstropju dobila 11 okenskih osi, v pritličju pa celo 12.¹¹³ Različno število okenskih osi na najbolj poudarjeni fasadi novega reprezentativnega morda kaže na spremembo arhitekturnega koncepta med gradnjo oziroma na postopnost izvedbe gradbenih del. Ker so trakt z vzpostavitvijo vratnih prehodov povezali s starejšima vogalnima stolpoma so prvotne obrambne odprtine v prvem nadstropju obeh stolpov razširili in preoblikovali v dokaj velika pokončna pravokotna okna, ki jih kaže že Vischerjeva upodobitev iz okoli leta 1681 in ki so bila – prav tako kot okna na novem traktu – brez poudarjenih obrob. Odsotnost ambicioznejše

oblikovanih okenskih okvirov kaže, da so gradnjo novega trakta speljali brez posebnih likovnih ambicij in s precejšnjo težnjo k varčnosti in k racionalnemu gospodarjenju.¹¹⁴ Zato tudi ni posebno presenetljivo, da so nad nizom soban z novo glavno grajsko dvorano zgradili še podstrešno poletažo, ki so jo do konca druge svetovne vojne na fasadah osvetljevala preprosta podolžna pravokotna okna brez obrob.¹¹⁵ Poletaža je imela funkcijo shrambnega prostora oziroma kašče in zato gotovo ni bila prečno predeljena s predelnimi stenami ter ni imela stropa in je bila odprta proti razmeroma visoki leseni strešni konstrukciji.¹¹⁶ Na podlagi razpoložljive historične doku-

dopolnjena z manjšim dimnikom, ki se je do leta 1944 dvigoval nad vzhodno strešino zahodnega trakta. Južna sobana je imela okno tudi na kratki južni fasadi zahodnega trakta.

¹¹³ Število osi na fasadi se od druge tretjine 17. stoletja do danes ni spremenilo, kar je mogoče sklepati tudi po Vischerjevi upodobitvi iz okoli leta 1681. Pri tem je treba opozoriti na zavajajočo upodobitev Carla Reicherta iz leta 1864, ki zmotno kaže v predelu dvorane 4 okenske osi (prim. Reichert, *Einst und jetzt*, str. 54; *Schöne alte Steiermark*, str. 119; Stopar, in Premzl, *Slovenještajerske vedute*, str. 14, R 30; Kovše in Pevec, *Nazarje, zgodovinska pričevanja*, str. 16; Videčnik, *Grad Vrbovec 1248–2008*, str. 7).

¹¹⁴ V obdobju škofa Scarlichija je bila ljubljanska škofija v slabem finančnem položaju (Lavrič, *Umetnostna dejavnost*, str. 32). Zato zelo varčna izvedba gradnje novega vrbovskega zahodnega grajskega trakta nikakor ni presenetljiva.

¹¹⁵ Okna so bila na požganem zahodnem traktu vidna še nekaj časa po drugi svetovni vojni. Prim. fotografijo iz leta 1945 v: Bajt et al., *Slovenska kronika*, str. 166; Stih et al., *Slovenska zgodovina*, str. 672. Starejše fotografije kažejo, da je imela zahodna fasada 11 podstrešnih okenc, vzhodna fasada pa manj: nad prostorom dvorane sta bili tam dve okenci, nad južnim delom trakta pa je bilo samo eno okence.

¹¹⁶ Primerljivo zasnovana podstrešna poletaža iz 16. ali 17. stoletja je ohranjena na dvorcu Podkraj oziroma Podgora blizu Raven na Koroškem (prim. Stopar, *Grajske stav-*

mentacije ni mogoče ugotoviti, kje je bil sprva dostop do podstrešne poletaže in kakšno obliko je imel. Vsekakor pritličje s hlevom za konje ni bilo neposredno povezano s prvim nadstropjem, kjer so bili reprezentativni bivalni prostori, in prav tako iz prvega nadstropja do podstrešne poletaže ni bilo speljano masivno zidano stopnišče. Dostop do prostorov prvega nadstropja zahodnega trakta je bil najbrž vseskozi do konca druge svetovne vojne na severnem zaključku vzhodne fasade, ob stiku s starejšim severnim grajskim zunanjim obzidjem in tam, kjer so po nastanku zahodnega trakta nanj naslonili malce mlajši in ožji severni grajski trakt. Tam je ob severni sobani z izgradnjo zahodnega trakta nastal manjši prostor, ki je imel najbrž funkcijo vhodne veže pred enfilado in zdi se, da so tam uredili tudi stopniščni dostop do podstrešne poletaže.

Malce po gradnji novega rezidenčnega zahodnega trakta, ki je dobil značaj novega renesančnega grajskega palacija z glavno grajsko dvorano, ki ga je mogoče smiselno primerjati z okoli leta 1617 zgrajenim glavnim traktom dvorca Pogled v Mlačah blizu Slovenskih Konjic in ki je ustvaril arhitekturno-kompozicijsko protiutež gospodarskemu vzhodnemu traktu, so z naslonitvijo na severni del vzhodne fasade zahodnega trakta, severni del zahodne fasade vzhodnega trakta in notranjo stran severne stranice zunanjega grajskega obrambnega obzidja postavili še dolgi severni vezni trakt. Tisti trakt je gotovo nastal še v obdobju škofa Buchheima, pred letom 1664, in najverjetneje še pred sredino 17. stoletja, saj je na omenjeni Buchheimovi zemljevidni ponazoritvi Zgornje Savinjske doline že upodobljen. Ker je trakt po požigu leta 1944 skoraj v celoti propadel, je njegovo nekdanjo zasnovo mogoče analizirati predvsem na podlagi predvojnih fotografij in historičnih upodobitev.¹¹⁷ Njegova dolžina je bila s približno 51,5 m enaka dolžini sedanjega severnega trakta, širina pa je bila za približno 2,5 m manjša in je znašala približno 4,8 m. Višina zidovja je bila približno 1,2 m nižja od višine vrha zidovja sedanjega severnega trakta in malce nižja od prvotne višine vrha zidovja zahodnega trakta. Pred letom 1944 je bil enonadstropen in je imel na severni fasadi v nadstropju devet oken, v pritličju

pa samo eno. Okna v nadstropju te fasade so bila razporejena simetrično glede na osrednje okno, ki je bilo od sosednjih dveh oken odmaknjeno precej bolj, kakor so znašale enakomerne razdalje med štirimi okni na vzhodni strani in drugimi štirimi okni na zahodni strani. Približno 1 m pod nivojem okenskih polic v prvem nadstropju je bil na severni fasadi lahno izstopajoč tanek vodravni venčni zidec, ki je potekal v višini tal nadstropja in približno 2 m nad nivojem tal prvega nadstropja zahodnega trakta. Velika razlika med nivojema tal prvega nadstropja v severnem in zahodnem traktu je kazala, da sta trakta nastala v ločenih stavbnih fazah in nikakor ne na podlagi enotnega arhitekturnega koncepta. Severni trakt je nedvomno nastal z naslonitvijo na zahodni trakt in ne obratno, njegova dokumentirana majhna širina pa dokazuje, da so ga zasnovali kot pokrit vezni hodnik. Na dokaj zanesljivi Vischerjevi upodobitvi iz okoli leta 1681 je na lokacijah poznejših osmih oken na vzhodni in zahodni strani prvega nadstropja severne fasade trakta upodobljenih osem polkrožno zaključenih arkadnih odprtín, med katerimi je na malce iz fasadne črte izstopajočem konzolnem pomolu s tremi okeneci višji oglati stolpič s slikovito čebulasto streho. Analiza predvojnih fotografij kaže, da so dokaj široke in v proporcijah že zgodnjebaročno občutene fasadne arkade iz 17. stoletja pred sredino 19. stoletja zazidali ter jih nadomestili s preprostimi ožjimi pokončnimi pravokotnimi okni, okenca pritličja pod arkadami pa povsem zazidali. Upodobljene nekdanje arkade na zunanji fasadi nekdanjega severnega trakta kažejo, da so enake arkade sočasno stale tudi na dvoriščni fasadi tega trakta, saj brez njih arkade na zunanji fasadi ne bi bile smiselne. Na Vrbovcu je torej pred letom 1681 nastala elegantna arkadna galerija, ki je prostor notranjega grajskega dvorišča na atraktiven način odpirala proti reki Savinji. Tovrstni motivi renesančnih veznih traktov z arkadnimi galerijami so se na Štajerskem in Koroškem uveljavili že v drugi polovici 16. stoletja in so ostali priljubljeni do druge polovice 17. stoletja.¹¹⁸ Na Buchheimovi zemljevidni ponazoritvi Zgornje Savinjske doline vrbovska arkadna galerija sicer ni vidna, a gotovo

be. Četrta knjiga, str. 64–67). V 17. stoletju so bile gradnje podstrešnih poletaž nad bivalnimi prostori dvorcev zelo uveljavljene in postavljali so jih tudi na bolj ambicioznih arhitekturah, kakršne so bile npr. dvorci Eggenberg pri Gradcu (okoli leta 1625), Ravno polje pri Ptuj (okoli leta 1670) ali Laško (okoli leta 1675).

¹¹⁷ Prim. Jakič, *Sto gradov*, str. 208; Videčnik, *Grad Vrbovec 1248–2008*, str. 13; Kovše, in Mušič, *Nazarje, slovenski Nazaret*, str. 57.

¹¹⁸ Značilni primeri so na gradovih Hollenegg na avstrijskem Štajerskem iz druge polovice 16. stoletja, Hallegg pri Celovcu iz časa po letu 1539, Lemberg pri Dobrni iz okoli leta 1580 in Maribor iz obdobja med letoma 1668 in 1682. Morda je tovrstni motiv v drugi polovici 17. stoletja obstajal tudi na začetni strani nekdanjega Knežjega dvorca Auerspergov v Ljubljani. Skromnejši primeri so v 17. stoletju nastali na dolenskih gradovih Bogenšperk, Mirna in Rakovnik, kjer so arkadne hodnike naslonili na starejša obzidja, a niso ustvarili obojestransko odprtih arkadnih galerij.

*Škofjski dvorec Goričane
z arkadno galerijo v prvem
nadstropju stranskega trakta na
risbi Justusa van der Nypoorta
iz okoli leta 1678 (Valvasor,
Topografija, slika 74).*

je že takrat obstajala, saj trakt, ki bi obsegal zgolj pritličje, zaradi konfiguracije terena ne bi bil izvedljiv,¹¹⁹ sekundarna odstranitev sprva morda za prtega veznega hodnika v nadstropju in njegova nadomestitev z odprtim arkadiranim hodnikom pa se upošteva kratko časovno obdobje, v katerem bi do tega moglo priti, in funkcijo gradu z ne posebno izpostavljeno rezidenčno vlogo nikakor ne zdi smiselna možnost.

Na Vischerjevi upodobitvi iz okoli leta 1681 dokumentirana in s fotografijami iz obdobja pred letom 1944 potrjena nekdanja arkadna galerija je bila zasnovana tako, da so se arkade simetrično navezovala na središčno postavljeni konzolni pomol oziroma stolpič, ki je zato gotovo nastal sočasno z arkadami. Dokumentirana oblika konzolnega pomola kaže, da je nastala še v skladu z renesančnimi arhitekturnimi usmeritvami, ki so na tem območju po sredini 17. stoletja izzvenele, po drugi strani pa z laterno zaključena čebulasta streha vrh stolpiča s svojo značilno zgodnjebaročno obliko kaže, da ni mogla nastati prav veliko pred sredino 17. stoletja.¹²⁰ Na podlagi teh ugotovitev je mogoče zaključiti, da so severni vezni trakt

z dolgo arkadno galerijo v nadstropju in višjim stolpičastim poudarkom zgradili v času okoli sredine 17. stoletja in najbrž malce pred nastankom Buchheimove zemljevidne ponazoritve Zgornje Savinjske doline.

Za razliko od zahodnega trakta so severni trakt oblikovali kot veliko bolj ambiciozno arhitekturno stvaritev in gotovo je pri tem po naročilu škofa Buchheima sodeloval usposobljen stavbenik oziroma arhitekt. V obdobju škofa Buchheima so gradbena dela na Vrbovcu potekala že vsaj leta 1643, ko si jih je ogledal generalni vikar ljubljanske škofije in Buchheimov dolgoletni glavni zaupnik Frančišek Maksimilijan Vaccano.¹²¹ V za-

¹¹⁹ Pritlična etaža severnega trakta je bila na vzhodnem delu notranjega grajskega dvorišča najverjetneje za približno 2 m vkopana v teren in je imela funkcijo kleti. Sedanji talni nivo pritličja severnega trakta je bistveno nad nekdanjim. Prvotna talna površina severnega trakta iz 17. stoletja je zasuta pod pritličnimi prostori sedanjega severnega trakta. Nivo notranjega grajskega dvorišča ob severnem traktu so najverjetneje nekoliko dvignili, ko so v 18. stoletju porušili grajsko jedro in so z ruševinskim materialom izravnali notranje grajsko dvorišče.

¹²⁰ Stolpičasti nastavek nad vrbovsko arkadno galerijo je mogoče do določene mere primerjati z dokumentiranim nekdanjim paviljonskim nastavkom vrh arkadne galerije na začetni strani Knežjega dvorca v Ljubljani, zgrajenega v glavnem v zgodnjih šestdesetih letih 17. stoletja in porušenega po potresu leta 1895. Stolpičasti paviljonski nastavek knežjega dvorca je najbolj nazorno upodobljen na veduti Folperta van Ouden Allena iz okoli leta 1665. Prim. Šumi, *Arhitektura 17. stoletja*, str. 116–119.

¹²¹ Lavrič, *Umetnostna dejavnost*, str. 64; prim. Seražin, *Lombardske*, str. 27. V uporabljenih virih ni podatkov o izvajalcih gradbenih del pri obnovi Vrbovca med letoma 1643 in 1648. Najbolj verjetna se zdi domneva, da je gradbena dela izvedla stavbarska delavnica de Donino iz Ljubljane, ki je imela v Ljubljani in na Kranjskem na gradbenem področju v prvi polovici 17. stoletja monopolni položaj in ki je veliko gradila tudi za ljubljansko škofijo (prim. Seražin, *Lombardske*, str. 27–28). Za to domnevo govori tudi podatek, da je Francesco Abondio de Donino († 1638 ali 1639) že v času škofa Hrena v dvajsetih letih 17. stoletja prenavljal grad in leta 1625 tlakoval obnovljeno grajsko kapelo. Verjetno se zdi, da je v tridesetih letih 17. stoletja novi zahodni grajski trakt, ki v detajlih sicer ni ambiciozna gradnja, kot celota pa je dovolj spretna arhitekturna kompozicija, zgradil omenjeni Francesco Abondio de Donino ali pa njegov bratranec Abondio de Donino mlajši (okoli 1591–1652), ki je bil v tistem času vodilni stavbenik na Kranjskem in skupaj z bratrancema deloval v skupnem podjetju. Abondio de Donino mlajši je med letoma 1628 in 1630 postavil Črni stolp na Ljubljanskem gradu, leta 1629 novo hišo za Ditriha barona Auersperga na lokaciji poznejšega Auerspergovega Knežjega dvorca ob Novem trgu v Ljubljani, v letih 1633 in 1634 mestno gostišče v predmestju Ljubljane in leta 1634 lastno hišo v Ljubljani (sedaj Križevniška ulica 3). Že vsaj leta 1639 je za Volfa Engelberta grofa Auersperga in grofa Kočevskega (1610–1673) gradil palačo oziroma tako imenovani Knežji dvorec ob Novem trgu v Ljubljani (dokončana po de Doninovi smrti, leta 1673). Med letoma 1639 in 1641 je zgradil okrogli stolp vicedomske palače v Ljubljani. Leta 1642 je prezidal romarsko cerkev Marijinega oznanjenja

četku leta 1646 si je Vaccano prizadeval pridobiti dobrega arhitekta, ki bi narisal načrt za grajski portal. Junija 1649 se je odločil, da bo za to poprosil Francesca Olivierija († 1655). Olivieri se je povabilu odzval in dokumentirano je, da je leta 1655 v gradu obnovil poškodovano stopnišče.¹²² Olivieri je bil v tistem obdobju vodilni arhitekt na Kranjskem in je v obdobju škofa Buchheima pogosto sodeloval z ljubljansko škofijo.¹²³ Sodelovanje je

bilo pogojeno s svetovljansko razgledanostjo in gospodarsko uspešnostjo škofa Buchheima, ki je bil poleg tega tudi ljubitelj likovne umetnosti in se zaradi sporov ni rad zadrževal v provincialni in s spletkarjenjem zaznamovani Ljubljani.¹²⁴ V njegovem obdobju je bilo za ljubljansko škofijo uresničenih nekaj ambicioznih in dokaj obsežnih arhitekturnih podvigov.¹²⁵ Pri tem med profanimi

na Rožniku pri Ljubljani. Med letoma 1650 in 1652 je s Francescom Olivierijem sodeloval pri načrtovanju oziroma po nekaterih navedbah tudi gradnji cerkve in samostana klaris v Ljubljani. V začetku gradbene sezone leta 1644 se je zadrževal v Celju, kar bi lahko kazalo na njegovo delovanje na Štajerskem in v Vrbovcu. Istega leta je pripravil načrt za popravilo razdejanega srednjeveškega gradu Goričane, vendar del niso izvedli. Leta 1645 je začel s pripravi na obokanje ljubljanske cerkve sv. Petra, vendar so načrte opustili. Leta 1644 je začel obsežno prezidavo ljubljanske knezoškofijske palače, kjer ga je najkasneje po smrti leta 1652 zamenjal Francesco Olivieri, ki je dela zaključil do leta 1655 (Lubej, Donino, str. 557; Lavrič, Umetnostna dejavnost, str. 39, 40, 44, 49, 55; Weigl, Ljubljanska palača, str. 31, 35, 36, 37, 41, 42, 45; Sapač, Arhitekturnozgodovinski, str. 806).

¹²² Lavrič, Umetnostna dejavnost, str. 64. Omenjeno stopnišče ni več ohranjeno in njegove lokacije ni mogoče opredeliti.

¹²³ Francesco Olivieri je izhajal iz Ancone in je prišel na Kranjsko, ko se je tam po prenehanju nevarnosti osmanskih vpadov zelo razmahnila gradbena dejavnost ter ko so v poreformacijskem duhu začeli graditi številne nove cerkve in samostane. Bil je načrtujoči arhitekt, pa tudi stavbenik in kamnosek. Na Kranjsko je prišel z Reke, kjer je v poznih tridesetih letih 17. stoletja sodeloval pri gradnji jezuitske cerkve sv. Vida. Na Reki je prebival do leta 1650, a je od tam v štiridesetih letih 17. stoletja pogosto odhajal delovat na Kranjsko, kjer je posredno prvič dokumentiran leta 1642 in sicer v zvezi z gradnjo romarske cerkve sv. Trojice nad Vrhniko (zgrajena med letoma 1642 in 1654, deloma predelana leta 1677). Kmalu se je uveljavil kot najpomembnejši arhitekt na Kranjskem v obdobju okoli sredine 17. stoletja. Med letoma 1646 in 1655 je bil zaposlen kot deželni arhitekt za Kranjsko in sočasno je pogosto deloval tudi v službi škofa Buchheima. V tistem obdobju je sodeloval pri vseh pomembnejših gradnjah v Ljubljani. Sodeloval je tudi z v Ljubljani in širše delujočo stavbarsko delavnico de Donino oziroma Abondiem de Doninom. Med letoma 1644 in 1655 je s stavbenikom Abondiem de Doninom mlajšim († 1652) sodeloval pri prenovi in povečanju škofijske palače v Ljubljani. Leta 1649 je svetoval v zvezi z načrtovanjem obokanja (stare) cerkve sv. Petra v Ljubljani. Med letoma 1649 in 1655 je za ljubljansko škofijo sodeloval pri prenovi gradu Vrbovec, pri načrtovanju in gradnji novega škofovskega dvorca v Goričanah ter pri manjših prenovitvenih delih v ljubljanski stolnici. Med letoma 1650 in 1655 je z Abondiem de Doninom sodeloval pri načrtovanju ter gradnji cerkve in samostana klaris v Ljubljani. Med letoma 1650 in 1654 je izvedel preureditev oziroma nadomestitev vodnjaka na Starem trgu v Ljubljani. Od leta 1652 je vodil gradnjo jezuitske gimnazije v Ljubljani (dokončano 1658, pozneje podrti). Od leta 1654 je najbrž sodeloval pri gradnji samostana in cerkve diskalceatov ter prezidavi palače Janeza Andreja grofa Auersperga v Ljubljani (pozneje palača Mestnega muzeja Ljubljana).

Na podlagi slogovnih značilnosti je Olivieriju pripisano še načrtovanje romarske cerkve Marijinega vnebovzeta v Novi Štifi pri Ribnici (zgrajena med letoma 1641 in 1671), avguštinske (zdaj frančiškanske) cerkve Marijinega oznanjenja v Ljubljani (zgrajena med letoma 1646 in 1660), romarske cerkve sv. Trojice na Vinjem Vrhu pri Semiču (gradnja začeta leta 1647), kapele Božjega groba v Štepanji vasi pri Ljubljani (zgrajena v letih 1653 in 1654), kapele Božjega groba v romarski cerkvi v Novi Štifi pri Gornjem Gradu (zgrajena 1655, pozneje porušena) in romarske cerkve sv. Jožefa nad Preserjem pri Ljubljani (zgrajena okoli leta 1658, po Olivierijevi smrti). Olivieri je imel izjemen pomen pri uvajanju novih, iz Lombardije izvirajočih zasnov sakralne arhitekture, ki so se v 17. stoletju razširile po vsej Kranjski. V zvezi z njegovim življenjem in delom je ohranjenih dokaj malo arhivskih dokumentov. Znano je, da se mu je v Ljubljani, zatem ko se je tam stalno naselil, leta 1652 rodil sin Frančišek Pavel. Umrl je pred januarjem 1656, ko je njegova žena Ana Marija omenjena kot vdova. Pokopali so ga v Ljubljani. Na podlagi ohranjenih dokumentov je mogoče sklepati, da je bil Olivieri kot arhitekt predvsem načrtovalec in da je izvedbo del v glavnem prepuščal lokalni stavbarski delavnici de Donino (Lavrič, Umetnostna dejavnost, str. 37–55; Seražin, Lombardske, str. 28–30; Pintarič, *Naručitelji*, str. 362; prim. Lubej, Auerspergi, str. 43; Lubej, Donino, str. 557).

¹²⁴ Lavrič, Umetnostna dejavnost, str. 33–36.

¹²⁵ Najbolj ambiciozna profana gradnja škofa Buchheima je dvorec ljubljanske škofije v Goričanah, ki so ga kot nadomestilo za leta 1613 pogoreli istoimenski srednjeveški grad po načrtih in pod vodstvom Francesca Olivierija začeli graditi leta 1649 ter ga povsem dokončali leta 1667, nato pa od leta 1744 celovito poznobaročno preoblikovali ter v letih 1830 in 1831 zelo okrnili s podrtjem obeh stranskih traktov. Gradnja goričanskega dvorca je na Kranjskem uveljavila nove zgodnjebaročne arhitekturne usmeritve ter z njimi presegla renesančno arhitekturno tradicijo iz 16. stoletja in prve polovice 17. stoletja (prim. Lavrič, Umetnostna dejavnost, str. 37, 43–45; Seražin, Lombardske, str. 20). Ugibati je mogoče, ali je dvorec v Goričanah morda prav po vzoru Vrbovca na vogalih vedutno najbolj izpostavljenega trakta dobil valjasta vogalna stolpa. Arhitekturno manj ambiciozen, a kljub temu dokaj obsežen gradbeni podvig škofa Buchheima je bil prenova škofijske palače v Ljubljani, ki so ji med letoma 1644 in 1655 v sodelovanju s stavbenikom Abondiem de Doninom mlajšim († 1652) in Francescom Olivierijem dodali drugo nadstropje, preoblikovali glavno fasado, vgradili nov glavni portal, obnovili dvoriščne lesene hodnike in poslikali glavne sobane (Lavrič, Umetnostna dejavnost, str. 36–43). Ker palača za škofa Buchheima ni bila edina in najbolj priljubljena rezidenca, je razumljivo, da takrat na notranjem dvorišču še niso zgradili elegantnih dvonadstropnih arkadnih hodnikov. Te je šele leta 1695 dodal Sigismund Kristof grof Herberstein (1644–1716), ki je bil ljubljanski škof med letoma 1683 in 1701 (Steska, Ljubljanski, str. 30). V ljubljanski stolnici je

gradnjami, poleg prenove škofijske palače v Ljubljani, izstopa postavitev povsem novega reprezentativnega škofovskega dvorca v Goričanah, ki se je po Olivierijevih načrtih začela leta 1649, sočasno z dokumentiranim začetkom Olivierijevega sodelovanja pri prenovi Vrbovca.¹²⁶ Obliko dvorca v Goričanah po dokončanju gradnje kažeta dve upodobitvi iz okoli leta 1678, ki sta vključeni v album risb oziroma skic za Topografijo sodobne vojvodine Kranjske Janeza Vajkarda Valvasorja.¹²⁷ Na teh upodobitvah so razpoznavne nekatere arhitekturne značilnosti, ki so jih poznejši gradbeni posegi v 18. in 19. stoletju zabrisali in ki so zanimive zaradi vzporedij z dokumentiranimi prvimi na nekdanjem vrbovškem severnem traktu. Pozornost vzbujajo zlasti nenavadne arkadne galerije v prvem nadstropju na zunanjih fasadah obeh stranskih traktov, ki so dopolnjevale motiviko arkad na kvadratnem notranjem dvorišču dvorca. Zgovoren je tudi oglati stolpič, ki se nad glavnim vhodom v двореc dviguje nad dvoriščnimi arkadami. Med letoma 1649 in 1667 dokončan in pozneje odstranjen razgiban preplet goričanskih arkadnih galerij je bil v slovenskem prostoru edinstven in gotovo plod dela spretnega arhitekta ter usmeritev razgledanega in ambicioznega naročnika. Isto velja za vrbovško arkadno galerijo. Pomisliti je dopustno, da je prav Olivieri za obe škofovski rezidenci sočasno razvil atraktivna in edinstvena arhitekturna koncepta, zaznamovana s slikovito, lahkotno in obenem monumentalno uveljavitvijo arkad na zunanjih fasadah v kombinaciji s poudarjenima strešnima stolpičastima nastavkoma.¹²⁸ V prid tej tezi govori tudi dejstvo, da se je pomen Vrbovca v obdobju Buchheima spremenil; škof je – najbrž zaradi bližine loretške kapele na vzpetini za gradom, pa tudi zaradi mirnega podeželskega okolja ob rečnem sotočju – sem rad prihajal in grad je takrat dejansko postal ena od škofijskih rezidenc ter ni bil več zgolj središče zemljiškega gospostva, kakor v tridesetih letih 17. stoletja.¹²⁹

škof Buchheim preuredil prezbitერი in začel razmišljati o gradnji novega prezbitერიja. V (stari) šempetrski cerkvi v Ljubljani je načrtoval gradnjo obokov, česar pa nato ni so uresničili (Lavrič, Umetnostna dejavnost, str. 45–50).

¹²⁶ Lavrič, Umetnostna dejavnost, str. 37, 43–45.

¹²⁷ Valvasor, *Topografija*, slike 74 in 97. Prva upodobitev, ki jo je najverjetneje na terenu ustvaril Justus van der Nypport (1625–1692), je natančnejša, druga, ki je v kavalirski perspektivi in s peresom nastala v delavnici, pa je natančnejša v odnosu do celotne arhitekturne kompozicije.

¹²⁸ Tu je smiselno opozoriti še na slikoviti motiv široko razpetih pritličnih arkad, ki so prislonjene na zunanjsčine z Olivierijevim opusom povezanih romarskih cerkvah sv. Trojice nad Vrhniko in Marijinega vnebovzvetja v Novi Štifi pri Ribnici.

¹²⁹ Prim. Lavrič, Umetnostna dejavnost, str. 63. Pomen

Na ambiciozno zasnovo vrbovškega severnega trakta je gotovo vplivala tudi gradbena dejavnost v zvezi z nadaljnjim razvojem leta 1625 dokončane Marijine oziroma loretške kapele; škof Buchheim je 7. junija 1641 ob kapeli položil temeljni kamen za gradnjo nove cerkve in frančiškanskega samostana in dokaj obsežni stavbni kompleks na vzpetini nad gradom je po dveh desetletjih postopne gradnje 25. septembra 1661 tudi posvetil.¹³⁰ Monumentalno oblikovana dvostolpna glavna fasada nove cerkve je postala za širši prostor pomemben grajeni simbol in kaže, da se je na ta pomen navezovala tudi atraktivna arkadna galerija na proti reki Savinji obrnjeni grajski fasadi. Grad je v tistem obdobju dodatno pridobil na pomenu tudi s postavitvijo lesenega mostu čez Savinjo v drugi četrtini 17. stoletja.¹³¹ Z arkadne galerije vrh severnega trakta je bil omogočen odličen pogled na most in na promet preko njega.

Nastanek novega samostana z dokaj veliko cerkvijo je nedvomno tudi vsebinsko vplival na grajski kompleks pod njim. Vse kaže, da kapela škofa Hrena, ki je bila najverjetneje v neudobnem in težje dostopnem grajskem jedru na skali, v tistem obdobju ni več zadostovala in da so uredili novo kapelo s patrociniem Kristusovega trpljenja.¹³² Upošteva funkcijo Vrbovca kot ško-

Vrbovca kot škofovske rezidence se je še povečal, ko je škof Buchheim gornjegrajsko zemljiško gospostvo za tri leta, od 24. aprila 1652 do 24. aprila 1655, oddal v zakup. Prim. Svetina, Odlomek, str. 86.

¹³⁰ Lavrič, Umetnostna dejavnost, str. 63, prim. Kovše in Pevec, *Nazarje, zgodovinska pričevanja*, str. 24–26, 32–38.

¹³¹ Most je nastal po letu 1625 in pred nastankom Buchheimove zemljevidne ponazoritve Zgornje Savinjske doline (prim. Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 146). Na Vischerjevih upodobitvah most ni označen.

¹³² Na ureditev nove kapele je mogoče sklepati po spremembi patrocinijskega. Leta 1617 urejena kapela škofa Hrena je imela oltar s patrociniem sv. Nikolaja, svetih škofov in spoznavalcev, angela varuha ter vse nebeške vojske (Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, 1. zv., str. 117, 220). Ana Lavrič je po omembi velike oljne slike z motivom Kristusovega pasijona in dveh manjših slikah (*Ein grosses Passion Bildt von oel farben. Mehr zwen khleine Taffelein*) v leta 1641 izdelanem inventarnem popisu po smrti škofa Scarlichija domnevala, da se je patrocinijske kapele spremenil že v Scarlichijevem obdobju (Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, 1. zv., str. 136, 2. zv., str. 379, op. 1088). A upošteva je ugotovljeni stavbni razvoj gradu ni verjetno, da so že takrat uredili oziroma zgradili novo kapelo. To se je gotovo zgodilo šele v obdobju škofa Buchheima. V leta 1664 izdelanem inventarnem popisu po njegovi smrti je zapisan podatek: *Auf den Sall – Ein grosses Quader St: ob dem Altar Christi begröbnuß* (V dvorani – velika slika z motivom Kristusovega pokopa), sledi pa *Inuentarium Capellae zu Altenburg* (Inventar kapele v Vrbovcu). Popisovalci inventarja po smrti škofa Jožefa grofa Rabatte so o kapeli gradu Vrbovec leta 1683 zapisali: *Inuentarium der Capelln alda - Daß Altar bildt Sepultura Christi* (Inventar kapele – oltarna slika Kristusov pokop) (Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, 2. zv., str. 379, op. 1088).

Severna fasada gradu Vrbovec z nizom oken, ki so nastala z zazidavo prvotnih arkadnih odprtin, na fotografiji iz okoli leta 1925 (zasebna zbirka).

fovske rezidence je upravičeno pomisliti, da je bila grajska kapela od časa okoli sredine 17. stoletja v osrednjem delu prvega nadstropja severnega veznega trakta in da je na Vischerjevi upodobitvi iz okoli leta 1681 dokumentirani dokaj široki fasadni konzolni pomol s tremi okenci in stolpičem s čebulasto streho oblikoval približno 5,5 m široki oltarni prostor te kapele. Domnevati je dopustno, da je bila kapela zasnovana na kvadratni talni ploskvi in da je segala od tal prvega nadstropja v prostor stolpičastega nastavka ter da je v notranjosti dosegala višino do 5 m. Morda je bila kupolasto obokana. Vanjo sta najbrž vodila stranska prehoda z arkadnih galerij na njeni vzhodni in zahodni strani, glavni vhod pa je bil na dvoriščni strani – obrnjen proti jugu in dostopen preko zunanjih stopnic. V opisani obliki bi bilo kapelo – ki jo zapuščinski inventarni popis iz leta 1664 navaja za omembo dvorane (v prvem nadstropju zahodnega trakta), na podlagi česar je mogoče sklepati, da je bila razmeroma blizu dvorane, – mogoče zelo ustrezno umestiti med druge grajene dosežke škofa Buchheima in v opus arhitekta Olivierija.

Najverjetneje gradbena dela na Vrbovcu leta 1655, ko je arhitekt Olivieri umrl, še niso bila povsem zaključena. Pomisliti je dopustno, da je zatem grad za škofa Buchheima prenavljal še stavbenik in štukater Francesco Rosina († 1675), ki je sicer v glavnem deloval v Ljubljani in na Dolenjskem, po smrti Abondia de Donina ml. leta 1652 prevzel vlogo vodilnega ljubljanskega zidarskega mojstra ter je maja 1656 umrlega Olivierija nasledil v službi deželnega stavbnega mojstra na Kranjskem.¹³³

¹³³ Francesco Rosina je leta 1657 kot Olivierijev naslednik dokončal gradnjo samostana klaris v Ljubljani, po Olivierjevi smrti pa je po njem nadaljeval tudi gradnjo avguštinske (zdaj frančiškanske) cerkve v Ljubljani in gradnjo jezuitske gimnazije. V petdesetih, šestdesetih in sedemdesetih letih 17. stoletja je za rodovino grofov Auersperg najverjetneje gradil tako imenovani Knežji dvorec in Grofovski dvorec oziroma Turjaško palačo v Ljubljani, pa tudi temeljito prezidal in zelo povečal mestni grad oziroma dvorec v Kočevju (gradnja začeta leta 1674 in dokončana po letu 1678). Domnevno je zgradil novi vezni trakt v gradu Turjak in ga opremil s stropno štukaturo. Morda je ustvaril tudi pozneje uničene štukature v dvorcih Soteska ob Krki in Turn pri Gabrovki ter v gradu v Ribnici na Dolenjskem. Prim. Lubej, Auerspergi, str. 19–49; Lavrič, Umetnostna dejavnost, str. 52–60; Weigl, Ljubljanska palača, str. 42, op. 75; Seražin, Kočevski grad, str. 13–19; Sapač, Arhitekturnozgodovinski, str. 805, 810.

Morda ni naključje, da so na vrbovškem severnem traktu, na zahodnem traktu palače grofov Auersperg (sedanjem Mestnem muzeju) v Ljubljani, na dvorišču nekdanjega Auerspergovega Knežjega dvorca v Ljubljani in na dvorišču nekdanjega gradu oziroma dvorca v Kočevju nastale primerljive elegantne arkade z drzno na široko raztegnjenimi loki.

GRADBENI POSEGI V GRAJSKEM KOMPLEKSU V 18. IN 19. STOLETJU

V zadnji tretjini 17. stoletja Vrbovec več ni bil deležen obsežnejših gradbenih posegov. Po smrti škofa Buchheima leta 1664 je naglo izgubljal rezidenčni pomen in je znova postal predvsem upravno središče škofijskega zemljiškega gospodarstva. V obdobju baročnega razcveta je bil premalo udoben, razkošen in reprezentativen, da bi mogel tekmovati z drugimi rezidenčnimi poslopji ljubljanske škofije. Njegov rezidenčni pomen je povsem ugasnil, ko je škof Ernest Amadej Tomaž grof Attems (1694–1757) med letoma 1743 in 1751 v bližnjem Gornjem Gradu ustvaril zelo razsežno in luksuzno novo škofovsko rezidenco, katere pomen se je še povečal po letu 1759, ko so ob njej zgradili monumentalno kolegijsko cerkev sv. Mohorja in Fortunata. Attems je med letoma 1743 in 1745 ambiciozno prezidal tudi dvorec v Goričanah in Vrbovec tako ustvarjenim odličnim poznobaročnim škofovskim rezidenčnim poslopjem nikakor več ni mogel konkurirati ter je postajal vse bolj pozabljen in posledično zanemarjen.

Zlasti srednjeveško jedro na skali, ki je že takoj po postavitvi novega rezidenčnega zahodnega trakta v drugi tretjini 17. stoletja izgubilo ves svoj nekdanji pomen, je gradbeno propadalo. Pomisliti je dopustno, da so ga po postavitvi udobnejšega in veliko lažje dostopnega zahodnega trakta uporabljali samo še kot pomožno bivališče in zlasti kot shrambno poslopje oziroma kaščo.¹³⁴ Ni si težko predstavljati, kako so zlasti s strehe visokega valjaste stolpa pozimi padale velike gmote snega in ogrožale severni in vzhodni

sperski najverjetneje gradil tako imenovani Knežji dvorec in Grofovski dvorec oziroma Turjaško palačo v Ljubljani, pa tudi temeljito prezidal in zelo povečal mestni grad oziroma dvorec v Kočevju (gradnja začeta leta 1674 in dokončana po letu 1678). Domnevno je zgradil novi vezni trakt v gradu Turjak in ga opremil s stropno štukaturo. Morda je ustvaril tudi pozneje uničene štukature v dvorcih Soteska ob Krki in Turn pri Gabrovki ter v gradu v Ribnici na Dolenjskem. Prim. Lubej, Auerspergi, str. 19–49; Lavrič, Umetnostna dejavnost, str. 52–60; Weigl, Ljubljanska palača, str. 42, op. 75; Seražin, Kočevski grad, str. 13–19; Sapač, Arhitekturnozgodovinski, str. 805, 810.

¹³⁴ Podobna usoda je v obdobju baroka doletela prvotno romansko jedro gradu Gamberk v Zasavju.

Shematska upodobitev gradu Vrbovec po odstranitvi srednjeveškega grajskega jedra na baročni božjepotni podobi iz časa po letu 1681 oziroma iz 18. stoletja. Izrez (INDOK).

grajski trakt. Ko je bila visoka strešna konstrukcija grajskega jedra že dovolj načeta – morda tudi zaradi udara kakšne strele – je postala aktualna težnja k odstranitvi. Tako neprizanesljivo, kakor so v Gornjem Gradu častljivo staro romansko baziliko nadomestili z novo večjo baročno cerkvijo in kakor so opustili bližnji grad Rudenek, ki je že v 17. stoletju izgubil rezidenčni in gospodarski pomen, so v kompleksu gradu Vrbovec v 18. stoletju skoraj povsem porušili srednjeveško jedro.¹³⁵ Natančnejšega časa izvedbe tega posega iz uporabljenih virov ni mogoče izvedeti, vsekakor pa se je to zgodilo po nastanku Vischerjeve upodobitve iz okoli leta 1681 in pred nastankom mape franciscejskega katastra iz leta 1825, v kateri je grajsko jedro označeno kot razvaljeno in v osrednjem delu preurejeno v približno 10 × 15 m veliko pravokotno vrtno površino z manjšo stavbo – razglednim paviljončkom – na kvadratni talni ploskvi z dolžino stranice približno 3 m.¹³⁶ Grajsko jedro so gotovo podrli že dolgo pred nastankom slikovite upodobitve gradu, ki jo je okoli leta 1845 ustvaril graški slikar Joseph Kuwasseg (1799–1859) in ki na območju jedra kaže precej visoka drevesa.¹³⁷ Zdi se, da so ga razvalili že pred zadnjo tretjino 18.

¹³⁵ V tistem obdobju je v bližini tako ali drugače propadla cela vrsta pomembne grajske arhitekture. V razvaline so se spremenili gradovi Šalek, Vodriž, Dobrna, Žovnek, Stopnik in Soteska, podrli so večji del Švarcenštajna pri Velenju in obsežni južni trakt gradu Lemberg pri Dobrni.

¹³⁶ SI AS 177/C/F/C343/g/A03 – Franciscejski kataster za Štajersko (k. o. Prihova) 1825. Paviljonček je do določene mere simbolično nadomeščal porušeni glavni grajski stolp.

¹³⁷ Prim. Stopar, *Podoba*, str. 194–197; Stopar, *Slovenske vedute*, str. 95. Zanimivo, da upodobitev gradu Vrbovec ni nastala že okoli leta 1830, ko so nastale številne upodobitve štajerskih gradov in dvorcev za tako imenovano Staro Kaiserjevo suito. Prim. Kaiser, *Lithographirte Ansichten*; Kaiser, *Lithografirane podobe*.

Ostanki leta 1944 pogorelega veznega trakta med grajskim jedrom in vzhodnim traktom kažejo za 18. stoletje značilno strukturo zidave v kombinaciji kamna in opeke (foto: Igor Sapač, 2016).

stoletja, saj na avstrijskem vojaškem zemljevidu iz časa med letoma 1763 in 1787 ni označeno in na njegovi lokaciji med vzhodnim in zahodnim traktom zeva praznina, čeprav spremno besedilo pri dokaj temeljitem opisu Vrbovca še omenja *altes Schloß* (stari grad).¹³⁸ S poružitvijo jedra je grajski kompleks izgubil slikovito srednjeveško pogoje – stopnjevanje stavbnih mas in dobil navidezno obliko renesančnega kastelnega dvorca s tremi približno enakimi valjastimi vogalnimi stolpi.

Po poružitvi grajskega jedra, od katerega je ostalo samo eskarpno romansko obodno zidovje in ruševinsko nasutje malce nad nekdanjimi talnimi nivoji pritličja,¹³⁹ so z delno uporabo ruševinskega materiala med vzhodnim zidovjem nekdanjega jedra in južnim koncem vzhodnega grajskega trakta postavili kratek pritlični vezni trakt, ki je s svojim severnim delom zasedel tudi precejšnji del površine odstranjenega srednjeveškega valjastega glavnega grajskega stolpa. Vezni trakt so zaradi prilagajanja obstoječi tlorsni

¹³⁸ *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 5, sekcija 162. Spremno besedilo k avstrijskemu vojaškemu zemljevidu navaja: Grad Vrbovec je na vzhodni strani zidan na skalo, na zahodni strani pa na zemljo, je dvonadstropen, v smeri proti zahodu je dolg 40 korakov; vzdolž Savinje je povezan s starim gradom z visokim obzidjem, primeren je za obrambo (*Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 5, str. 28).

¹³⁹ Celotnega zidovja niso odstranili, ker ni bilo mogoče odstraniti velike skale sredi notranjega dvorišča in tega izravnati. Na primerljiv način so v prvi polovici 18. stoletja porušili srednjeveško jedro gradu Grad oziroma Gornja Lendava na Goričkem v Prekmurju. Tudi tam je po rušitvi od nekdanjega jedra ostalo samo eskarpno obodno zidovje, ki razmejuje nižji in višji del notranjega grajskega dvorišča. Značilen tovrstni primer je tudi poružitev grajskega jedra gradu Waldenfels v Zgornji Avstriji v 18. stoletju, ker je ostanek obodnega zidovja prav tako dobil značaj eskarpe višjega platoja v sklopu notranjega grajskega dvorišča. Prim. Baumert in Grüll, *Burgen*, str. 81–82.

Pogled na grajski kompleks z baročno prenovljenim vzhodnim traktom v ospredju leta 1926 (fotografija na razglednici iz zasebne zbirke).

Pogled na grajski kompleks s predelanim severnim traktom s severozahodne strani okoli leta 1905 (fotografija na razglednici iz zasebne zbirke).

situaciji zgradili na nepravilni romboidni talni ploskvi in ga oblikovali dokaj utilitarno, brez slogovno poudarjenih stavbnih členov. Pokrili so ga s strmo opečno štirikapno streho, katere sleme je z višino nekoliko preseglo višino slemena starejše škodlaste strehe vzhodnega trakta. Po konstrukcijskih značilnostih ostankov zidovja in na ohranjenih fotografijah iz časa pred letom 1944 dokumentirani nekdanji podobi je mogoče sklepati, da je vezni trakt nastal v 18. stoletju. Vsekakor so ga zgradili pred letom 1825, saj je označen v mapi franciscejskega katastra. Najverjetneje so hkrati s postavitvijo veznega trakta prenovili vrhnjo etažo z njim neposredno povezanega vzhodnega trakta in pri tem povečali okna ki so dobila pokončno pravokotno obliko brez obrob, prav takšno kot okna na novem veznem traktu. Prostori v veznem traktu in vrhnjem nadstropju vzhodnega trakta so imeli po na predvojnih fotografijah dokumentiranih oblikah dokaj velikih oken in treh dimnikih sodeč bivalno namembnost.¹⁴⁰

¹⁴⁰ Bolj sistematična in natančnejša opredelitev funkcij posameznih prostorov v vrbovskih grajskih traktih med 17.

Zdi se, da so približno takrat, ko so zgradili nov vezni trakt in prenovili vzhodni trakt, temeljito predelali tudi reprezentativni dolgi severni grajski trakt. Ta je pred nastankom omenjene Kuwassegove upodobitve iz okoli leta 1845 izgubil arkade in konzolni pomol s stolpičem, v zazidane arkadne loke pa so vstavili manjša pokončna pravokotna okna, ki so se ohranila do leta 1944. Nekdanji arkadni hodnik so z vgradnjo predelnih sten in dimnikov spremenili v bivalne prostore ter pri tem na stiku severnega in vzhodnega trakta zgradili tudi malce višji sanitarni del.¹⁴¹ Ker se

in 20. stoletjem bo v prihodnosti morda mogoča na podlagi poglobljene analize vseh razpoložljivih arhiviranih dokumentov, med njimi tudi vseh ohranjenih popisov inventarja po smrti posameznih ljubljanskih škofov, povezanih z Vrbovcem.

¹⁴¹ Prim. npr. fotografijo iz okoli leta 1903 v: Jakič, *Sto gradov*, str. 208 in upodobitev v: Reichert, *Einst und jetzt*, str. 54; *Schöne alte Steiermark*, str. 119; Stopar, in Premzl, *Slovenje-štajerske vedute*, str. 14, R 30. Na primerljiv način so v 18. stoletju predelali okoli leta 1580 zgrajeno arkadno galerijo vzhodnega trakta gradu Lemberg pri Dobrni; tudi tam so v zazidane arkade vstavili manjša okna in enoten galerijski prostor z vgradnjo predelnih sten spremenili v

Grad Vrbovec in samostan Nazarje na avstrijskem vojaškem zemljevidu iz časa med letoma 1763 in 1787 (spletni vir).

zdi verjetno, da je bila v pomolu iz druge tretjine 17. stoletja kapela in ker je vrbovška grajska kapela omenjena še leta 1720,¹⁴² je dopustno pomisliti, da so severni trakt predelali zatem. Najpoznejše takrat so prvotne line v pritličju obeh zahodnih vogalnih stolpov povečali in predelali v kvadratna okna brez obrob.¹⁴³

Med rušenjem grajskega jedra so nekaj ruševinskega materiala gotovo uporabili za izravnavanje notranjega grajskega dvorišča in takrat so z nasipavanjem nekoliko dvignili talni nivo na severovzhodni strani. Večino ruševinskega materiala so odpeljali in porabili oziroma deponirali zunaj grajskega kompleksa. Zdi se, da so zaradi potrebe po odvažanju materiala odstranili starejši ožji porton glavnega vhoda v grajski kompleks in ga nato nadomestili s sedanjim portonom, ki ima dokaj široko odprtino. Trikotno čelo portona učinkuje klasicistično in kaže, da je najbrž nastalo v zadnji tretjini 18. stoletja ali v prvi polovici 19. stoletja. V čelo so vzdicali omenjeno starejšo heraldično kartušo škofa Hrena, na kateri so že na fotografijah z zgodnjega 20. stoletja vidne poškodbe in ki so jo najverjetneje prenesli z druge

bivalne sobe; na račun arhitekturne slikovitosti in reprezentativnosti so tako ustvarili več neposredno uporabnih bivalnih površin.

¹⁴² Orožen, *Das Bisthum*, str. 171, 177; Stegenšek, *Cerkveni spomeniki*, str. 83 (z zmotnim sklepanjem, da se omemba iz leta 1720 nanaša na nekdanjo grajsko kapelo iz obdobja škofa Tomaža Hrena).

¹⁴³ Okna so dokumentirana na upodobitvi Carla Reicherta iz leta 1864 (Reichert, *Einst und jetzt*, str. 54; *Schöne alte Steiermark*, str. 119; Stopar, in Premzl, *Slovenještajerske vedute*, str. 14, R 30) in na fotografijah iz okoli leta 1900 (*Zgornja Savinjska dolina*, str. 67, 68).

Grad Vrbovec v mapi franciscanskega katastra iz leta 1825 (spletni vir).

lokacije, domnevno iz porušenega grajskega jedra. Najverjetneje so hkrati z oblikovanjem novega portona pred njim odstranili nekdanji leseni mostovž z dvžnim mostom ter zasuli obrambni jarek pred južnim grajskim obzidjem.

Grad Vrbovec je s pripadajočim gospodvom ostal v lasti ljubljanske škofije do leta 1786, ko je v sklopu reform cesarja Jožefa II. skupaj s sosednjima gospodvoma Rudenek in Gornji Grad prešel pod državni Štajerski verski sklad.¹⁴⁴ Od takrat so bili v gradu, ki je ostal središče vrbovškega zemljiškega gospodva, okrajni državni uradi.¹⁴⁵ Morda so takrat odstranili grajsko kapelo in utilitarno predelali severni grajski trakt. Na to je mogoče pomisliti tudi zato, ker grad pozneje – do leta 1920 – ni imel kapele in ker se zdi manj verjetno, da bi kapelo opustili že v obdobju, ko je bil grad škofijska last. Leta 1807 je država škofiji posest vrnila, a je kmalu zatem, v obdobju francoske zasedbe, med letoma 1809 in 1813, grad ponovno spadal pod verski sklad. Po umiku Francozov je Vrbovec leta 1814 znova prevzela ljubljanska škofija in ga obdržala do začetka druge svetovne vojne v Jugoslaviji leta 1941.¹⁴⁶ Uprava gospodva Vrbovec je bila združena z upravo gospodstev Gornji Grad in Rudenek.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 196; *Grad Vrbovec, Nazarje*, str. 11; Videčnik, *Iz mojih zapisov*, str. 113; Golec, *Slomškov rod*, str. 64; prim. Baš, Doneski, I, str. 1.

¹⁴⁵ Videčnik, *Iz mojih zapisov*, str. 82.

¹⁴⁶ Schmutz, *Historisch*, str. 41; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 20; Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 196; Videčnik, *Iz mojih zapisov*, str. 113.

¹⁴⁷ Baš, Doneski, I, str. 2; Baš, Doneski, II, str. 74.

Kolorirana litografska upodobitev Vrbovca, ki jo je okoli leta 1845 za Lamplovo suito ustvaril Joseph Kuwasseg (Stopar, Podoba, str. 197).

V 19. stoletju je bil grajski kompleks na majhnem otoku vse bolj zanemarjen. Okoli leta 1860 je bil že skoraj povsem zapuščen, a gradbeno še dokaj dobro ohranjen, čeprav so bili tudi spodnji trakti že poškodovani. Od grajskega jedra na skali je takrat stalo samo še nekaj temeljnega zidovja.¹⁴⁸ Več pozornosti kot ohranitvi gradu so namenjali v njegovi bližini postavljenemu lesenemu mostu čez Savinjo; med letoma 1825 in 1845 so postavili nov most, ki je bil bližje grajskemu poslopju od prvotnega mostu iz 17. stoletja.¹⁴⁹ Še leta 1825 so bi-

le zahodno in jugovzhodno od gradu velike razlivne površine Savinje in Drete, ki so spominjale na nekdanje močvirje – mozirje. Južno od gradu je bil krajši leseni most čez kanal za žage in ob njem večje poslopje grajske škofijske žage, ki je stalo na lokaciji sedanje glavne ceste oziroma Savinjske ceste in cestnega križišča do gradu in ki so ga porušili kmalu po letu 1978.¹⁵⁰ V 20. stoletju se je ta prostorska situacija zelo spremenila in vodni kanal z žagami so po letu 1978 opustili ter njegov nekdanji potek povsem zbrisali.¹⁵¹

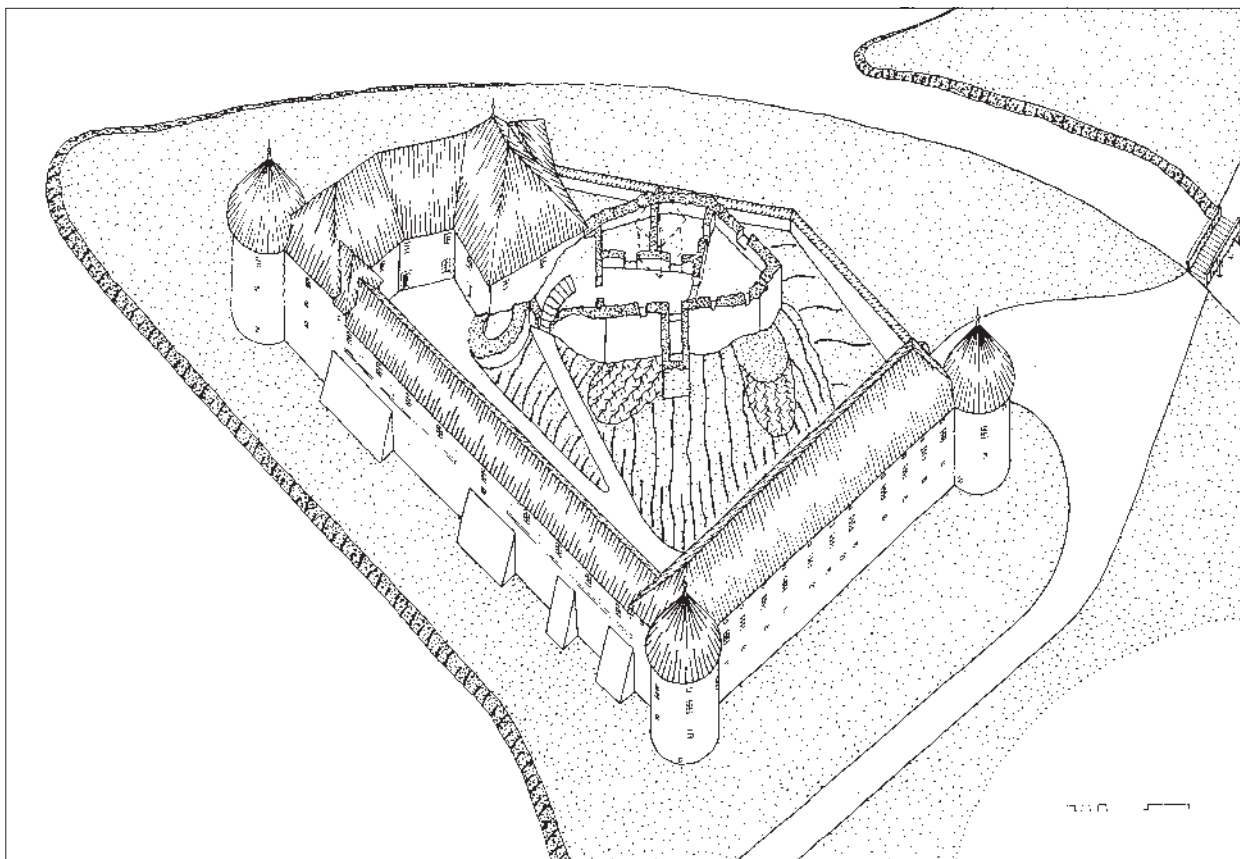
Grad Vrbovec s samostanom Nazarje na litografski upodobitvi Carla Reicherta iz leta 1864 (Reichert, Einst und jetzt).

¹⁴⁸ Reichert, *Einst und jetzt*, str. 54; prim. *Schöne alte Steiermark*, str. 118.

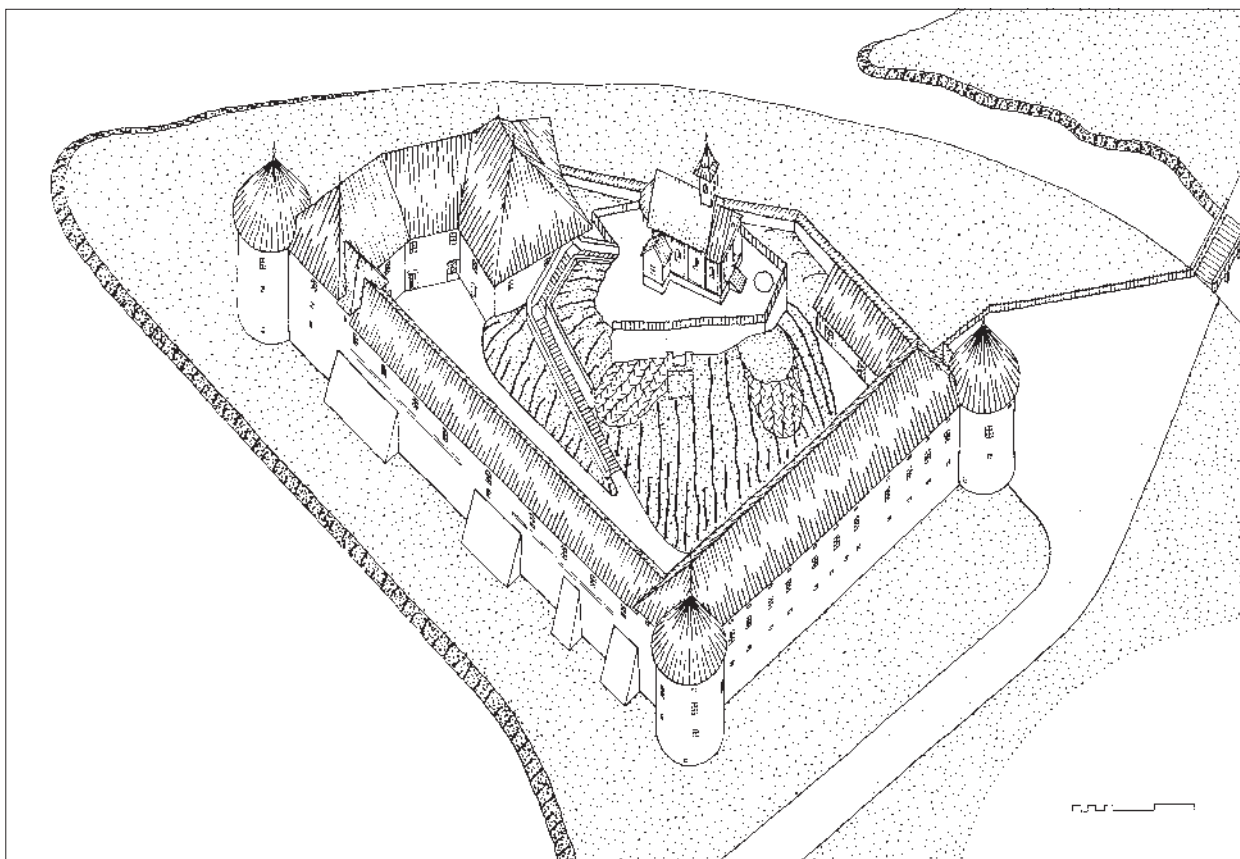
¹⁴⁹ SI AS 177/C/F/C343/g/A02 in A03 – Franciscejski kataster za Štajersko (k. o. Prihova) 1825; Stopar, *Podoba*, str. 194, 196. Lesen most pri gradu omenja tudi spremno besedilo avstrijskega vojaškega zemljevida iz druge polovice 18. stoletja (*Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 5, sekcija 162, str. 27).

¹⁵⁰ Prim. Baš, Doneski, I, str. 10; *Grad Vrbovec, Nazarje*, str. 100; *Zbornik občine Nazarje*, str. 17, 53, 54, 56.

¹⁵¹ Prim. *Zbornik občine Nazarje*, str. 21, 54, 55. Na območju ob zasutem kanalu je južno od gradu leta 1979 nastalo poslopje Delavskega doma, sedanjega Doma kulture Nazarje.

Grad Vrbovec okoli leta 1800. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2023 in 2025).

Grad Vrbovec okoli leta 1920. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2023 in 2025).

GRADBENI POSEGI V GRAJSKEM KOMPLEKSU V PRVI TRETJINI 20. STOLETJA

Po odpravi fevdalnega družbenega reda leta 1848 je bil grad do izbruha druge svetovne vojne v Jugoslaviji leta 1941 sedež uprave veleposestva ljubljanske škofije, središče škofijskega gozdnega gospodarstva in kraj razvoja škofijske lesnopredelovalne industrije.¹⁵² Pod (knezo)škofom Antonom Bonaventuro Jegličem (1850–1937), ki je ljubljansko škofijo vodil med letoma 1898 in 1930, so Vrbovec temeljito prenovili. Jeglič je 25. julija 1903 s tem v zvezi v svoj dnevnik zabeležil: »Grad Vrbovec je kaj lepo popravljen znotraj in zunaj (okoli 12.000 K stroškov), poprej jako zanemarjen. Stanujejo notri nekateri uradniki in nekoliko delavcev.« Ome-

pri srcu in se je zato zanj še posebej zavzemal.¹⁵⁵ Seveda pa je bila temeljita gradbena in vsebinska prenova grajskega kompleksa izpeljana v kontekstu ambiciozno in širše zastavljene Jegličeve modernizacije ljubljanske škofije in slovenske katoliške prenove in njen osnovni cilj je bil posodobiti ter izboljšati gospodarjenje z gozdovi ljubljanske škofije na območju Zgornje Savinjske doline; gradu je do leta 1919 pripadalo približno 150 hektarjev zemljiške posesti, od tega v glavnem gozdovi.¹⁵⁶ Jeglič se je pri oblikovanju pristopa za modernizacijo Vrbovca v obdobju, zaznamovanem s historizmom, v precejšnji meri zgledoval po škofu Tomažu Hrenu, katerega usmeritve v obdobju protireformacije je kot nekdanji profesor cerkvene zgodovine na ljubljanskem bogoslovju dobro poznal.¹⁵⁷

Vhod v grad Vrbovec (levo) in pogled na grad z jugozahodne strani (desno) na risbah Herberta Kartina iz leta 1909 (INDOK).

njena prenova se je nanašala na zahodni, severni, vzhodni in vezni trakt ter na tri valjaste vogalne stolpe. Od takrat do leta 1941 je mogel grad znova opravljati tudi rezidenčno funkcijo za potrebe ljubljanskih škofov in njihovih gostov, v njem pa so bile tudi tujske sobe.¹⁵³ Zahodno od gradu, na območju vodnega kanala z žagami, je leta 1901 nastal razsežen kompleks nove industrijske žage za potrebe škofijskega gozdnega veleposestva.¹⁵⁴ Vse kaže, da je bil Vrbovec škofu Jegliču posebno

¹⁵⁵ Prim. Jeglič, *Jegličev dnevnik*, str. 840. O posebnem odnosu škofa Jegliča do Zgornje Savinjske doline priča podatek, da je po upokojitvi leta 1930 nekaj časa živel v rezidenci v Gornjem Gradu. Prim. Tratnik, *Gornji Grad*, str. 199.

¹⁵⁶ Prim. Jeglič, *Jegličev dnevnik*, str. 677, 777.

¹⁵⁷ Prim. Jeglič, *Jegličev dnevnik*, str. 777. Vse kaže, da se je Jeglič po Hrenu zgledoval tudi, ko je za ljubljansko škofijo leta 1905 oziroma 1906 kupil manjši dvorec Brdce (Wurzenegg) na nizki razgledni vzpetini na jugozahodnem obrobju Mozirja. Z nakupom dvorca je zaokrožil posest ljubljanske škofije v Zgornji Savinjski dolini in s tem sledil usmeritvi, ki sta jo v 16. in 17. stoletju oblikovala škofa Glušič in Hren z nakupoma gradov in gospoštva Rudenek in Vrbovec (prim. Jeglič, *Jegličev dnevnik*, str. 330, 343, 777, 788, 840, 906, 910, 965). Enonadstropni poznorenesančni monolitni dvorec s kljukasto talno ploskvijo je v pisnih virih omenjen od leta 1618. Leta 1858 so ga temeljito prenovili in mu s položno streho ter klasicistično učinkujočim trikotnim čelom nad peto glavno fasado dali podoben manjše monumentalne zgodnjehistoristične vile. Po letu 1927 so dvorec v lasti

¹⁵² Prim. Kocbek, *Savinjske Alpe*, str. 278, 286; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 172.

¹⁵³ Jeglič, *Jegličev dnevnik*, str. 218, 836; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 172.

¹⁵⁴ Avsenek, Ivan in drugi: *Spominski zbornik*, str. 689; *Grad Vrbovec, Nazarje*, str. 61, 100, 101; Šoster Rutar, *Muzej*, str. 30; *Zbornik občine Nazarje*, str. 148.

Prizor pred zahodno fasado prenovljenega gradu okoli leta 1925 (fotografija iz zasebne dokumentacije Igorja Sapača).

Po fotografijah na starih razglednicah je mogoče sklepati, da so med letoma 1898 in 1903 na celotnem gradu obnovili strešno kritino in stavbno pohištvo, na zahodnem traktu obnovili fasadni oplesk ter ga proti jugu razširili z manjšim utilitarno oblikovanim enonadstropnim dvoosnim pravokotnim prizidkom. Prizidek so umestili v kot med južnim zaključkom zahodnega trakta in jugozahodnim stolpom ter ga z notranje strani naslonili na južno grajsko obzidje. Novi prizidek je bil za približno 2,5 m nižji od zahodnega trakta, a je kljub temu s svojo višino segel nekoliko nad višino južnega grajskega obzidja.¹⁵⁸ Na skali

na lokaciji jugozahodnega dela grajskega jedra so pred letom 1909 po predhodni odstranitvi iglastih dreves postavili lesen razgledni paviljonček, ki ga kažejo nekatere stare fotografije in popotna skicozna upodobitev Herberta Kartina (1884–1958) iz leta 1909.¹⁵⁹ Paviljonček je stal nekoliko bolj jugozahodno od paviljončka iz časa pred letom 1825

ljubljske škofije preuredili za izobraževalne namene. Po drugi svetovni vojni je bila v nacionalizirani stavbi s statusom jugoslovanskega splošnega ljudskega premoženja nižja gimnazija in zatem do leta 1970 osnovna šola. Po preselitvi šole v novo poslopje so bila v dvorcu skromna bivališča gradbenih delavcev, po letu 1991 pa so tja namestili begunce iz Bosne in Hercegovine. Zatem so devastirano stavbo izpraznili ter jo prepustili propadu in vandalizmu. Po zaključku denacionalizacijskega postopka, s katerim je dvorec znova pridobila ljubljanska škofija, je prešel v last podjetja Vegrad iz Velenja, ki se je v obdobju razcveta agresivnega slovenskega gradbeništva odločilo za rušitev in nadomestitev z novim stanovanjskim blokom. Dne 28. aprila 2003 je podjetje Vegrad s ciljem po čim večjem kapitalskem dobičku s podporo moziškega občinskega sveta in ne oziraje se na proteste številnih krajanov Mozirja ter strokovnjakov dvorec v celoti podrlo in nato do leta 2006 s finančno podporo Stanovanjskega sklada Republike Slovenije na njegovem mestu na atraktivni lokaciji zgradilo nov stanovanjski blok z 42 stanovanji. Prim. *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 169; Videčnik, *Podobe*, str. 90; Stopar, *Grajske stavbe. Četrta knjiga*, str. 9; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 65; Grušovnik, *Ne grad*; Mavrič, *V Mozirju*; Hahonina, *Urbanistična agresija*; Kramer, *Mozirje*; *Mozirje*, str. 108. Prim. tudi fotografije dvorca iz leta 1992 in 1996 v: DM, *Zbirka fotografij Ivana Jakiča*.

¹⁵⁸ OKM: stare razglednice z motivi gradu Vrbovec. Prim. *Zgornja Savinjska dolina*, str. 67–68.

Škof Anton Bonaventura Jeglič leta 1926 (Novice v slikah, letnik 1, številka 5, avgust 1926, str. 1).

¹⁵⁹ Prim. *Zgornja Savinjska dolina*, str. 67; Videčnik, *Iz mojih zapisov*, str. 28. Kartinovo upodobitev hrani INDOK.

Posvetitev kapele sv. Jožefa na lokaciji grajskega jedra septembra 1920 (fotografija na razglednici iz zasebne zbirke).

ter je imel osmerokotno talno ploskev in dokaj strmo osemkotno piramidalno streho.

Med prvo svetovno vojno so bile po letu 1915 v gradu tudi čevljarke delavnice in sedež uprave čevljarke zadruge, ki so jo imeli slovenski begunci s Primorske, do katerih je škof Jeglič gojil posebno naklonjenost.¹⁶⁰ V tistem obdobju – do leta 1919 – je Vrbovec za ljubljansko škofijo upravljal kanonik Jožef Šiška, ki je po zaobljubi zaradi stiske škofu Jegliču predlagal, da bi vrh skale na območju nekdanjega grajskega jedra postavili novo votivno kapelo sv. Jožefa. Zgolj ugibati je mogoče, ali je bil pri določitvi lokacije za novo kapelo prisoten tudi spomin na nekdanjo kapelo, ki jo je dal škof Hren leta 1617 urediti najverjetneje v grajskem jedru. Škof Jeglič je dovoljenje za gradnjo nove kapele pridobil od lavantinske škofije s sedežem v Mariboru, pod katero je takrat spadala Zgornja Savinjska dolina. Temeljni kamen so nato v navzočnosti škofa Jegliča slovesno položili 31. maja 1917 in se pri tem ozirali na datum blagoslovitve nekdanje vrbovske grajske kapele pod škofom Hrenom 31. maja 1617. V skladu s Hrenovim preimenovanjem gradu je škof Jeglič ob položitvi temeljnega kamna za novo kapelo Vrbovec (znova) poimenoval Marijin grad in to ime je kot uradna oznaka nato ostalo v veljavi vse do izbruha druge svetovne vojne v Jugoslaviji leta 1941. Kapelo so zidarji iz Jegličevih rojstnih Begunj na Gorenjskem zgradili po načrtih arhitekta in stavbnega mojstra Josipa Jakuscha, ki je deloval v okviru znanega velikega ljubljanskega gradbenega podjetja Tönnies, menda pa tudi v Technisches Bureau na Dunaju.¹⁶¹ Zaradi postavitve

nove kapele so na skali na območju nekdanjega grajskega jedra odstranili leseni paviljonček, pri očiščevalnih delih terena pa so nato naleteli na razne ostanke lončenine in redkih drobnih predmetov. Najdb žal takrat nihče ni dokumentiral in sedaj veljajo za izgubljene.¹⁶² Škof Jeglič je želel iz kamna sezidano kapelo iz kamna, a so jo naposled zaradi pomanjkanja delavcev zgradili iz opeke. Kapelo so do vrha dozidali in jo zastrešili do začetka avgusta 1919, nato pa so do pomladi 1920 kamnoseki izdelali še okenske okvirje in portal ter zidce. Tistega leta so postavili tudi oltar in oltarno menzo, ki ju je po načrtih arhitekta Ivana Vurnika (1884–1971) izdelal ljubljanski kamnosek Alojzij Vodnik (1868–1939), ljubljanski slikar Matej Trpin (1871–1926) je po navodilih duhovnika in umetnostnega zgodovinarja Josipa Dostala (1872–1954) ter po Vurnikovih načrtih poslikal notranjščino, mojster Sušnik iz Šiške v Ljubljani je izdelal okna, ljubljanski kipar Ivan Pengov (1879–1932) pa je izklesal relief s sv. Jožefom in malim Jezusoma ter izdelal križ. Škof Jeglič je dokončano kapelo, ki mu je zelo ugajala, nameraval posvetiti 31. maja 1920 in s tem obeležiti tudi svojo sedemdesetletnico, a zaradi zamude pri dokončanju opreme jo je naposled slavnostno posvetil 13. septembra tistega leta, ob dvaindvajseti obletnici posvečenja v škofa.¹⁶³

Jakusch, o katerem v razpoložljivi literaturi sicer skoraj ni podatkov, je leta 1917 izdelal tudi projekt za povečanje tovarne usnja Karola Pollaka (pozneje Rog) v Ljubljani (Mihelič, Poslopje, str. 449, 451, 455, 456). Za umestitev gradnje nove kapele v širši kontekst arhitekture tistega obdobja prim. Sapač in Lazarini, *Arhitektura*, str. 46–48, 67–73, 105–131.

¹⁶⁰ Videčnik, *Grad Vrbovec 1248–2008*, str. 8; Videčnik, *Iz mojih zapisov*, str. 82; Jeglič, *Jegličev dnevnik*, str. 709.

¹⁶¹ Jeglič, *Jegličev dnevnik*, str. 706, 709, 777; prim. *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 172; *Grad Vrbovec, Nazarje*, str. 93. Za podjetje Tönnies: *Stoletje družine Tönnies*. Josip

¹⁶² Videčnik, *Grad Vrbovec 1248–2008*, str. 11; Videčnik, *Iz mojih zapisov*, str. 83.

¹⁶³ Jeglič, *Jegličev dnevnik*, str. 777, 784, 805, 810, 814; prim. *Zgornja Savinjska dolina*, str. 68; *Grad Vrbovec, Nazarje*, str. 10; Videčnik, *Iz mojih zapisov*, str. 82. Ivan Vurnik je z že-

Pogled na grajski kompleks z vzhodne strani, z lokacije nazarskega samostana, leta 1926 (fotografija na razglednici iz zasebne zbirke).

Novo kapelo so v osnovi zasnovali na pravokotni talni ploskvi v izmeri 6×10 m, ki so ji na vzhodni strani dodali s polkrožno absido, na zahodu tempeljsko oblikovano vhodno lopo, na severovzhodu pa zakristijo. Zunanjščino so oblikovali v skladu s historističnimi arhitekturnimi usmeritvami in s prevladujočimi neoromanskimi oblikami. Na zahodni steni ladje, ki so jo pokrili z opečno dvokapno streho, so postavili konzolni zvonček kvadratnega tlorisa s koničasto streho in polkrožno zaključenimi odprtini. Južno členo ladje so razčlenili z lizenami in podstrešnim vencem s slepimi arkadicami ter jo predrli s tremi polkrožno zaključenimi okni. Podobno so oblikovali tudi absido, ki je dobila dve okni in streho v obliki

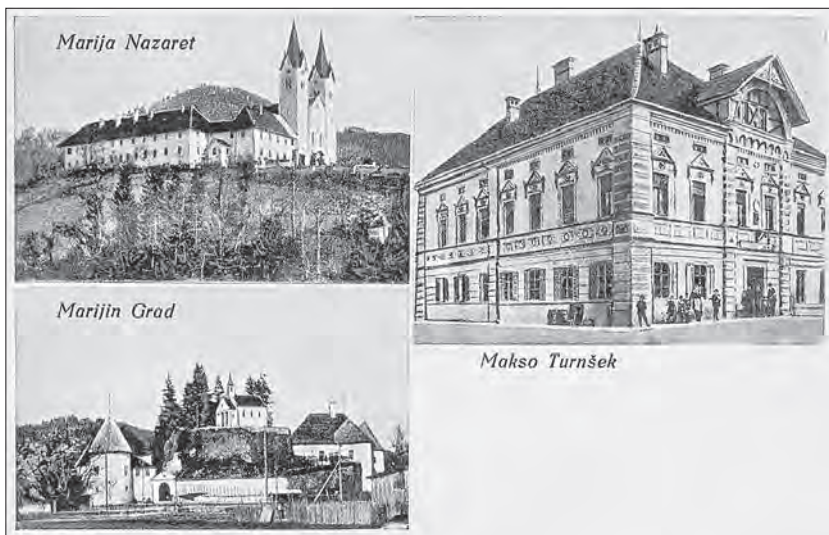
polovičnega stožca. Vhodno lopo so zasnovali v kombinaciji neoromanskih in neoklasicističnih oblik, po vzoru vhodnih delov antičnih grških svetišč tipa *templum in antis*. Anti so predrli s po enim polkrožno zaključenim oknom, visoko trikotno čelo pa z okroglim oknom. Namesto s kamnitima stebroma so pročelje oziroma portik opremili z ometanima opečnima slopoma kvadratnega prereza. Na vzhodnem koncu severne ladijske stene so dodali manjšo zakristijo s pravokotno talno ploskvijo, dvokapno streho in vhodom na vzhodni steni. O oblikovanju notranjosti na osnovi uporabljenih virov ni mogoče sklepati.¹⁶⁴ Tlakovali so jo z opečnimi tlakovci rombastih oblik, ki so jih prepeljali s podstrešja škofovske rezidence v Gor-

Grajski porton in lokacija grajskega jedra s kapelo sv. Jožefa leta 1925 (fotografija iz zasebne dokumentacije Igorja Sapača).

no Heleno v tistem obdobju, med letoma 1918 in 1923, za škofa Jegliča izdelal tudi slavnostni ornat ter v letih 1919 in 1920 naredil načrt za poslikavo notranjščine cerkve sv. Katarine v Topolu nad Medvodami. Prim. Ivan Vurnik, str. 160–161, 164–165.

¹⁶⁴ Prim. Zgornja Savinjska dolina, str. 68; Videčnik, Iz mojih zapisov, str. 82; Videčnik, Grad Vrbovec 1248–2008, str. 15.

Južna stran grajskega kompleksa z novo kapelo, nazarski samostan in furmanska Turnškova hiša z gostiščem na razglednici iz okoli leta 1928 (zasebna zbirka).

njem Gradu. Tlakovci so imeli vsi vtisnjene napise: MDIC – T.L.A.P. – T.C.E.L.¹⁶⁵ Menda so bile to inicialke škofa Tomaža Hrena.¹⁶⁶ Oznaka MDIC gotovo pomeni letnico 1599. Do kapele so čez skalo speljali novo betonsko dvoramno stopnišče, ki je nastalo na lokaciji stare steze do platoja na območju nekdanjega grajskega jedra in ki se je spodaj začelo na lokaciji prvotnega vhoda v srednjeveški grad. Kot nadomestilo za odstranjeni paviljonček so na severovzhodnem delu skale postavili nov lesen osmerokotni lesen paviljonček s piramidalno streho. Najbrž so pri tem stari paviljonček translocirali in ga obnovili. Sočasno so glavni vhod v grad pod trikotnim čelom s Hrenovo heraldično kartušo dopolnili z napisom MARIJIN GRAD.

S postavitvijo kapele, ki je kot poudarjena nova grajena in vsebinska dominantna v grajskem kompleksu in širšem prostoru ustvarila spremeno prostorska razmerja, se je obsežna prenova Vrbovca v obdobju škofa Jegliča zaključila. Po posvetitvi kapele so leta 1923 pod inženirjem Ignacijem Pelhanom, ki je bil upravitelj škofijske veleposesti v Zgornji Savinjski dolini med letoma 1921 in 1926, sicer načrtovali še nadzidavo zahodnega grajskega trakta za eno nadstropje, a namere zaradi vse večjih gospodarskih težav po prvi svetovni vojni in problematičnosti upravitelja niso mogli uresničiti.¹⁶⁷ Z nadzidavo trakta bi mogli za upravo veleposesti in obiskovalce nove kapele zagotoviti nove prostore, a se je pozornost spričo nakopičenih težav kmalu preusmerila

drugam. Gospodarsko stanje škofijskega veleposestva se je postopno izboljšalo šele po letu 1926 oziroma 1927, pod naslednjim upraviteljem, gozdarskim inženirjem in bivšim Maistrovim borcem Lojzetom Žumrom (1899–1978), a nadzidave kljub temu niso speljali, saj so strogi varčevalni ukrepi, naravne nesreče in svetovna gospodarska kriza to onemogočili. Do druge svetovne vojne so vse napore usmerili v razvoj lesnopredelovalnega obrata in pri tem razširili žago zahodno od gradu ter zelo modernizirali proizvodnjo. Po Marijinem gradu so poimenovali podjetje Marad, ki je med letoma 1936 in 1941 v dežele severne Afrike in na Bližnji vzhod pod vodstvom Lojzeta Žumra izvažalo žagani les in zaboje.¹⁶⁸ V tridesetih letih 20. stoletja sta bila v gradu tudi delavski konzum in delavska hranilnica.¹⁶⁹ V tistem obdobju, do leta

Dvorec Brdce pri Mozirju, tik preden so ga podrli (foto: Igor Škafar, 2003).

¹⁶⁵ UIFS ZRC SAZU, Terenski zapiski Franceta Steleta, Nazarje – Marijin grad, kapela (grad Vrbovec), zvezek LXXIX, 5. 9. 1930, fol. 25; UKPP, Zapuščina Jožeta Curka, Pretipkani zapiski zgodovinarja in mozirskega učitelja Franca Hribernika iz okoli leta 1955.

¹⁶⁶ *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 172.

¹⁶⁷ Prim. Jeglič, *Jegličev dnevnik*, str. 818, 845, 878, 879, 889, 891, 894, 902, 906, 949, 951, 953, 960.

¹⁶⁸ Jeglič, *Jegličev dnevnik*, str. 949–965, 1044; Avsenek, Ivan in drugi: *Spominski zbornik*, str. 689; Baš, Doneski, I, str. 1; *Grad Vrbovec, Nazarje*, str. 61, 94, 100–102; Videčnik, *Iz mojih zapisov*, str. 27–28; Leb, Žumer, str. 380; Šoster Rutar, *Muzej*, str. 30; *Zbornik občine Nazarje*, str. 148–149.

¹⁶⁹ *Grad Vrbovec, Nazarje*, str. 11; *Zbornik občine Nazarje*, str. 149.

Južna stran grajskega kompleksa na razglednici iz okoli leta 1932 (zasebna zbirka).

1940, so zahodno od gradu zgradili tudi nov most čez Savinjo in pri tem staro leseno konstrukcijo iz 19. stoletja nadomestili z armiranobetonsko na dveh rečnih podpornikih leta 1940.¹⁷⁰ Nov most je dobil nekoliko višji nivo cestišča, kar je vplivalo na manjšanje prostorskega učinka gradu z zahodne strani.

RAZDEJANJE GRADU MED DRUGO SVETOVNO VOJNO

Kmalu po začetku okupacije spomladi 1941 so nemške zasedbene oblasti škofijsko posest z gradom 23. maja zaplenile v korist dežele Štajerske in za »učvrstitev nemške narodnosti«.¹⁷¹ Upravitelja Lojzeta Žumra so pregnali v Ljubljano, nato pa je bil od pomladi 1942 v zaporih in taboriščih od koder se je po kapitulaciji Italije vrnil na osvobojeno ozemlje na Gorenjskem.¹⁷² Gradu so odvzeli ime Marijin grad in sredi leta 1942 podrli kapelo sv. Jožefa; menda zato, ker so na njeni lokaciji nameravali postaviti protiletalske topove. A gotovo je imela porušitev tudi političnoideološki pečat, saj so z njo poskusili zakriti slovenski sakralni značaj kompleksa in izbrisati spomin na predhodnega imetnika gradu. Od kapele je ostala samo izravnana in z betonom prekrita pravokotna ploščad ladje z nastavkom nekdanje apside na vzhodu. Usodo kapele je mogoče primerjati z usodo v tridesetih letih 20. stoletja zgrajenih pravoslavnih cerkva v Mariboru in Celju, ki so jih nemške okupacijske iz posebnih razlogov enote podrle že

na začetku okupacije leta 1941. Opremo kapele so prenesli v bližnje poslopje opuščenega nazarskega samostana. V gradu je bila nato do poletja 1944 močna stalna nemška policijska posadka.¹⁷³

Drugega avgusta 1944 so med ofenzivnim osvajanjem Zgornje Savinjske doline slovenski partizani grad požgali. V partizanski literaturi je v zvezi s tem objavljena samo kratka notica: »Sovražnik se je zbal še za posadko v Nazarjah, pa je tudi tej ukazal 2. avgusta, naj se umakne v Mozirje. Partizani so bili o sovražnikovem umiku obveščeni. Zato je 1. bataljon Zidanškove brigade takoj zasedel Nazarje, porušil most na Dreti, zažgal graščino, miniral samostan in zaplenil osebni avtomobil.«¹⁷⁴ Notico dopolnjuje leta 1951 zapisano pričevanje nazarskega posestnika Maksa Turnška: »Osvoboditev. Leta 1944 v samostanu v Nazarjah ni bilo švabskih vojakov, ker so bili zaposleni drugod. Na Ljubnem je že tri dni potekal napad partizanov na trg, vendar brez uspeha. Prvega avgusta ob enajstih zvečer so partizani brez vsakršnega boja zasedli Nazarje in nam sporočili, da bodo točno čez dve uri zažgali tukajšnji Marijin grad, stranke pa naj do tega časa spravijo ven svoje imetje. Natanko ob enih ponoči so po podih gradu polili bencin in ga zažgali. Ker je bila naenkrat vsa graščina v plamenih, je zgorelo vse, kar je še ostalo notri: različno pohištvo, poslovne knjige, na podstrešju pa veliko konjske opreme, žita in drugih predmetov. Naslednji dan dopoldne so sporočili, da gredo podminirat samostan.«¹⁷⁵

Ploščad, ki je ostala po poružitvi kapele sv. Jožefa leta 1942 (foto: Igor Sapač, 2025).

¹⁷⁰ Prim. Kovše in Pevec, *Nazarje, zgodovinska pričevanja*, str. 56; OKM: stare razglednice z motivi gradu Vrbovec. Oblika starejšega lesenega mostu je dokumentirana na Reichertovi upodobitvi iz leta 1864 in na razglednicah iz časa pred letom 1940.

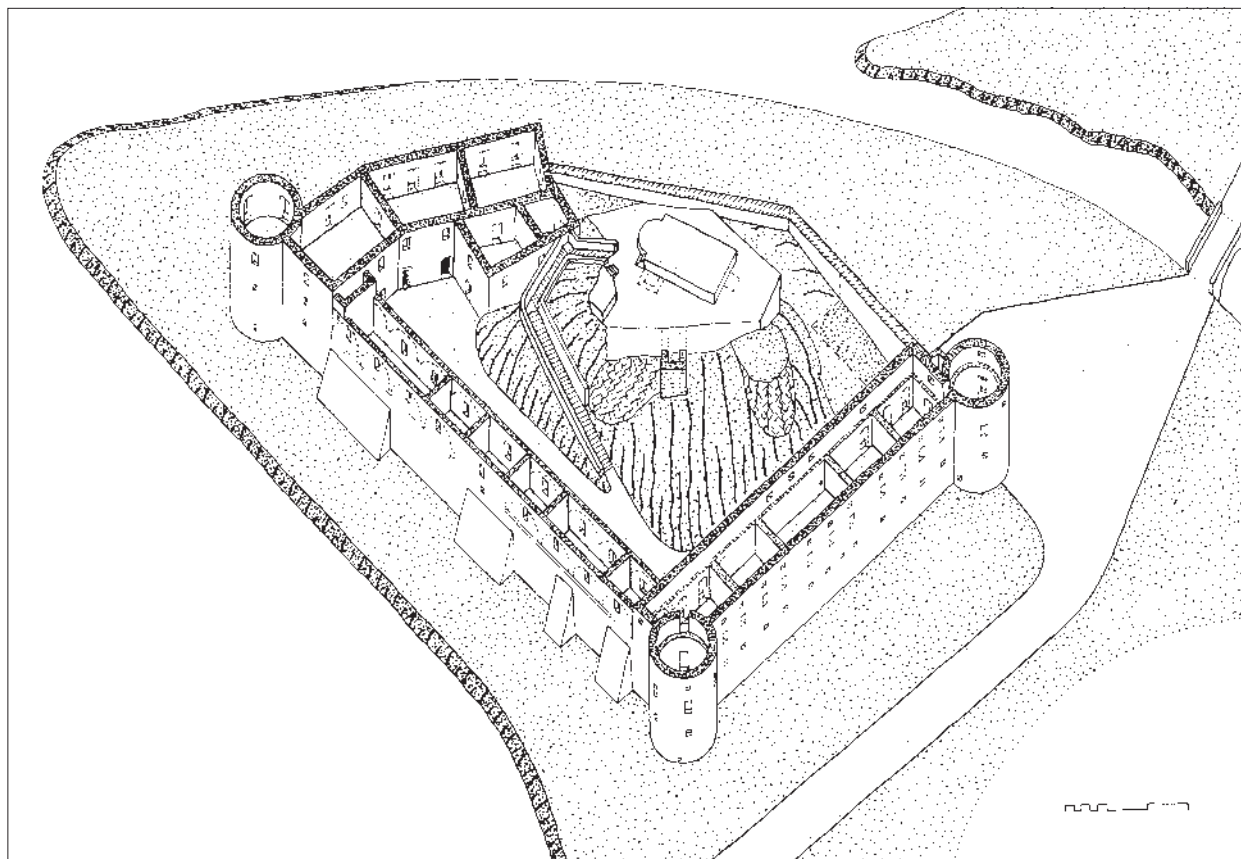
¹⁷¹ *Grad Vrbovec, Nazarje*, str. 98.

¹⁷² Leb, Žumer, str. 380; prim. *Grad Vrbovec, Nazarje*, str. 11–12, 105.

¹⁷³ *Grad Vrbovec, Nazarje*, str. 11, 12; Videčnik, *Grad Vrbovec; Videčnik, Grad Vrbovec 1248–2008*, str. 8; Videčnik, *Iz mojih zapisov*, str. 82, 83; prim. UKPP, Zapuščina Jožeta Curka, Pretipkani zapiski zgodovinarja in mozirskega učitelja Franca Hribernika iz okoli leta 1955. Za drugo (zmotno) navedbo o medvojni usodi kapele: *Krajevni leksikon Slovenije. III. knjiga*, str. 228.

¹⁷⁴ Fajdiga, *Zidanškova brigada*, str. 334.

¹⁷⁵ Kovše in Pevec, *Nazarje, zgodovinska pričevanja*, str. 76–77; prim. Videčnik, *Grad Vrbovec 1248–2008*, str. 8. Za miniranje samostana Nazarje 3. avgusta 1944: *Grad Vrbovec, Nazarje*, str. 42; Kovše, in Mušič, *Nazarje, slovenski Nazarje*, str. 59; Kovše in Pevec, *Nazarje, zgodovinska pričevanja*,

Grad Vrbovec okoli leta 1945. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2023 in 2025).

Požig Vrbovca se je zgodil sočasno z uničenjem škofovske rezidence v Gornjem Gradu; tam so partizani Zidanškove brigade 1. avgusta 1944 med napadom na v rezidenci utrjeno nemško posadko minirali del stavbe in nato večji del ostanka protestom domačinom navkljub zažgali. Gornjegrajska rezidenca je gorela še dva dni. Nemške enote so se po napadu umaknile še iz Nazarj in partizanom utrle pot za požig Vrbovca.¹⁷⁶

Razdejanje gradu za partizansko vojaško obrambo Zgornje Savinjske doline sicer ni imelo posebnega pomena. Že 4. avgusta 1944 so nemške enote Nazarje ponovno zavzele in se utrdile v razrušenem samostanu, partizani pa so zatem pri požganem Vrbovcu minirali še nov armira-

nobetonski most. Nemške enote so se nato iz Nazarj umaknile, a v začetku septembra tu znova bile boje s partizani. 12. septembra so si partizani s pregonom nemških enot zagotovili nadzor nad vso Zgornjo Savinjsko dolino, ki je trajal do začetka nemške ofenzive 29. novembra 1944. Petega decembra so nemške enote Nazarje s požganim Vrbovcem brez posebnih težav znova osvojile in nato tu ostale vse do kapitulacije 9. maja 1945. Iz razpoložljivih virov ni mogoče razbrati, da bi si nemški vojaki kot nadomestilo za pogorele pro-

Pogled na požgani grad z zahodne strani, z območja velikega lesnopredelovalnega obrata, leta 1945 (Bajt et al., Slovenska kronika, str. 166).

str. 58, 62, 63, 77, 87. Med požigom gradu Vrbovec je bil uničen tudi arhiv uprave Marijinega gradu. Prim. Baš, Doneski, I, str. 1.

¹⁷⁶ Prim. Fajdiga, *Zidanškova brigada*, str. 317–327; Mavrič, *Gornjegrajsko*, str. 164–165; Tratnik, *Gornji Grad*, str. 66, 143–147, 169. Požigi masivno grajenih večjih stavb so bili del partizanske taktike in so imeli tako vojaški kot tudi političnoideološki pomen. Poleg Vrbovca, nazarskega samostana in gornjegrajske rezidence so partizani poleti 1944 na območju Zgornje Savinjske doline med drugim požgali še šolo, župnišče in prosvetni dom v Radmirju, župnišče in šolo v Rečici ter šolo v Ljubnem. Prim. *Krajevni leksikon Slovenije. III. knjiga*, str. 223, 234, 235; Novak, *Rečica*, str. 78.

store v gradu morali postaviti šotorišča ali si urediti kakršnakoli druga provizorična bivališča.¹⁷⁷

Grad je v požigu izgubil vse strehe in propadle so lesene stropne konstrukcije nad prvim nadstropjem zahodnega in severnega trakta ter nad drugim nadstropjem vzhodnega trakta. Zidovje severnega trakta se je zaradi razmeroma tankih sten in konstrukcijskih napak, ki so izhajale zlasti iz površne predelave prvotne arkadne galerije, kmalu po požaru sesulo. Dokaj masivno in čvrsto obodno zidovje zahodnega in vzhodnega trakta je z vogalnimi stolpi in obočnimi konstrukcijami spodnjih etaž vred zdržalo brez katastrofalnih poškodb. Vrbovec se je tako skupaj z rezidenco v Gornjem Gradu, dvorci Vinarje pri Slovenski Bistrici, Jurklošter in Ruda blizu Sevnice ter gradom Vurberk uvrstil v žalostno vrsto šestih med drugo svetovno vojno na slovenskem Štajerskem razdejanih kulturnozgodovinsko pomembnih grajskih stavb.

GRADBENI POSEGI V GRAJSKEM KOMPLEKSU V DRUGI POLOVICI 20. STOLETJA

Po koncu druge svetovne vojne je požgani grad Vrbovec v obnovljeni jugoslovanski državi postal

tako imenovano splošno ljudsko premoženje. Drugače kakor v primeru rezidence v Gornjem Gradu, kjer so zaplenjeni požgani del leta 1947 z veliko skrbnostjo do tal podrli, čeprav je projektant Josip Stojan junija 1946 po naročilu Okrajnega ljudskega odbora Mozirje izdelal natančen in realen načrt za obnovo pogorele strehe in sesutih stopov,¹⁷⁸ se tu nova komunistična oblast ni odločila za porušitev in popolno odstranitev ostalin. Odstranili so samo zelo razdejani severni trakt, zahodni in vzhodni trakt ter obzidje in ostanke jedra pa ohranili. Vrbovec po vojni za nove oblasti s političnoideološkega zornega kota ni bil tako zelo problematičen grajeni simbol, kakor monumentalna gornjegrajska škofovska rezidenca, in že nemške okupacijske oblasti so tu s porušitvijo dominantne kapele škofa Jegliča stavbnemu kompleksu v precejšnji meri odvzele značaj, za katerega si je ljubljanska škofija prizadevala od 17. stoletja.

Kmalu po vojni, najverjetneje okoli leta 1950 – natančnejšega časa iz uporabljenih virov ni mogoče ugotoviti – so obnovili zahodni grajski trakt, ki je bil najmanj poškodovan in je imel zaradi svoje lokacije ter zasnove največji uporabni pomen.¹⁷⁹ Vse kaže, da so takrat v skladu z namenom iz okoli leta 1923 traktu in obema zahodnima

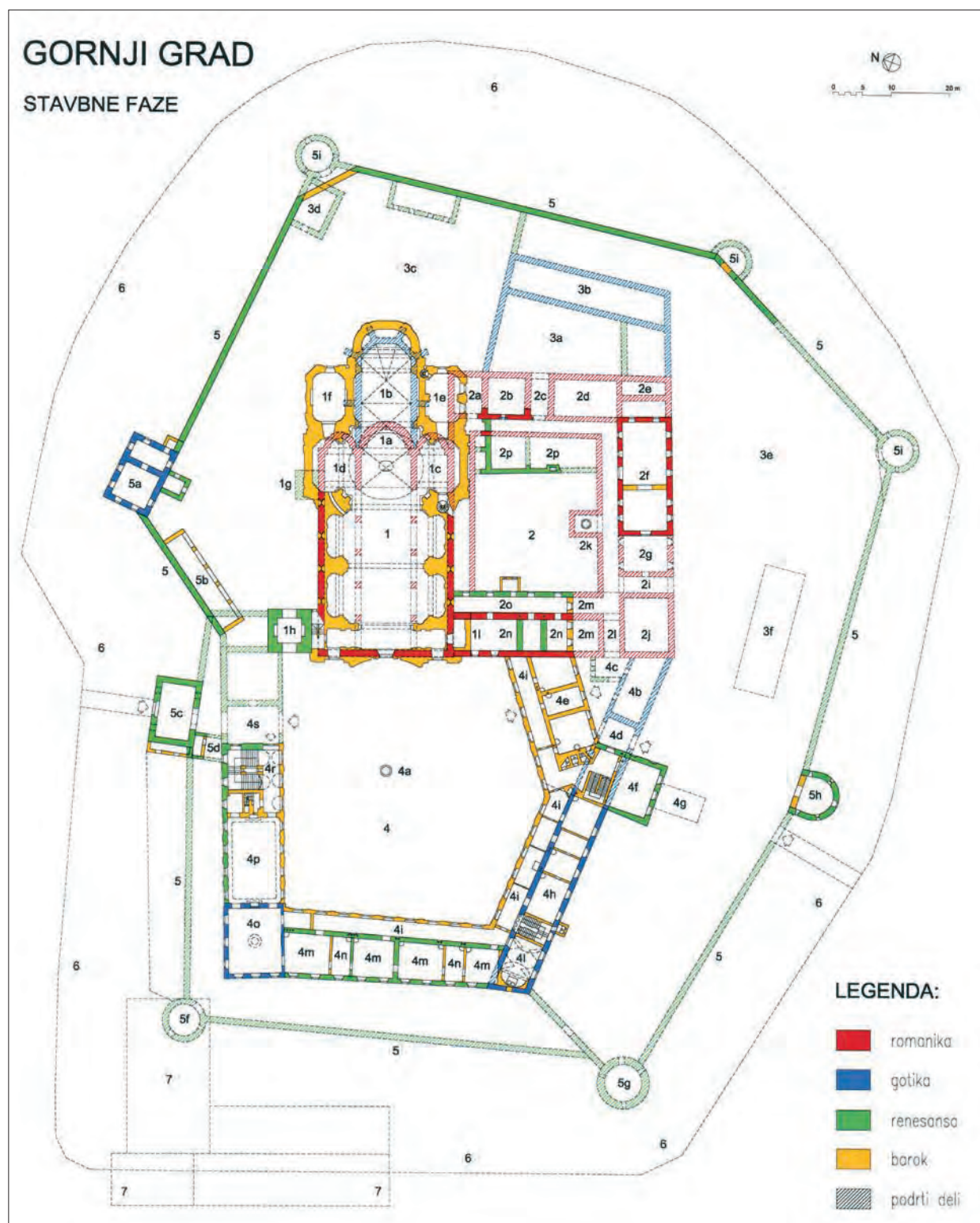

Obnovljeni zahodni trakt med obiskom jugoslovanskega predsednika Josipa Broza Tita leta 1967 (fotografija iz zasebne dokumentacije Igorja Sapača).

¹⁷⁷ Fajdiga, *Zidanškova brigada*, str. 329, 334, 384, 391, 394, 560; Tratnik, *Gornji Grad*, str. 169–171; prim. Kovše in Pevce, *Nazarje, zgodovinska pričevanja*, str. 78. Za širši kontekst bojov v Zgornji Savinjski dolini leta 1944 prim. npr. Komel, *Narodnoosvobodilna*; Fajdiga, *Zidanškova brigada*; Kregar, *Vigred*, str. 104–112; Bibič, *Spominjarije*, str. 106–107. Za širši kontekst uničevanja grajske dediščine na Slovenskem med drugo svetovno vojno: Stopar, *Slovenski gradovi*, str. 380–382.

¹⁷⁸ Prim. Stopar, *Grajske stavbe. Četrta knjiga*, str. 30–34; Mavrič, *Gornjegrajsko*, str. 164; Tlaker, *Trg Rečica*, str. 38. Načrt Josipa Stojana z dne 7. 6. 1946, izdelan v merilu 1:100, je ohranjen v zbirki Janeza Mavriča v Gornjem Gradu. Fenomen porušitve ostalin gornjegrajske škofovske rezidence je, denimo, mogoče smiselno primerjati z odstranitvijo ostalin mestnega gradu v Berlinu leta 1950.

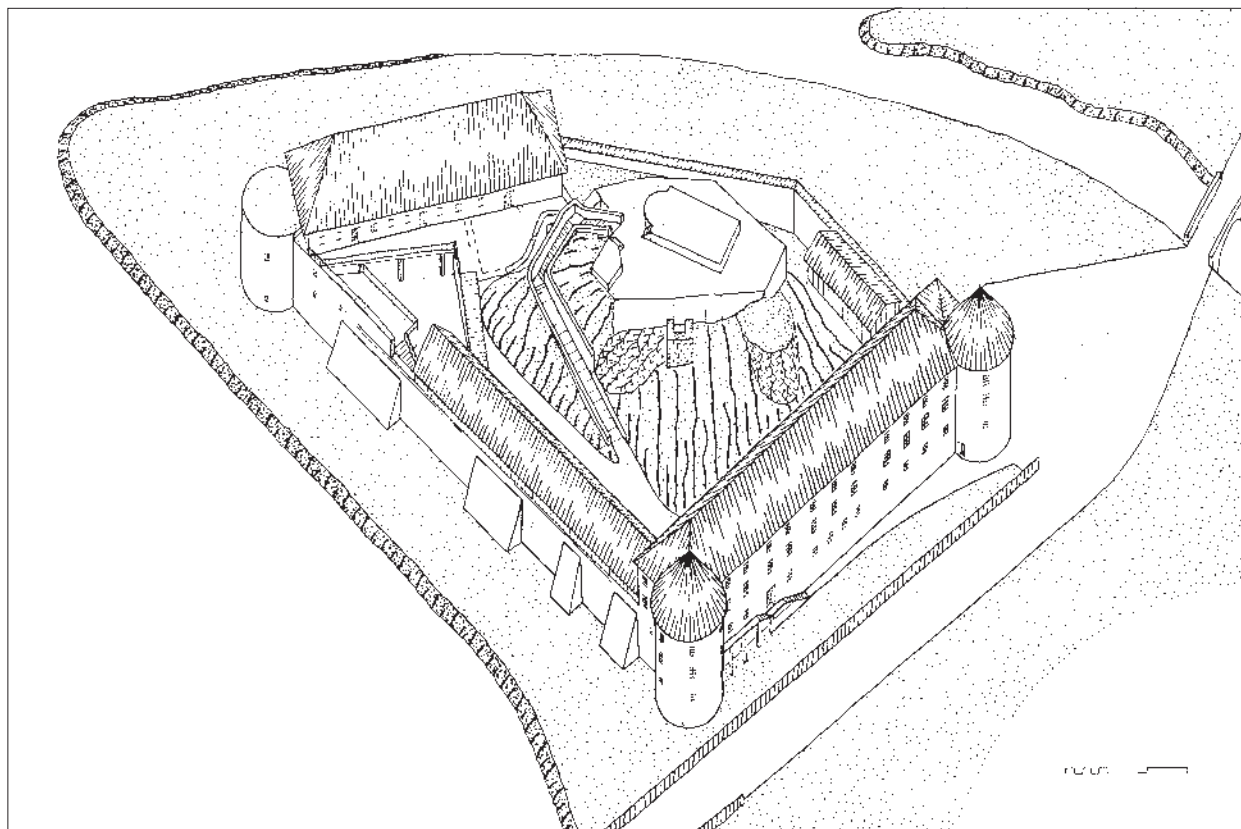
¹⁷⁹ Prim. leta 1945 posneto fotografijo požganega gradu v: Bajt et al., *Slovenska kronika*, str. 166; Stih et al., *Slovenska zgodovina*, str. 672.

Tloris nekdanjega srednjeveškega samostanskega in novoveškega škofovskega rezidenčnega kompleksa v Gornjem Gradu z označenimi stavbnimi fazami. Poskus rekonstrukcije stanja pred požigom leta 1944. (Interpretiral in risal Igor Sapač, 2017).

LEGENDA:

- 1 baročna cerkev z vrisano lokacijo porušene romanske bazilike, 1a nekdanja osrednja apsida romanske cerkve, 1b lokacija gotskega prezbiterija iz tretje četrtine 14. stoletja, 1c lokacija grobne kapele sv. Andreja iz okoli leta 1525, 1d lokacija grobne kapele sv. Martina iz okoli leta 1610, 1e baročna zakristija, 1f baročna kapela, 1g lokacija zvonika iz časa med letoma 1545 in 1660, 1h zvonik iz leta 1671, 1l lokacija nezgrajenega drugega baročnega zvonika,
- 2 območje romanskega samostanskega križnega hodnika, 2a srednjeveška zakristija, 2b kapiteljska dvorana (izkopani ostanki), 2c glavni vhod v romanski samostan, 2d dvorana za menihe v pritličju in skupna meniška spalnica v nadstropju, 2e sanitarije, 2f meniška obednica, 2g kuhinja (podrto po 1944), 2i prehod na vrt (podrto po 1825), 2j domnevno pekarna (podrto po 1825), 2k vodnjak, 2 l prehod na dvorišče pred cerkvijo – prvotno gospodarsko dvorišče, 2m prostora podrto po 1825, 2n samostanska klet in shrambe, 2o v novem veku prezidani ostanek zahodnega dela srednjeveškega križnega hodnika, 2p izkopani ostanki novoveške razširitve kapiteljskega trakta,
- 3a drugo (vzhodno) samostansko dvorišče, 3b domnevno samostanski špital, 3c samostansko pokopališče, 3d kapela sv. Marjete, 3e samostanski vrt in sadovnjak – sedaj parkirišče, 3f skedenj (podrto po 1945),
- 4 območje dvorišča pred cerkvijo (tretje dvorišče, sprva gospodarsko dvorišče, v novem veku dvorišče rezidence ljubljanskih škofov), 4a vodnjak, 4b domnevna kašča v pozneje porušenem poznogotskem jugovzhodnem traktu, 4c renesančni vogalni prizidek s prehodom v pritličju, 4d južni prehod v pritličju v baroku porušenega jugovzhodnega trakta, 4e baročni južni prehod v pritličju baročnega jugovzhodnega trakta škofovske rezidence, 4f južni trakt škofa Hrena iz leta 1602 s poznejšo manjšo baročno dvorano v drugem nadstropju, 4g lokacija nekdanjega pritličnega prizidka južnega trakta, 4h sprva domnevno samostanske delavnice in pozneje baročni jugozahodni trakt škofovske rezidence, 4i baročni hodnik v drugem nadstropju škofovske rezidence, 4l škofovska baročna zasebna kapela sv. Tomaža iz leta 1756 v drugem nadstropju škofovske rezidence, 4m ogrevane delovne sobe ljubljanskih škofov v drugem nadstropju rezidence, 4n ogrevani spalnici ljubljanskih škofov v drugem nadstropju rezidence, stavba s prostori 4m in 4n je morda nastala na lokaciji srednjeveške lekarne, 4o sprejemnica ljubljanskih škofov v drugem nadstropju barokiziranega poznogotskega severozahodnega oglatega bivalnega stolpa, 4p poslikana in s kaminoma ogrevana baročna slavnostna dvorana v drugem nadstropju rezidence – nastala je na lokaciji utrjene renesančne škofovske kašče oziroma prvotnih hlevov srednjeveškega samostana, 4r reprezentativno triramno glavno stopnišče baročne škofovske rezidence, 4s nekdanja severna veža v vzhodnem delu severnega trakta, ki so ga podrli med baročno prezidavo,
- 5 sistem v več stavbnih fazah v 16. stoletju zgrajenega in z obrambnimi jarki obdanega protiturškega obrambnega obzidja rezidence ljubljanskih škofov, 5a samostansko gostišče oziroma hiša za samostanske goste (pozneje zapori), 5b baročna kolarnica, 5c Štekl – utrjeni vhodni stolp škofa Glušiča iz leta 1578, 5d med baročno predelavo porušeni manjši vezni trakt med Šteklom in škofovsko rezidenco, 5f nekdanji protiturški obrambni stolp iz okoli leta 1578, 5g visoki izpostavljeni jugozahodni protiturški stolp iz okoli leta 1517, 5h protiturški obrambni stolp škofa Ravbarja iz leta 1517, 5i trije nekdanji protiturški obzidni obrambni stolpi iz okoli leta 1517,
- 6 nekdanji protiturški vodni obrambni jarek,
- 7 lokacija po drugi svetovni vojni zgrajenega poslopja.

Grad Vrbovec okoli leta 1970. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2023 in 2025).

stolpoma dodali novo drugo nadstropje, ki so ga ustvarili z nadzidavo in predelavo podstrešne poletaže iz 17. stoletja. Pri tem so odstranili manjše pravokotne svetlobne line podstrešne poletaže. Obenem so nadzidali novejši južni prizidek trakta in okenca nekdanje obokane konjušnice v pritličju povečali v pokončna pravokotna okna. Okna novega drugega nadstropja so oblikovno prilagodili oknom v prvem nadstropju. V notranjščini so ohranili banjaste oboke v pritličju, v prvem nadstropju pa odstranili vse prvotne predelne stene, zabrisali historično razporeditev prostorov s škofovsko dvorano v sredini, na notranji strani dvoriščne fasade zasnovali dolg zaprt hodnik in ob njem uredili niz manjših pisarniških prostorov. Na območju osrednjega dela nekdanje dvorane so postavili novo leseno stopnišče, ki omogoča dostop v drugo nadstropje in zaradi katerega so na dvoriščni fasadi prebili novo vratno odprtino z novima oknoma ob straneh. Novi pritlični fasadni vratni odprtini so prebili tudi na zahodni fasadi in na severozahodnem stolpu. Trakt so pokrili z novo dolgo opečno slemenasto streho, stolpa pa sta znova dobila s škodlami kriti stožčasti strehi, ki pa imata malce nižji naklon od predvojnih streh.¹⁸⁰ Šestdelna lesena okna v nadstropjih so opremili z zeleno obarvanimi polkni,

ki so poudarila, da je prenova temeljila na domačijskih arhitekturnih načelih, ki so se v tridesetih in štiridesetih letih 20. stoletja zelo uveljavila

Pogled na deloma obnovljeni grajski kompleks iz zraka z vzhodne strani okoli leta 1970. V ozadju je vidno območje lesnopredelovalnega podjetja Glin (INDOK).

¹⁸⁰ Prim. Grad Vrbovec, Nazarje, str. 15.

Leseno stopnišče med prvim in drugim nadstropjem, postavljeno med obnovo po drugi svetovni vojni na območju nekdanje dvorane iz 17. stoletja v osrednjem delu zahodnega trakta (foto: Igor Sapač, 2024).

v nemškem in avstrijskem prostoru.¹⁸¹ Za tisti čas je bilo značilno, da so heraldično kartušo škofa Hrena v trikotnem čelu grajskega portona med obnovo v skladu z usmeritvijo *damnatio memoriae* zakrili z debelo plastjo ometa.¹⁸² Pred portonom so ob takrat še obstoječem vodnem kanalu leta 1955 postavili spomenik padlim partizanom z

Po letu 1950 na lokaciji podrtega severnega trakta postavljena lesena pomožna stavba (fotografija iz zasebne dokumentacije Igorja Sapača).

¹⁸¹ Na primerljiv način so kmalu po drugi svetovni vojni prenovili in deloma nadzidali grad Hompoš oziroma Pohorski dvor pri Mariboru. Gradbena dela so tam opravili s pomočjo nemških vojni ujetnikov.

¹⁸² Stopar, *Nazarje*, str. 341. Prim. fotografiji obnovljenega gradu iz petdesetih let 20. stoletja v: *Zbornik občine Nazarje*, str. 17, 21; DM, Zbirka fotografij Ivana Jakiča.

bronastim kipom talca tik pred streljanjem, ki ga je izdelal kipar Ciril Cesar (1923–2024).¹⁸³

Obnovo zahodnega trakta so izvedli za potrebe Gozdnega gospodarstva Nazarje in Lesne industrije Nazarje, ki sta imela ob gradu velik lesnopredelovalni obrat in ki sta bili nato od leta 1967 združeni v podjetje Glin.¹⁸⁴ Morda je na odločitev za ohranitev in obnovo gradu vplival tudi nekdanji upravitelj veleposestva ljubljanske škofije Lojze Žumer, ki se po drugi svetovni vojni v spremenjenih družbenih okoliščinah v Vrbovec sicer ni vrnil, a je ohranil ugled sposobnega strokovnjaka ter poštenega človeka in je postal načelnik lesnega odseka na Ministrstvu za gozdarstvo Ljudske republike Slovenije v Ljubljani.¹⁸⁵

Po obnovi zahodnega trakta so v petdesetih letih 20. stoletja obnovili še vzhodni grajski trakt s severovzhodnim stolpom. Zaradi razkroja nezaščitenega zidovja po požigu so odstranili vrhnje nadstropje in najprej s preprosto dokaj tanko opečno zidavo zgradili malce nižje nadomestno vrhnje nadstropje, ki so ga v tlorisnem poteku željo po poenostavitvi gradbenih del izravnali in pokrili s štirikapno strmo opečno streho. Zaradi spremembe oblike osnovne talne ploskve vrhnjega nadstropja so ob severnem delu vzhodne fasade tega trakta postavili dva opečna loka, ki so ju oprli na masiven in visok fasadni opečni slop. Hkrati so na vzhodni fasadi v ohranjenih spodnjih dveh etažah prebili nekaj novih oken, ki so jih z velikostjo prilagodili originalnim oknom. Novo nadstropje je dobilo za tisti čas značilna modernistična tridelna lesena okna, ki so sicer v

Po letu 1950 zgrajeno nadomestno prvo nadstropje leta 1944 razdejanega vzhodnega trakta (foto: Igor Sapač, 2016).

¹⁸³ *Krajevni leksikon Slovenije. III. knjiga*, str. 228; Poles, *Kipar; Zbornik občine Nazarje*, str. 21, 37.

¹⁸⁴ Prim. Kovše in Pevec, *Nazarje, zgodovinska pričevanja*, str. 80; *Grad Vrbovec, Nazarje*, str. 61, 102, 104; Videčnik, *Grad Vrbovec 1248–2008*, str. 17.

¹⁸⁵ Prim. Leb, Žumer, str. 380; *Grad Vrbovec, Nazarje*, str. 11; *Zbornik občine Nazarje*, str. 149.

Pogled na glavni vhod v grajski kompleks ter obnovljeni in nadzidani zahodni trakt leta 1978 (foto: Ivan Jakič, Dolenjski muzej Novo mesto).

grajskem ambientu dokaj moteč tujek in kažejo, da je bila obnova vzhodnega trakta dokaj površna in izpeljana brez arhitekturne kakovosti. Severovzhodni stolp je pri tem namesto odstranjene vrhnje etaže dobil nad obočno konstrukcijo pritličja ravno armiranobetonsko ploščo in šele po letu 1967 so ponovno zgradili vrhnje nadstropje ter ga pokrili z razmeroma nizko stožčasto streho. Veznega trakta med vzhodnim traktom in ostanki grajskega jedra niso obnovili in njegovo zidovje ob stiku z vzhodnim traktom odstranili, ostanek pa pustili kot razvalino. V obnovljenem traktu so najprej uredili stanovanja, ki so jih pozneje preuredili v pisarniške prostore za potrebe uprave podjetja Glin.¹⁸⁶

Na lokaciji odstranjenega severnega trakta, od katerega je ostal samo eskarpni zid severne fasade in višji del na vzhodnem koncu nekdanje severne fasade ter morda še (zasuti) del nekdanjega kletnega pritličja, so postavili dolgo pritlično pomožno leseno lopo z dvokapno streho. Lopo so uporabljali za skladišče in garaže.¹⁸⁷

V sedemdesetih letih 20. stoletja so sanirali še južno in jugovzhodno grajsko obzidje ter med letoma 1970 in 1978 v pritličje jugozahodnega stolpa na lokaciji južnega okna prebili nov vratni prehod. Leta 1983 so sanirali glavni grajski porton in pri tem v njegovem trikotnem čelu pod povojnim ometom znova odkrili in konservatorsko prezentirali kamnito heraldično kartušo škofa Hrena.¹⁸⁸

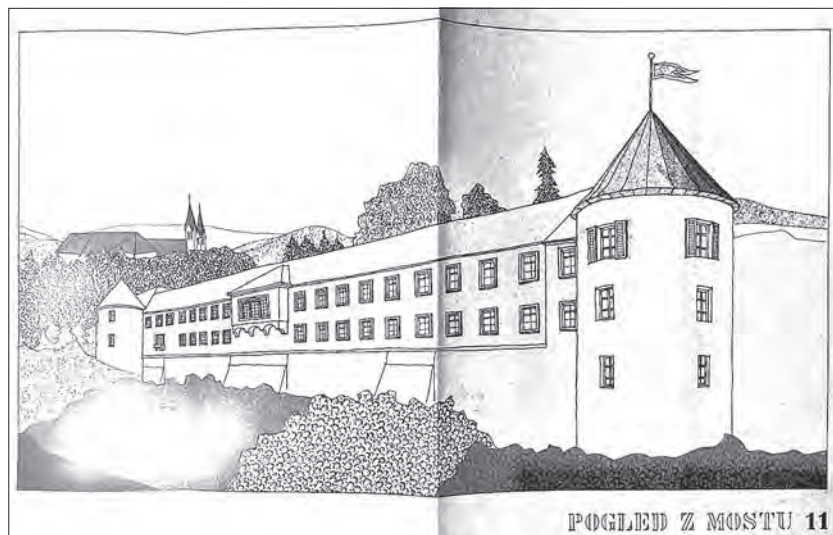

Obnova zunanjsčine vzhodnega trakta okoli leta 1988 (fotografija iz zasebne dokumentacije Igorja Sapača).

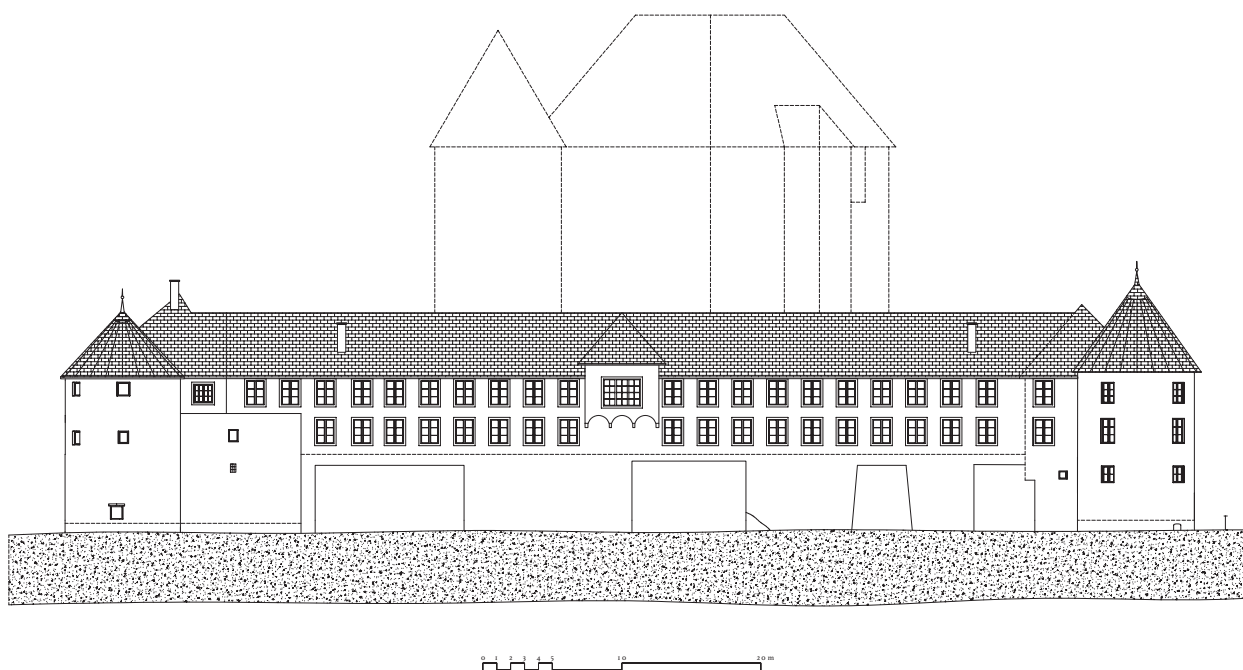
¹⁸⁶ Prim. Grad Vrbovec, Nazarje, str. 15–16; Stopar, Gradovi, str. 89.

¹⁸⁷ Prim. Grad Vrbovec, Nazarje, str. 15–16.

¹⁸⁸ Videčnik, Grad Vrbovec; Videčnik, Iz mojih zapisov, str. 82; Videčnik, Grad Vrbovec 1248–2008, str. 9; Stopar, Na-

Projekt za ponovno gradnjo severnega grajskega trakta. Risala arhitektka Sonja Sekavčnik, 1989, na podlagi smernic Ivana Stoparja (kopija iz zasebne dokumentacije Igorja Sapača).

Naris severne grajske fasade s črtkano označenim volumnom nekdanjega grajskega jedra (risal: Igor Sapač, 2025, na podlagi načrtov Sonje Sekavčnik iz leta 1989).

Ob deloma obnovljenem grajskem kompleksu se je po drugi svetovni vojni, predvsem zaradi širokega razmaha lesene industrije, naglo razvil kraj Nazarje, ki ga pred vojno ni bilo; tu je stalo samo nekaj hiš, območje pa je spadalo k vasi Žlabor.¹⁸⁹ Zaradi razvoja lesnopredelovalne industrije so v osemdesetih letih 20. stoletja zasuli nekdanji vodni kanal južno od gradu in gradu s tem odvzeli značaj vodnega oziroma otoškega gradu. Na lokaciji zasutega dela kanala na jugovzhodni strani gradu so uredili večje parkirišče. Med dru-

go svetovno vojno minirani in nato obnovljeni armiranobetonski most čez Savinjo so razširili in ga še malce povišali, s tem pa je bil gradu z zahodne strani še nekoliko bolj odvzet dominantni učinek v prostoru.

Po preselitvi uprave podjetja Gorenje Glin v nove prostore je ostal precejšnji del grajskega kompleksa brez prave namembnosti in je postajal vse bolj zanemarjen. Naposled se je Gozdno gospodarstvo Nazarje odločilo, da ves grajski kompleks temeljito prenove. Dela so med letoma 1988 in 1992 izvedli v strokovnem sodelovanju z Zavodom za spomeniško varstvo Celje in njegovim konservatorjem kastelologom prof. dr. Ivanom Stoparjem (1929–2018). Najprej so v letih 1988 in 1989 sanirali ostrešje na vzhodnem in zahodnem

zarje, str. 341. Prim. DM, Zbirka fotografij Ivana Jakiča; ZVKDS, Fotografije in načrti gradu Vrbovec.

¹⁸⁹ Grad Vrbovec, Nazarje, str. II; prim. *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 172.

Pogled na severno stran grajskega kompleksa okoli leta 1987, pred gradnjo nadomestnega severnega trakta (fotografija iz zasebne dokumentacije Igorja Sapača).

traktu ter obnovili fasade zahodnega trakta, nato pa med letoma 1990 in 1992 po leta 1989 izdelanih načrtih arhitektke Sonje Sekavčnik iz projektivnega biroja SGP Graditelj Kamnik zgradili nov nadomestni enonadstropni severni trakt, na vzhodnem traktu uredili fasade in v njegovih obokanih kletnih in pritličnih prostorih uredili gostinski lokal, dokončali sanacijo obzidja, uredili notranje dvorišče s povezovalnimi površinami in neposredno okolico gradu. Novembra 1992 so tako prenovljeni grajski kompleks slavnostno odprli. Gradbena dela je v glavnem izvedlo podjetje Vegrad iz Velenja in sicer kot kompenzacijo dolga do Gozdnega gospodarstva Nazarje.¹⁹⁰

Pred gradnjo novega severnega trakta so leta 1990 odstranili leseno provizorično lopo, pri tem pa, žal, tudi ohranjeni kratki vzhodni del severne fasade leta 1944 pogorelega trakta. Novi trakt so postavili nad temelji starega trakta, ki pa jih pri tem niso arheološko raziskali in je zato vprašanje o ostankih nekdanjega kletnega pritličja ostalo brez odgovora. Zaradi namere, da novi trakt dobi značaj poslovne oziroma upravne zgradbe, so njegovo 51,5 m dolgo pravokotno talno ploskev glede na širino prvotnega trakta za približno 2,5 m razširili proti notranjemu dvorišču, višino pa prilagodili zahodnemu in vzhodnemu traktu in je zato približno 1,2 m višja kot pred letom 1944. Severna fasada je dobila bistveno več okenskih osi in okna v dveh etažah. Tudi etažni nivoji so povsem drugačni in tla ter okna vrhnje etaže so približno 1 m višje kot pred letom 1944. Oblikovanje novega trakta so prilagodili oblikam zahodnega trakta in značaju obnove v času okoli leta 1950, pri tem pa so imele poseben pomen tudi

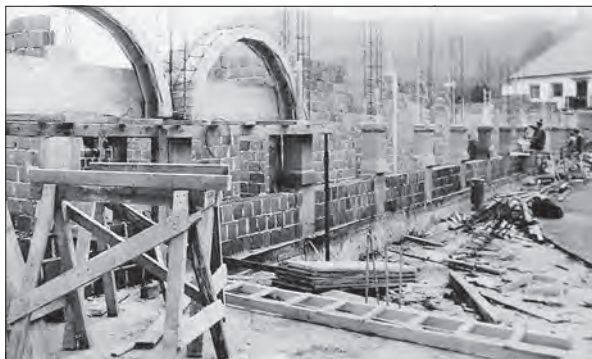

Pogled na začetek gradnje nadomestnega severnega trakta leta 1990 (fotografija iz zasebne dokumentacije Igorja Sapača).

aktualne postmoderne arhitekturne usmeritve. Zato so – kot avtorsko reminiscenco na nekdanji konzolni pomol na severni fasadi, ki ga kaže Vischerjeva upodobitev iz okoli leta 1681, – smiselno zasnovali nov pomol, ki je dobil svojega dvojnika tudi na dvoriščni fasadi. Tam so v pritličju dodali še dolg arkadni hodnik, ki prav tako spominja na nekdanje arkade tega trakta iz 17. stoletja. Zaradi spremenjenih drugih dveh traktov, spremenjenih višinskih razmerij, novega višjega mostu čez Savinjo, pomanjkanja dovolj zanesljive dokumentacije o oblikah severnega trakta pred letom 1944 ter za sodobno rabo neustreznih gabaritov in tlorisnih značilnosti, nadomestni trakt ni nastal kot rekonstrukcija nekdanjega po metodi kopije ali faksimila, marveč kot suverena avtorsko zaznamovana sodobna nadomestna ponovna gradnja, ki pa se kakovostno in senzibilno vključuje v historični ambient, spoštuje osnovni pomen tega kulturnega spomenika, poudarja pomen grajske celote pred posameznimi segmenti, večja prepoznavnost grajske stavbe v širšem prostoru ob sotočju Drete in Savinje ter z oblikovanjem oživlja spomin na nekoč obstoječe in pozneje izgubljene kakovostne arhitekturne prvine. Arhitektka s tem pristopom prvenstveno ni postavila spomenika lastnemu egu, marveč izgubljeni nekdanji kakovostni arhitekturi iz 17. stoletja. Opisani rešitvi daje še dodaten pomen dejstvo, da so jo uresničili v težavnih gospodarskih in političnih okoliščinah ter z zelo skromnimi sredstvi.¹⁹¹

¹⁹⁰ Grad Vrbovec, Nazarje, str. 15–16; Videčnik, *Iz mojih zapisov*, str. 82; prim. Stopar, *Gradovi*, str. 89; Stopar, *Grajske stavbe. Četrta knjiga*, str. 143–144.

¹⁹¹ Prim. Sapač, *Rekonstrukcijski posegi*, str. 366, 477. Primerljiv pristop, ki izhaja tudi iz izročila Plečnikove arhitekturne šole, so po drugi svetovni vojni po načrtih arhitekta prof. Marjana Mušiča uresničili med obnovo gradu Otočec na Dolenjskem. Sočasno s ponovno gradnjo severnega trakta gradu Vrbovec so primerljiv pristop po načrtih arhitekta doc. Črtomirja Mihlja začeli izvajati v kompleksu dvorca Betnava pri Mariboru, a so tam gradbena dela predčasno prekinili.

Gradnja pritličnih arkad nadomestnega severnega trakta leta 1990 (fotografiji iz zasebne dokumentacije Igorja Sapača).

Pogled na grad Vrbovec z mostu čez Savinjo po dokončanju gradnje nadomestnega severnega trakta (foto: Igor Sapač, 1991).

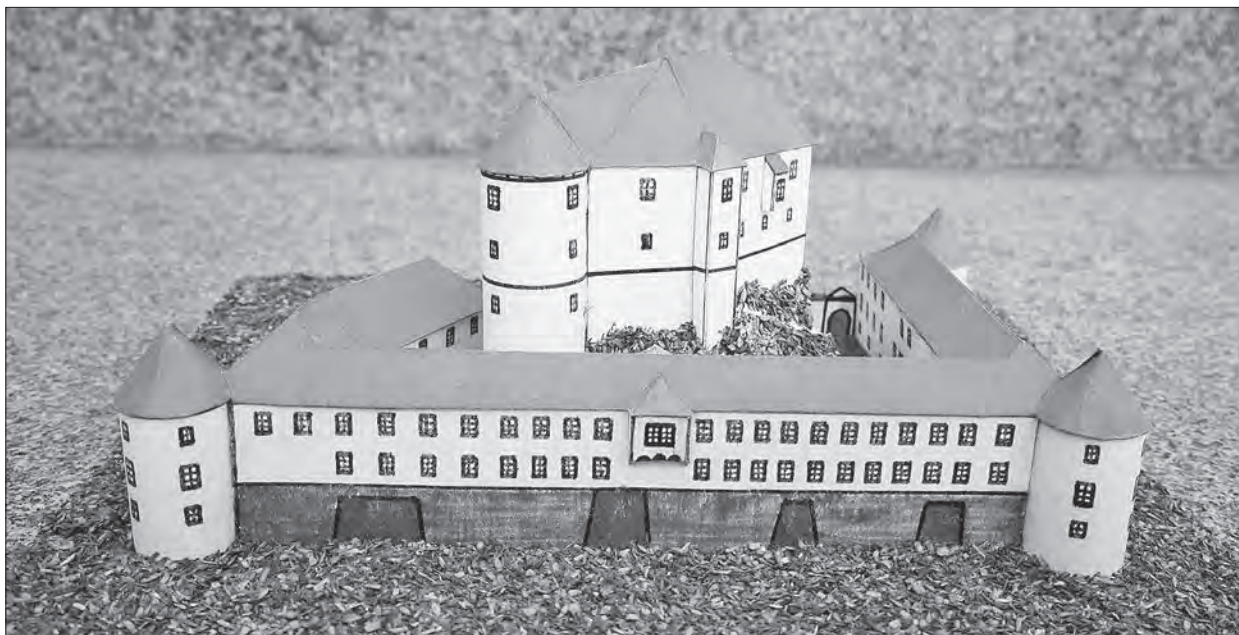
Pogled na dvoriščno stran nadomestnega severnega trakta ob zaključku njegove gradnje (foto: Igor Sapač, 1991).

V notranjosti nadomestnega severnega trakta niso povsem dokončali in od dveh načrtovanih polkrožno zaviti stopnišč so zgradili samo zahodnega, vzhodno pa je ostalo samo na načrtih.¹⁹² Pa tudi grajska celota po prenovi ni zažive-
la povsem tako, kakor je bilo načrtovano v letih

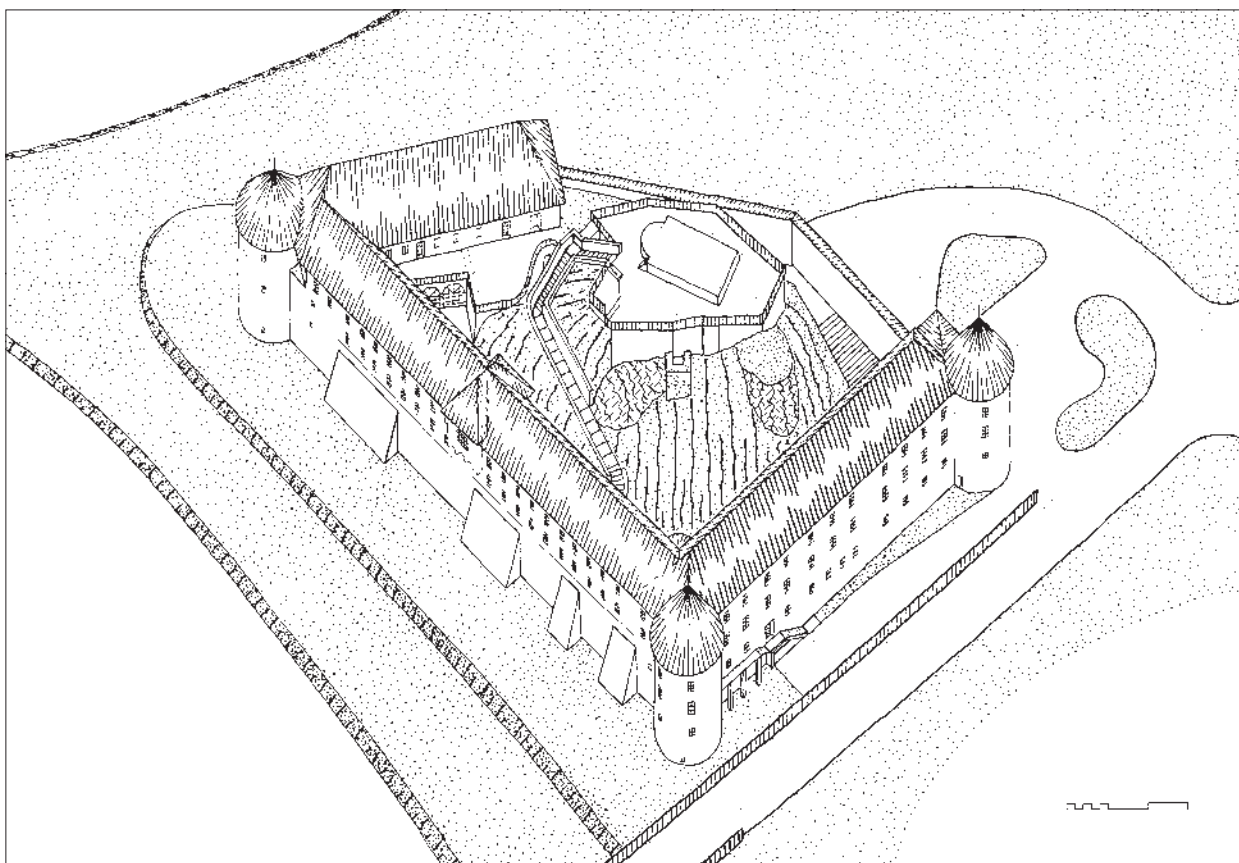
¹⁹² Za posredovanje kopij načrtov iz leta 1989 se zahvaljujem kolegici arhitektki Nini Dominique Kumer.

1988 in 1989. S propadom Jugoslavije in nastankom samostojne slovenske države so se splošne družbene razmere zelo spremenile. Del grajskega kompleksa je s procesom denacionalizacije znova pridobila ljubljanska (nad)škofija, Gozdno gospodarstvo Nazarje pa so likvidirali.¹⁹³ Ko so leta 1998 ustanovili novo občino Nazarje, so njene

¹⁹³ Zbornik občine Nazarje, str. 71.

Maketa s prikazom do leta 1992 prenovljenega stanja spodnjih delov gradu Vrbovec in s poskusom rekonstrukcije oblike grajskega jedra v 17. stoletju. Pogled s severne strani (izdelal: Igor Sapač, 1993).

Grad Vrbovec okoli leta 2000. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2023 in 2025).

Pogled na prenovljeni kompleks gradu Vrbovec z bližnjo okolico iz zraka s severne strani (foto: Nina Dominique Kumer, 2023).

upravne prostore uredili v novem severnem traktu. V grajskem kompleksu so uredili še poročno dvorano, glasbeno šolo, prostore za knjižnico, prostore območne enote Zavoda za gozdove Slovenije, gostinski lokal in poslovne prostore za zasebna podjetja. Po izselitvi skladišča slovenske vojske iz pritličja zahodnega trakta so tam med letoma 1999 in 2001 uredili Muzej Vrbovec – Muzej gozdarstva in lesarstva, ki je bil prvi tovrstni muzej v Sloveniji in je prevzel skrb za zaščito premične kulturne dediščine gozdarstva in lesarstva na širšem območju.¹⁹⁴

V zadnjih letih je bil grajski kompleks deležen nekaterih prenovitvenih posegov, ki so sicer povečali njegovo sodobno uporabnost, a so po drugi strani po nepotrebnem zmanjšali njegov estetski in spomeniški pomen. Med letoma 2009 in 2012 so na dveh zahodnih valjastih stolpih in nato med letoma 2016 in 2023 še na severovzhodnem stolpu nadomestili strešno kritino in pri tem uporabili

temno pločevino, ki je povsem neprimeren nadomestek za nekdanje skodle. Med letoma 2016 in 2023 so na vzhodnem in zahodnem traktu na skrajno banalen način zamenjali lesena okna ter pri tem odstranili tudi vsa polkna in tako zlasti zahodno fasado estetsko zelo osiromašili. Sočasno so med letoma 2020 in 2021 prenovili gostinski lokal v vzhodnem traktu, do skale z ostanki grajskega jedra speljali novo montažno stopnišče

Ostaline srednjeveškega grajskega jedra čakajo na nove raziskave in skrbno sanacijo (foto: Igor Sapač, 2016).

¹⁹⁴ *Grad Vrbovec, Nazarje*, str. 11, 16, 112; Videčnik, *Grad Vrbovec*; Videčnik, *Grad Vrbovec 1248–2008*, str. 9; Videčnik, *Iz mojih zapisov*, str. 82; *Zbornik občine Nazarje*, str. 60–63, 156. Za muzej v gradu: Miklavc, Nazarje; Škerl, *Gozdarsko-lesarski muzej*; Šoster Rutar, *Muzej*, str. 3–34.

in gostinske površine razširili na območje ploščadi, ki je ostala od nekdanje kapele. V začetku avgusta 2023 so poplavne vode prizadele spodnjo etažo vzhodnega trakta. Želimo, da bo grajski kompleks v prihodnosti deležen boljše usode in senzibilnih strokovno utemeljenih prenovitvenih posegov, kakršne si kot prepoznavna kakovostna historična arhitekturna stvaritev nedvomno za- služi.

FINANCIRANJE

Prispevek je nastal v sklopu temeljnega raziskovalnega projekta *Umetnostna dediščina grofov Celjskih* (J6-4622), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inova- cijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proraču- na.

IZJAVA O DOSTOPU DO RAZISKOVALNIH PODATKOV

Raziskovalni podatki, na katerih temelji prispevek, so na vo- ljo v prispevku samem.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

DM – Dolenjski Muzej, Novo mesto

Zbirka fotografij slovenskih gradov avtorja Ivana Jakiča iz obdobja med letoma 1970 in 2012.

INDOK – Informacijsko-dokumentacijski center za dediščino pri Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije, Ljubljana
Fototeka (Vrbovec)
Skice Herberta Kartina

OKM – Osrednja knjižnica Mozirje

Domoznanska zbirka: Stare razglednice z motivi gradu Vrbovec iz obdobja med letoma 1890 in 1970

SI AS – Arhiv Republike Slovenije

AS 177 – Franciscejski kataster za Štajersko

UIFS ZRC SAZU – Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Ljub- ljana
France Stele, Terenski zapiski

UKPP – Umetniški kabinet Primož Premzl, Maribor
Zapuščina Jožeta Curka

ZVKDS – Zavod za varstvo kulturne dediščine Slove- nije, Območna enota Celje
Fototeka: Fotografije gradu Vrbovec
Planoteka: Načrti gradu Vrbovec

OBJAVLJENI VIRI IN LITERATURA

Aigner, Martin: *Katalog mittelalterlicher Mauerwerks- strukturen in Österreich. Mit Vergleichsbeispielen aus ganz Europa*. Liezen: Martin Aigner, 2015.

Avsenek, Ivan in drugi: *Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije*. Ljubljana: Jubi- lej, 1939.

Bajt, Drago et al.: *Slovenska kronika XX. stoletja. II. knji- ga. 1941–1995*. Ljubljana: Nova revija, 1996.

Baravalle, Robert: *Burgen und Schlösser der Steiermark. Eine enzyklopädische Sammlung der steirischen Wehr- bauten und Liegenschaften, die mit den verschiede- nen Privilegien ausgestattet waren*. Graz: Stiasny, 1961 (ponatis: Graz: Leykam, 1995).

Baš, Franjo: Doneski k zgodovini Gornjegrajskega. I. Gornjegrajsko na prehodu iz XVIII. v XIX. stoletje. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 33, 1938, št. 1, str. 1–16.

Baš, Franjo: Doneski k zgodovini Gornjegrajskega. II. Trg Ljubno. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 33, 1938, št. 2, str. 65–86.

Baumert, Herbert Erich in Grüll, Georg: *Burgen und Schlösser in Oberösterreich. Mühlviertel und Linz. 3. erweiterte Auflage*. Wien: Birken-Verlag, 1988.

Bernhard, Günther: *Documenta patriarchalia res gestas Slovenicas illustrantia. Listine oglejskih patriarhov za slovensko ozemlje in listine samostanov v Stični in Gornjem Gradu (1120–1251)*. Dunaj/Wien, Ljubljana: Slovenski znanstveni inštitut, 2006.

Bibič, Polde: *Spominjarije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2011.

Blaznik, Pavle: *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500. I. knjiga: A–M*. Maribor: Založba Obzorja, 1986.

Blaznik, Pavle: *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500. II. knjiga: N–Ž*. Maribor: Založba Obzorja, 1988.

Bolta, (Alojz): Iz arheološke popotne torbe. *Savinjski vestnik*, letnik 6, številka 23, 13. 6. 1953, str. 3.

Brišnik, Danijela: Arheološki paberki Šaleške doline. *Šaleški razgledi*, 12, 1995–1996, str. 297–320.

Brišnik, Danijela: Florjan pri Šoštanju. Razvaline gra- du Kacenštajn. *Varstvo spomenikov, Poročila*, 39–41, 2006, str. 45–46.

Brišnik, Danijela: Od poznoantičnih loncev do šaleške pivske čaše. *Velenje. Razprave o zgodovini mesta in okolice*. Velenje: Mestna občina Velenje, 1999, str. 72–101.

Cäsar, Aquilin Julius: *Beschreibung des Herzogthums Steyermark. Zweyter Theil*. Grätz, 1773. Ponatis: Grätz: Alois Tusch, 1802.

Cevc, Emilijan: *Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom*. Ljubljana: Slovenska matica, 1981.

Curk, Jože: Delež italijanskih gradbenikov na Štajer- skem v XVI. in XVII. stoletju. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, nova vrsta VII, 1965, str. 37–72.

- Curk, Jože: O utrjevanju slovenještajerskih mest v 16. stoletju. *Kronika*, 30, 1982, št. 1, str. 5–11.
- Curk, Jože: *Trgi in mesta na slovenskem Štajerskem. Urbanogradbeni oris do začetka 20. stoletja*. Maribor: Založba Obzorja, 1991.
- Čipić Rehar, Marija: Urbar gospostva Vrbovec. *Arhivi – zakladnice spomina* (ur. Andrej Nared). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije idr., 2014, str. 314–315.
- Dehio-Handbuch. *Die Kunstdenkmäler Österreichs. Steiermark (ohne Graz)*. Wien: Anton Schroll & Co, 1982.
- Dopsch, Heinz: Die Freien von Sannegg als steirische Landherren und ihr Aufstieg zu Grafen von Cilli. *Zbornik mednarodnega simpozija Celjski grofje. Stara tema – nova spoznanja. Celje, 27.–29. maj 1998*. (ur. Rolanda Fugger Germadnik). Celje: Pokrajinski muzej Celje, 1999, str. 23–35.
- Fajdiga, Mirko: *Zidaniška brigada*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1975 (Knjižnica NOV in POS; 15).
- Fister, Peter: *Arhitektura slovenskih protiturskih taborov*. Ljubljana: Slovenska matica, 1975.
- Fräss-Ehrfeld, Claudia: *Geschichte Kärntens. Band 1. Das Mittelalter*. Klagenfurt: Verlag Johannes Heyn, 1984.
- Fugger Germadnik, Rolanda: *Groffe in knezi Celjski*. Celje: Pokrajinski muzej Celje, 2014.
- Golec, Boris: Slomškov rod in njegova povezanost s Cerkvijo. Ob 160. obletnici smrti blaženega Antona Martina Slomška. *Bogoslovni vestnik* 83, 2023, št. 1, str. 63–86. DOI: <https://doi.org/10.34291/BV2023/01/Golec>
- Grad Vrbovec, *Nazarje. 1248–1998* (ur. Aleksander Videčnik). Nazarje: Občina Nazarje, 1998.
- Grafenauer, Bogo: *Kmečki upori na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1962.
- Gruden, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda*. Celje: Družba sv. Mohorja, 1910–1916.
- Grušovnik, Mojca: Ne grad, ampak podrtija. Mozirjani se jezijo, ker želi Vegrad porušiti 400 let staro graščino Brdce. Od občine zahtevajo, naj zgradbo odkupi in Vegradu ponudi drugo zemljišče. *Dnevnik*, 26. 9. 2001, str. 8.
- Hahonina, Ksenja: Urbanistična agresija. Najprej zanemarjajo, potem podirajo. *Mladina*, 3. 5. 2003, št. 18, str. 8.
- Hilzensauer, Erik: Zur Typologie spätmittelalterlicher Burgen. *Geschichte der Steiermark. Band 4. Die Steiermark im Spätmittelalter* (ur. Gerhard Pferschy). Wien: Böhlau, 2018, str. 279–288.
- Höfler, Janez: *O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem. K razvoju cerkvene teritorialne organizacije slovenskih dežel v srednjem veku*. Ljubljana: Viharnik, 2013.
- Horvat, Zorislav: *Burgologija. Srednjovekovni utvrđeni gradovi kontinentalne Hrvatske*. Zagreb: UPI-2M plus; Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, 2014.
- Horvat, Zorislav: *Kaštelologija. Protiturski kašteli na Bavnovini krajem 15. i početkom 16. stoljeća*. Zagreb: UPI-2M plus; Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, 2020.
- Ivan Vurnik. 1884–1971. *Slovenski arhitekt. Zbornik* (ur. Janez Koželj). Ljubljana: Organizacijski odbor projekta Vurnik, 1994.
- Jakič, Ivan: *Sto gradov na Slovenskem*. Ljubljana: Prešernova družba, 2001.
- Jakič, Ivan: *Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine*. Ljubljana: DZS, 1997.
- Janisch, Josef Andreas: *Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark: mit historischen Notizen und Anmerkungen. I. Band*. Graz: Leykam-Josefstahl, 1878.
- Jeglič, Anton Bonaventura: *Jegličev dnevnik. Znanstvenokritična izdaja* (ur. Blaž Otrin in Marija Čipić Rehar). Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2015.
- Juhart, Dejan: *Grbi plemiških rodbin na Spodnjem Štajerskem v prvem stoletju habsburške nadoblasti* (magistrsko delo). Maribor: Filozofska fakulteta, 2021.
- Kaiser, Joseph Franz: *Lithographirte Ansichten der steiermärkischen Staedte, Maerkte und Schloesser*. Graz, 1825. Ponatis: Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1982.
- Kaiser, Joseph Franz: *Litografrane podobe slovenještajerskih mest, trgov in dvorcev. Stara Kaiserjeva suita 1824–1833*. Faksimilirana izdaja: spremna beseda Ivan Stopar. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 1999.
- Kocbek, Fran: *Savinjske Alpe*. Celje: Goričar & Leskovšek, 1926.
- Komac, Andrej: *Od mejne grofije do dežele. Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006.
- Komel, Franta: *Narodnoosvobodilna borba v Sloveniji. 1941–1945*. Maribor: Založba obzorja, 1960.
- Koropec, Jože: *Mi smo tu. Veliki punt na Slovenskem v letu 1635*. Maribor: Založba Obzorja, 1985.
- Kos, Dušan: *Celjska knjiga listin I*. Ljubljana: ZRC SAZU, Celje: Muzej novejša zgodovine, 1996. DOI: <https://doi.org/10.3986/9616182234>
- Kos, Dušan: *Med gradom in mestom. Odnos kranjskega, slovenještajerskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1994.
- Kos, Dušan: *Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005. DOI: <https://doi.org/10.3986/9616500821>
- Kosi, Miha: Grajska politika – primer grofov Celjskih. *Kronika* 60, 2012, št. 3 (Iz zgodovine slovenskih gradov), str. 465–494.
- Kovše, Franc in Mušič, Ambrož: *Nazarje, slovenski Nazaret*. Ljubljana: Brat Frančišek, 2006.

- Kovše, Franc in Pevec, Felicijan: *Nazarje, zgodovinska pričevanja*. Ljubljana: Brat Frančišek, 2008.
- Krahe, Friedrich-Wilhelm: *Burgen und Wohntürme des deutschen Mittelalters*. Ostfildern: Jan Thorbecke Verlag, 2008.
- Krajevni leksikon Dravske banovine*. Ljubljana: Zveza za tujski promet za Slovenijo, 1937.
- Krajevni leksikon Slovenije. III. knjiga* (ur. Roman Savnik). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1976.
- Kramer, Franc: Mozirje. Nova stanovanja nad krajem ali v njem? 80 milijonov bo treba porabiti naslednje leto. Zgodba o graščini Brdce še ni končana, saj še ni zaključen denacionalizacijski postopek. *Večer*, 25. 10. 2002, str. 8.
- Kregar, Tone: *Vigred se povrne. Druga svetovna vojna na Celjskem*. Celje: Muzej novejša zgodovine, 2009.
- Krones, Franz: *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli. Theil 2: Die Cillier Chronik*, Graz: Leuschner & Lubensky, 1883.
- Kronika grofov celjskih. Prevedel in z opombami opremil Ludovik Modest Golia*. Maribor: Založba Obzorja, 1972.
- Kruhek, Milan: *Gvozdansko. Kaštel zrinskoga srebra*. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2007 (Kulturno-povijesni vodič; 26).
- Kumer, Nina Dominique: *Celovita prenova kompleksa gradu Vrbovec* (magistrsko delo). Maribor: Fakulteta za gradbeništvo, prometno inženirstvo in arhitekturo Univerze v Mariboru 2024.
- Lavrič, Ana: Umetnostna dejavnost škofa Otona Friderika Buchheima v ljubljanski škofiji. *Acta historiae artis Slovenica*, 9, 2004, str. 31–69.
- Lavrič, Ana: *Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena v slovenski likovni umetnosti*. 2. zvezka. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1988.
- Lavrič, Ana: *Vloga ljubljanskih škofov Janeza Tavčarja in Tomaža Hrena v likovni umetnosti katoliške preнове. Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628* (ur. France M. Dolinar et al.). Klagenfurt, Ljubljana, Wien, Graz, Köln: Hermagoras/Mohorjeva–Styria, 1994, str. 625–635.
- Leb, Lojze: Žumer, Alojz. *Enciklopedija Slovenije*. 15. Wi–Ž. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2001, str. 380.
- Leksikon utvrda Hrvatske. Srednji i rani novi vijek* (ur. Krešimir Regan in Vlatka Dugački). Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2024.
- Lubej, Uroš: Auerspergi in njihova grofovska palača v Ljubljani. *Preobrazbe Turjaške palače* (ur. Taja Vovk Čepič, Irena Veselko et al.). Ljubljana: Mestni muzej, 2002, str. 19–49.
- Lubej, Uroš: Donino (Donin; Donnino). *Allgemeines Künstlerlexikon. Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker. Band 28: Disney-Donnus*. München, Leipzig: K. G. Saur, 2001, str. 557–558.
- Mavrič, Edi: *Gornjegrajsko in njegov čas*. Gornji Grad: Občina, 1998.
- Mavrič, Edi: V Mozirju so vse večja razhajanja o nadaljnji usodi nekdanje graščine. Brdce je vredno ohraniti. Vegrad želi graditi stanovanja, krajani želijo ohraniti svojo dediščino. *Dnevnik*, 14. 11. 2001, str. 8.
- Mell, Anton: Der windische Bauernaufstand des Jahres 1635 und dessen Nachwehen. *Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark*, 44, 1896, str. 205–287.
- Mihelič, Breda: Poslopje tovarne Rog v Ljubljani. Problematika varovanja in prenove industrijske arhitekture. *Šumijev zbornik: Raziskovanje kulturne ustvarjalnosti na Slovenskem* (ur. Jadranka Šumi). Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1999, str. 443–460.
- Miklavc, Jože: Nazarje – lesarski muzej v gradu Vrbovec. Muzej gozdarstva in lesarstva je ob Flosarski zbirki na Ljubnem oblika strokovnega ohranjanja kulturne dediščine. *Večer*, leto 57, št. 225, 29. 9. 2001, str. 17.
- Miletić, Drago: *Plemićki gradovi kontinentalne Hrvatske*. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 2012.
- Moravi, Jürgen: Burgenbau im Wandel der Jahrhunderte. Mittelalterliche Burgentypen in der Steiermark. *Viana Styria*, 2021, št. 1, str. 7–11.
- Moravi, Jürgen: Der steinerne Burgenbau des Hochmittelalters in der Steiermark. *Burgen im Alpenraum*. Petersberg: Wartburg-Gesellschaft zur Erforschung von Burgen und Schlössern & Michael Imhof Verlag, 2012, str. 11–23 (Forschungen zu Burgen und Schlössern; 14).
- Moravi, Jürgen: Die Entwicklung der Mauerwerkstechnik im Mittelalter am Beispiel des ostösterreichischen Raumes. *Von Steinmetzen, Zimmerern und Schmieden. Bauhandwerk im Mittelalter* (ur. Johannes Grabmayer). Friesach, Klagenfurt; Stadt Friesach & Institut für Geschichte an der Alpen-Adria-Universität Klagenfurt, 2017, str. 211–234 (Schriftenreihe der Akademie Friesach; Neue Folge 4).
- Mozirje* (ur. Aleksander Videčnik). Mozirje: Občina Mozirje, 2008.
- Murgg, Werner: *Burgruinen der Steiermark*. Wien, Berger: 2009 (Fundberichte aus Österreich; Materialhefte 2).
- Naschenweng, Hannes P: *Der landständische Adel im Herzogtum Steiermark. Ein genealogisches Kompendium*. Graz: Steiermärkisches Landesarchiv, 2020.
- Novak, Zdravko: *Rečica z zaledjem*. Rečica ob Savinji: Zavod za kulturo Mozirje, 1999.
- Nowotny, Fritz: Südsteirische Burgen und Schlösser. *Südsteiermark. Ein Gedenkbuch* (ur. Franz Hausmann). Graz: Verlag Ulr. Mosers Buchhandlung, 1925, str. 65–101.

- Oražem, Frančiška: *Oltarna arhitektura in kiparstvo 17. stoletja na Kranjskem* (doktorska disertacija). Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani 2024.
- Orožen, Ignaz: *Das Benediktiner-Stift Oberburg*. Marburg: Im Selbstverlage, 1876.
- Orožen, Ignaz: *Das Bisthum und die Diözese Lavant. II. Theil. Das Dekanat Oberburg*. Marburg: Im Selbstverlage, 1877.
- Orožen, Janko: *Gradovi in graščine v narodnem izročilu. I. Gradovi in graščine ob Savinji, Sotli in Savi*. Celje: samozaložba, 1936.
- Ožek, Katja: *Pomen in vloga srednjeveških gradov v Spodnji Savinjski dolini* (diplomsko delo). Maribor: Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, 2014.
- Pavlič, Slavica: Grad Vrbovec Nazarje 1284–1998. *Kronika*, 47, 1999, št. 1–2, str. 204–207.
- Pettauer, Leopold: Imena važnejših starejših gradov na Slovenskem nekdanj in sedaj. Imensko zgodovinska razprava. *Kronika slovenskih mest* 5, 1938, str. 7–17, 107–109, 189–192.
- Pferschy, Gerhard in Krenn, Peter: *Die Steiermark. Brücke und Bollwerk*. Graz: Steirische Landesregierung, 1986.
- Pintarić, Mario: *Naručitelji i umjetnici u Rijeci tijekom 17. i 18. stoljeća* (doktorska disertacija). Zadar: Sveučilište u Zadru, 2022.
- Pirchegger, Hans: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gültlen, Städte und Märkte*. München: Verlag R. Oldenburg, 1962 (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission; 10).
- Pogačnik, Lea: *Dedne pogodbe grofov Celjskih* (diplomsko delo). Maribor: Pravna fakulteta Univerze v Mariboru, 2019.
- Poles, Rok in drugi: *Sakralna dediščina Šaleške doline*. Velenje: Pozoj, 1998.
- Poles, Rok: *Kipar C. Cesar. Stalna zbirka*. Velenje: Muzej, 2006.
- Poles, Rok: Srebrni žeton Johana Sigmunda Wagna Wagensberškega (1574–1641). *List. Revija za kulturna in druga vprašanja občine Šoštanj in širše*, leto 28, št. 10, 29. 10. 2024, str. 5–6.
- Ravnikar, Tone: *Benediktinski samostan v Gornjem Gradu*. Maribor: ZRI dr. Franca Kovačiča, 2010 (Zbirka *Studia historica Slovenica*; 6).
- Ravnikar, Tone: Eberhard III. Vrbovški, ustanovitelj avguštinskega samostana v Judenburgu. *Studia Historica Slovenica* 5, 2005, št. 1–3, str. 133–150.
- Ravnikar, Tone: *Grad Velenje. Skica usode stavbe in njenih prebivalcev*. Velenje: Kulturni center Ivana Naupotnika, Muzej, 2002 (Muzejski kolaž; 5).
- Ravnikar, Tone: *Po zvezdnih poteh. Savinjska in Šaleška dolina v visokem srednjem veku*. Velenje: Muzej Velenje, 2007.
- Ravnikar, Tone: *V primežu medplemiških prerivanj*. Ljubljana: Pedagoški inštitut, 2010 (Zbirka *Digitalna knjižnica. Dissertationes*; 13).
- Regan, Krešimir: *Srednjovekovne i renesansne utvrde Hrvatskog zagorja*. Donja Stubica: Kajkaviana, 2017.
- Reichert, Carl: *Einst und jetzt. Album. Steiermarks sämtliche interessante Schlösser, Burgruinen, Städte Märkte, Kirchen und Klöster. III. Band*. Graz: Selbstverlag von Carl Reichert, 1865.
- Resch, Wiltraud: *Österreichische Kunsttopographie. Band LIII. Die Kunstdenkmäler der Stadt Graz. Die Profanbauten des I. Bezirkes. Altstadt*. Wien: Anton Schroll & Co, 1997.
- Rožič, Mateja: »Kronika grofov Celjskih« in »Seznam deželnih sovražnikov« kot vira za zgodovino Spodnje Savinske in Šaleške doline v prvi polovici 15. stoletja (diplomsko delo). Maribor: Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, 2009.
- Sapač, Igor in Lazarini, Franci: *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Muzej za arhitekturo in oblikovanje, 2015.
- Sapač, Igor: Arhitekturnozgodovinski oris gradu Turjak. *Grad Turjak. Druga knjiga* (ur. Mija Oter Gorenčič, Renata Komič Marn, Miha Preinfalk). Ljubljana: Založba ZRC, 2020, str. 623–958.
- Sapač, Igor: *Freudenberg – Lušperk – Jamnik. Zreški gradovi med včeraj, danes in jutri*. Maribor, Zreče: Univerza v Mariboru; Občina Zreče, 2016.
- Sapač, Igor: Grad in dvorca v Šoštanju. Arhitekturnozgodovinski oris. *Kronika* 69, 2021, št. 3 (Iz zgodovine Šoštanja), str. 533–618.
- Sapač, Igor: *Razvoj grajske arhitekture na Dolenjskem in v Beli krajini* (diplomsko delo). Ljubljana: Fakulteta za arhitekturo Univerze v Ljubljani, 2003.
- Sapač, Igor: *Rekonstrukcijski posegi v historičnih urbanih naselbinah na Slovenskem* (doktorska disertacija). Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2008.
- Schicht, Patrick: *Kastelle. Architektur der Macht*. Petersberg: Michael Imhof Verlag, 2018 (Studien zur internationalen Architektur- und Kunstgeschichte: 162).
- Schmutz, Carl: *Historisch topographisches Lexicon von Steyermark. Erster Theil*. Gratz: Andreas Kienreich, 1822.
- Schöne alte Steiermark. Aus Karl Reicherts Album »Einst und jetzt«*. Band 2. Süd- und Untersteiermark (ur. Karl Schober). Graz: Leykam Verlag, 1989.
- Seražin, Helena: Kočevski grad v listinah arhiva knezov Auersperg. *Acta historiae artis Slovenica* 19, 2014, št. 2, str. 7–44, 233.
- Seražin, Helena: Lombardske stavbarske delavnice od 16. do 18. stoletja v slovenskih deželah. *Slovenska umetnost in njen evropski kontekst. Izbrane razprave 1* (ur. Barbara Murovec). Ljubljana: Založba

- ZRC, ZRC SAZU, 2007, str. 20–35. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612540494>
- Simoniti, Vasko: *Turki so v deželi že. Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju*. Celje: Mohorjeva družba, 1990.
- Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, 5 (ur. Vincenc Rajšp et al.). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU in Arhiv Republike Slovenije, 1999.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
- Snoj, Marko: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan: Založba ZRC, 2009.
- Stegenšek, Avguštin: *Cerkveni spomeniki Lavantinske škofije. I. Dekanija gornjegrajska*. Maribor: samoizdaja, 1905.
- Stegenšek, Avguštin: O najstarejši zgodovini gornjegrajskega okraja. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 7, 1910, str. 1–33.
- Steska, Viktor: Ljubljanski škofijski dvorec. *Zbornik za umetnostno zgodovino* 6, 1926, št. 1, str. 25–41.
- Stoletje družine Tönnies. Zgodovina in tehniška dediščina* (ur. Žarko Lazarevič et al.). Ljubljana: Založba ZRC, 2019.
- Stopar, Ivan in Premzl, Primož: *Slovenještajerske vedute Carla Reicherta*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2015.
- Stopar, Ivan: *Arhitektura predromanike in romanike v Sloveniji*. Ljubljana: Slovenska matica, 2017.
- Stopar, Ivan: Grad Vrbovec. *Turist*, leto 3, št. 17, januar 1996, str. 18–19.
- Stopar, Ivan: *Gradovi, graščine in dvorci na slovenskem Štajerskem*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, 1982.
- Stopar, Ivan: *Gradovi*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1991.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga. Med Solčavskim in Kobanskim*. Ljubljana: Viharnik, 1993 (Grajske stavbe, 4).
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga. Spodnja Savinjska dolina*. Ljubljana: Park, 1992 (Grajske stavbe, 3).
- Stopar, Ivan: *Grajski objekti z območja slovenske Štajerske na Vischerjevem zemljevidu iz leta 1678*. Celje: Kulturna skupnost, 1972.
- Stopar, Ivan: Nazarje. *Konservatorsko poročilo. Varstvo spomenikov*, 27, 1985, str. 341.
- Stopar, Ivan: *Ostra kopja, bridki meči*. Ljubljana: Viharnik, 2006.
- Stopar, Ivan: *Podoba Slovenije v obdobju narodnega prebujenja. Upodobitve slovenskih krajev iz sredine 19. stoletja*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2016.
- Stopar, Ivan: *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na slovenskem Štajerskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1977.
- Stopar, Ivan: *Slovenske vedute med klasicizmom, romantiko in realizmom*. Celje: Pokrajinski muzej, 2018.
- Stopar, Ivan: Slovenski gradovi – prezrta dediščina. *Kronika*, 60, 2012, št. 3 (Iz zgodovine slovenskih gradov), str. 379–390.
- Stopar, Ivan: Velenjski grad. *Šaleški razgledi*, 2, 1989, str. 5–35.
- Stopar, Ivan: *Vrbovec z okolico*. Ljubljana: Zavod za spomeniško varstvo SR Slovenije, 1976 (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije; 60).
- Svetina, Anton: Odlomek iz zgodovine Gornjega grada. *Kronika*, 22, 1974, št. 2, str. 86–91.
- Škerl, Primož: Gozdarsko-lesarski muzej v gradu Vrbovec. Muzej lesarske zgodovine bodo odprli septembra, muzej je prvi te vrste v Sloveniji. *Delo*, leto 43, št. 44, 23. 2. 2001, str. 7.
- Šoster Rutar, Barbara in drugi: *Muzej in muzejske zbirke v Zgornji Savinjski dolini*. Nazarje: Muzej Vrbovec, 2004.
- Štih, Peter et al.: *Slovenska zgodovina. Od prazgodovinskih kultur do začetka 21. stoletja. II. knjiga*. Ljubljana: Modrijan, 2016.
- Šumi, Nace: *Arhitektura 16. stoletja na Slovenskem. Obdobje renesanse*. Katalog razstave v Arhitekturnem muzeju Ljubljana. Ljubljana, 1997.
- Šumi, Nace: *Arhitektura 17. stoletja na Slovenskem. Obdobje med pozno renesanso in zrelem barokom*. Katalog razstave v Arhitekturnem muzeju Ljubljana. Ljubljana, 2001.
- Tlaker, Jože: *Trg Rečica in škof Tavčar v Evropi 16. stoletja*. Rečica ob Savinji: Fundacija Tavčarjev dvor, 2009.
- Tratnik, Zoran: *Gornji Grad med drugo svetovno vojno*. Celje: Muzej novejšje zgodovine Celje, 2000.
- Valvasor, Janez Vajkard: *Topografija Kranjske 1678–1679. Skicna knjiga*. Faksimiliran natis originala iz Metropolitanske knjižnice v Zagrebu. Ljubljana: Valvasorjev odbor pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, 2001.
- Videčnik, Aleksander: Grad Vrbovec 1248–2008. *Zbornik občine Nazarje. Ob 760-letnico gradu Vrbovec. 1248–2008. 1998–2008* (ur. Franci Kotnik). Nazarje: Občina Nazarje, 2008, str. 6–11.
- Videčnik, Aleksander: *Grad Vrbovec*. Nazarje: Občina Nazarje, 2003.
- Videčnik, Aleksander: *Iz mojih zapisov*. Mozirje: Osrednja knjižnica, 2007.
- Videčnik, Aleksander: *Podobe iz preteklosti Mozirja*. Mozirje: Občinska kulturna skupnost, 1985.
- Vischer, Georg Matthäus: *Topographia Ducatus Stiriae*. Faksimilirana izdaja s spremno besedo Ivana Stoparja. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1971.

- Vischer, Georg Matthäus: *Topographia Ducatus Stiriae. Izbor. Faksimilirana izdaja listov s slovenskimi motivi. Zbrala Ivan Stopar in Primož Premzl*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2006.
- Voje, Ignacij: *Slovenci pod pritiskom turškega nasilja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1996.
- Vrečer, Rajko: *Savinjska dolina*. Žalec: samozaložba, 1930.
- Weigl, Igor: Ljubljanska palača knezov Auerspergov. *Kronika*, 54, 2006, št. 1, str. 29–48.
- Zadravec, Dejan: *Zastave in prodaje deželnoknežjih posesti in prihodkov v spodnjeavstrijskih deželah v prvi polovici 16. stoletja*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2012 (Viri, 35).
- Zbornik občine Nazarje. *Ob 760-letnico gradu Vrbovec. 1248–2008. 1998–2008* (ur. Franci Kotnik). Nazarje: Občina Nazarje, 2008.
- Zgornja Savinjska dolina na starih fotografijah (ur. Janez Mavrič). Nazarje: Epsi, 1993.

SUMMARY

Vrbovec Castle. A description of architectural history

The article discusses the architectural development of Vrbovec Castle (Ger. *Altenburg*), one of the most recognizable historical buildings in the Upper Savinja Valley. Based on the analyses of preserved built structures, old depictions and photos, particulars regarding the history of the property, as well as appropriate analogies, it is possible to quite reliably determine the main development phases of the castle complex, which was divided into two distinct sections and stood at the confluence of the Dreta and Savinja rivers. The castle was most probably built in the second half of the twelfth century as a minor complex composed of living quarters, a defensive wall, and an inner bailey. It was first expanded after the mid-thirteenth century, very likely between 1286 and 1360, when the Lords of Altenburg built a sturdy cylindrical tower which served as a great tower (*bergfried*) and was comparable to the great tower of Žovnek Castle (Ger. *Sanneck*). Following the addition of the tower, during the fourteenth century another residential building was presumably built for the Lords of Altenburg in the inner bailey. During the first half of the fifteenth century, when it was owned by the Counts of Cilli, the castle underwent the first thorough modification, which was completed in 1447. The castle core was completely rearranged and, by sealing up the original inner bailey, converted into an imposing fortified two-storey residential building or the so-called tower house. On that same occasion at the latest, a new enclosed outer bailey was built at the bottom of the rock, on the site of the original outer ward and outbuildings. Following the death of

Ulrich II of Cilli in 1456, the castle was robustly fortified. In the first half of the sixteenth century, most probably while held as a fief by Baron Hans Katzianer, the castle was surrounded by an extensive outer wall, which was given three cylindrical corner towers to protect the castle and its surrounding population against Ottoman attacks. Along with the wall and the towers, a two-storey building was constructed that originally served as a freestanding granary and currently constitutes the eastern wing of the castle. In the 1520s, Vrbovec Castle became a Protestant centre, which also affected its post-sixteenth-century architectural development. In 1615, Bishop Thomas Chrön purchased it for the purposes of the Diocese of Ljubljana, remodelled its medieval core in the Renaissance style, and renamed it Mary Castle in the spirit of the Counter-Reformation. By 1617, a new chapel had been built, very likely in the restored high medieval core at the top of the rock, which was damaged by lightning in 1620. The restored castle core was probably highlighted by a heraldic cartouche that is currently mounted at the secondary location, above the main entrance to the castle complex. The restoration of the castle continued in the second third of the seventeenth century, after the peasant revolt in 1635, during which the castle sustained damage. First, a new western residential wing had been built by 1640 under the administration of Ljubljana's bishop Rinaldo Scarlicchi, set between two earlier cylindrical towers and leaned against the inner side of the sixteenth-century defensive wall. Within the wing, a new great castle hall was arranged and a horse stable beneath it. The construction of the wing was completed under Ljubljana's bishop Otto Friedrich von Buchheim sometime before 1664, as was the construction of the Franciscan monastery and church on the hill behind the castle. Concurrently, the castle was also added an extensive northern connecting wing, allegedly designed by the architect Francesco Olivieri from Ljubljana, with a Renaissance-inspired open arcaded gallery at the top and a new castle chapel. The Renaissance-style remodelling may have been completed by the builder Francesco Rosina from Ljubljana. During the eighteenth and nineteenth centuries, the castle underwent no major construction work. In the eighteenth century, the medieval core on the rock in the middle of the castle complex was demolished, leaving only the enclosed base, whereas the arcades in the northern wing were sealed up. Meanwhile, a smaller connecting wing was constructed between the eastern wing and what had been left of the castle core. From the second half of the seventeenth century onwards, the complex no longer served as the residence of Ljubljana's bishops and increasingly deteriorated during the nineteenth century. Around 1860, the castle was all but completely abandoned. About 1900, Bishop Anton Bonaventura Jeglič had it thoroughly restored to accommodate the administration of the diocesan large forest estate in the Upper Savinja Valley. Between 1917 and 1920, the Chapel of St. Joseph was built in the Historicist style on the ruins of the castle core and demol-

ished by the German occupying army in 1942. After the German units retreated, the castle was torched by Slovenian Partisans in August 1944. The northern wing was subsequently removed in its entirety, while the western and eastern wings were restored and partly remodelled after the war. Between 1988 and 1992, the former northern wing was replaced by a new one, built according to Sonja Se-

kavčnik's architectural designs and in collaboration with the monument conservator and castle researcher Ivan Stopar. The entire castle complex was completely restored to house the Nazarje Forestry Management. Subsequently, the castle premises were rearranged to accommodate the seat of the Municipality of Nazarje, a wedding hall, a library, a music school, a museum, and a catering facility.